

2023-05

pÿ — ' Á ñ Ã · Ä ¿ Å Å ' Á ±^{-1 0} ¿ Å² Á^{1 0 -} ¿
 pÿ « ' , · ½ ñ » Ä ¿ Å ± ½ Ä^{1 ½} ± Å ñ Á Ç ¿ Å
 pÿ £ ± Ç Ä ¿ Í Á · ° ± Ä ñ Ä · ' µ Í Ä µ Á · À ¿ »
 pÿ Ä ¿ Å œ µ Ã ¿ » ¿^{3 3 -} ¿ Å

pÿ § Á ì ½ · Â , ' ñ Á Ã ¿ Â

pÿ œ µ Ä ± Ä Ä Å Ç^{1 ± 0} Ì Á ì³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ä Ä ¿ Á^{- ± Â} , £ Ç ¿ » ® š ¿^{1 ½} É^{½ 1 0} Î^½ · Á¹ Ä Ä · ¼ Î^½ , µ µ
 pÿ ' ½ , Á É À¹ Ä Ä^{1 0} Î^½ £ À ¿ Á¹ Î^½ , ± ½ µ À¹ Ä Ä ® ¼¹ ¿ · µ ñ À ¿ »¹ Â ñ Æ ¿ Å

<http://hdl.handle.net/11728/12492>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository



**Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και
Ανθρωπιστικών Σπουδών**

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών

**Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
(Εξ αποστάσεως)**

**«Η δράση του υδραίικου βρικού «Αθηνά» του
αντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη
κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου»**

ΧΡΟΝΗΣ ΒΑΡΣΟΣ

ΜΑΪΟΣ 2023



**Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και
Ανθρωπιστικών Σπουδών**

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών

**Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
(Εξ αποστάσεως)**

**«Η δράση του υδραίικου βρικού «Αθηνά» του
αντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη
κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου»**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη
Ιστορία Εξ αποστάσεως στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου**

ΧΡΟΝΗΣ ΒΑΡΣΟΣ

ΜΑΪΟΣ 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Χρόνης Βάρσος, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Σελίδα Εγκυρότητας

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή: Χρόνης Βάρσος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας:

«Η δράση του υδραΐκου βρικού «Αθηνά» του αντιναύαρχου Γεωργίου Σαχτούρη κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου»

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου και εγκρίθηκε στις από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου) Βασίλης Καρδάσης, καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Γιώργος Γεωργής, καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αικατερίνη Παπαζαχαρία, Λέκτορας

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Χρόνης Βάρσος, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο **«Η δράση του υδραΐκου βρικού «Αθηνά» του αντιναύαρχου Γεωργίου Σαχτούρη κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου»**, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Χρόνης Βάρσος

Περίληψη

Η ναυτική διάσταση της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου (15 Απριλίου 1825 - 12 Απριλίου 1826) ήταν εξίσου σημαντική με τις χερσαίες επιχειρήσεις που διεξάγονταν στα τείχη του. Οι επανειλημμένες προσπάθειες του ελληνικού στόλου να το ανεφοδιάσει ήταν καθοριστικής σημασίας για την τύχη της πολιορκημένης πόλης, καθώς η παρουσία ισχυρότατων τουρκοαιγυπτιακών ναυτικών δυνάμεων στον ευρύτερο χώρο του Πατραϊκού κόλπου την απειλούσε με πλήρη αποκλεισμό από κάθε έξωθεν βοήθεια.

Το ναυτικό ημερολόγιο του πολεμικού βρικίου «*Αθηνά*» του Υδραίου αντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, πρωταγωνιστή και ηγέτορα από τους ικανότερους στη διάρκεια της Επανάστασης, αποτελεί μια εξαιρετική πρωτογενή πηγή πληροφοριών για το συγκεκριμένο διάστημα μέσω της βιοματικής γραφής του γραμματέα του πλοίου Νικολάου Τσικλητήρα. Η παρούσα εργασία εστιάζεται στη δράση του σκάφους για το διάστημα από 7 Ιουλίου 1825 έως 15 Απριλίου 1826, στο πλαίσιο της ευρύτερης προσπάθειας του ελληνικού στόλου να ενισχύσει το Μεσολόγγι. Βασικός σκοπός της είναι να αναδειχθεί ο βαθμός και το εύρος της ναυτικής κινητοποίησης στη διάρκεια της πολιορκίας, σε άμεση συνάφεια με τις παράλληλες στρατιωτικοπολιτικές εξελίξεις.

Το ημερολόγιο της «*Αθηνάς*» αναμεταδίδει με ζωντάνια και παραστατικότητα τις θαλάσσιες συγκρούσεις της συγκεκριμένης περιόδου, αλλά και την καθημερινότητα των πληρωμάτων που επάνδρωναν το πλοίο. Αποτελεί ιστορικό τεκμήριο που μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε και να κατανοήσουμε καλύτερα, όχι μόνον τα γεγονότα αλλά και τον χαρακτήρα των ανθρώπων που συμμετείχαν ενεργά στη διεξαγωγή του ναυτικού αγώνα για τη σωτηρία του Μεσολογγίου. Μέσω της ημερήσιας καταγραφής, αναδεικνύονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληρώματος και η ανθρώπινη διάσταση του πώς αυτό βίωνε τις κακουχίες των ταξιδιών, τις αντίξοες καιρικές συνθήκες, τον ελλιπή ανεφοδιασμό, τους κινδύνους της ναυτικής μάχης απέναντι σε έναν ισχυρότατο αντίπαλο αλλά και του πώς αντιλαμβανόταν ο ίδιος ο κυβερνήτης την τακτική επιχειρησιακή κατάσταση και την ευρύτερη στρατηγική. Το ημερολόγιο αποτελεί όμως και μια αυθεντική πηγή παρουσίασης της αγωνίας του πληρώματος και προσωπικά του Γεωργίου Σαχτούρη για την τύχη του Μεσολογγίου, αποτυπώνοντας εμφατικά μέσα από τις σελίδες του την προσπάθεια που καταβλήθηκε για τη σωτηρία της πόλης.

Λέξεις κλειδιά: μπρίκι «*Αθηνά*», Γεώργιος Σαχτούρης, ναυτικό ημερολόγιο, Μεσολόγγι, τουρκοαιγυπτιακές ναυτικές δυνάμεις, Πατραϊκός κόλπος.

Abstract

The naval dimension of the Second Siege of Missolonghi (15th April 1825- 12th April 1826) was equally important as the ground combat that raged at the battlements. The recurrent attempts of the Greek Fleet to provision the town was of paramount importance for the fate of the besieged town, as the presence of extremely powerful Turkish-Egyptian naval forces in the wider region of the Gulf of Patras threatened Missolonghi with a complete stoppage of external help of any sort.

The logbook of the brig «*Athina*» under the command of the Hydriot vice admiral Georgios Sachtouris, leading figure and naval head, one of the most competent in the years of the Revolution, makes up an exquisite primary source of information for the period of time in question through the experiential record keeping by Nikolaos Tsiklitiras who served as the ship's scrivener. The current study centers on the vessel's course of action during the spell from 7th July 1825 to 15th April 1826 within the bounds of the broader venture of the Greek Fleet to provision Missolonghi. Its primary goal is to bring to light the degree of the Greek Navy mobilization amidst the siege, itself seen in correlation with the simultaneous military political developments.

The logbook of «*Athina*», vividly portrays the naval clashes of the era as well as the daily reality of the crews that manned it. Thus, this record constitutes historical evidence which allows us to better comprehend and keep track not only of the events that marked that era but also of the temperament of the individuals that actively partook in the conduct of the naval struggle for the salvation of Missolonghi. Via the day-to-day recording, the logbook highlights the qualitative traits of the crew and the human dimension of how its members witnessed the hardships and deprivations, the adverse weather conditions, the inadequate refits, the hazards of the marine warfare against a most robust opponent and how the commander himself perceived the regular operational capacity and the broader naval strategy. Aside from that, the logbook is an authentic source which manifests the anguish of the crew and personally the commander Georgios Sachtouris over the fate of Missolonghi, stressing the great deal of effort put into the Missolonghi deliverance of the town.

Keywords: brig «*Athina*», Georgios Sachtouris, logbook, Missolonghi, Turkish-Egyptian naval forces, Gulf of Patras.

Ευχαριστίες

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνονται οι σπουδές μου στο εξ αποστάσεως μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.

Στην προσπάθειά μου αυτή ήταν καθοριστική η συμβολή των καθηγητών μου στα γνωστικά αντικείμενα που παρακολούθησα σε προηγούμενα εξάμηνα, καθώς με βοήθησαν να διευρύνω τις γνώσεις μου στα θεματικά πεδία που διδάσκουν. Οφείλω να τους εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες για τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση του μεταπτυχιακού μου προγράμματος, τη συνεχή συμπαράσταση, την άψογη συνεργασία αλλά και την ανθρώπινη επικοινωνία που είχαμε όλο αυτό το διάστημα.

Ιδιαίτερα επιθυμώ να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου και επιβλέποντα την παρούσα διπλωματική εργασία, κ. Βασίλη Καρδάση, για την επιστημονική και συμβουλευτική καθοδήγηση που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια εκπόνησης της εργασίας, με τις ουσιαστικές και πολύ εποικοδομητικές παρατηρήσεις του, παράλληλα με την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση που μου έδειξε.

Τις ευχαριστίες μου εκφράζω και στον καθηγητή κ. Γεώργιο Γεωργή και τη λέκτορα κα Αικατερίνη Παπαζαχαρία που δέχτηκαν να είναι μέλη της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, για την ηθική συμπαράσταση, την κατανόηση και την υπομονή που επέδειξε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Λαμία, Μάιος 2023

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Οι στρατιωτικές εξελίξεις το πρώτο εξάμηνο του 1825.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η 1 ^η ναυτική εκστρατεία (7 Ιουλίου – 22 Σεπτεμβρίου 1825)	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η 2 ^η ναυτική εκστρατεία (9 Οκτωβρίου – 4 Δεκεμβρίου 1825)	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Η 3 ^η ναυτική εκστρατεία (21 Δεκεμβρίου–28 Ιανουαρίου 1826) ..	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : Η 4 ^η ναυτική εκστρατεία (20 Μαρτίου – 15 Απριλίου 1826)	33
Συμπεράσματα	41
Βιβλιογραφία	44
Παραρτήματα.....	49
1. Βιογραφικό σημείωμα του αντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη.....	49
2. Τεχνικά χαρακτηριστικά του βρικίου «Αθηνά».....	52
3. Συνοπτικό χρονολόγιο δράσης του βρικίου «Αθηνά»	54

Εισαγωγή

Το ημερολόγιο του πολεμικού βρικίου «*Αθηνά*» εκδόθηκε στην Αθήνα το 1890 από το τυπογραφείο Κουσουλινού και Αθανασιάδου με τον τίτλο «*Γεωργίου Σαχτούρη αντιναύαρχου, Ιστορικά ημερολόγια του ναυτικού αγώνος του 1821*». Στις 286 σελίδες του περιγράφονται από τον γραμματέα του πλοίου Νικόλαο Τσικλητήρα, η δράση του σκάφους, του κυβερνήτη και του πληρώματος στα πλαίσια του ναυτικού αγώνα της Επανάστασης για την περίοδο από 17 Ιουνίου 1824 έως 5 Νοεμβρίου 1827 (συνολικά 595 μέρες εν πλω), καλύπτοντας το διάστημα από την καταστροφή της Κάσου (29 Μαΐου 1824) και των Ψαρών (22 Ιουνίου 1824) έως και λίγο μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου (8/20 Οκτωβρίου 1827). Υποδιαιρείται σε οχτώ (8) επιμέρους ημερολόγια και δέκα (10) ναυτικές εκστρατείες. Το αντικείμενο της παρούσας εργασίας αφορά την περίοδο της δράσης του σκάφους στα πλαίσια της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου, το διάστημα από 7 Ιουλίου 1825 έως 15 Απριλίου 1826. Συγκεκριμένα καλύπτει τέσσερα (4) επιμέρους ημερολόγια (2^ο – 5^ο) και τέσσερις (4) ναυτικές εκστρατείες που περιγράφονται σε 86 σελίδες (σελ. 113 - 199) και αντιστοιχούν σε 201 πλεύσιμες μέρες. Οι τέσσερις εκστρατείες αφορούν τη δράση της «*Αθηνάς*» στον ευρύτερο θαλάσσιο χώρο του Μεσολογγίου και του Πατραϊκού κόλπου και εντάσσονται στη γενικότερη προσπάθεια του ελληνικού στόλου να ενισχύσει το πολιορκημένο Μεσολόγγι¹.

Τα ναυτικά ημερολόγια των πλοίων του αγώνα αποτελούν ενδιαφέρουσες πηγές πρωτογενούς τεκμηρίωσης και πληροφόρησης που απαντούν σε μια σειρά από ερευνητικά ερωτήματα. Μέσω των ημερολογιακών αναφορών καταγράφονται και απαντώνται με κάθε λεπτομέρεια στη χρονική τους διαδοχή, τα γεγονότα, η αριθμητική συμμετοχή πλοίων και πληρωμάτων, η διάρθρωση των αντιπαρατιθέμενων στόλων, οι πολεμικές επιχειρήσεις, οι επιτυχίες επί του αντιπάλου και οι απώλειες. Παράλληλα περιγράφονται οι ναυτικές διαδρομές, με στοιχεία για τον απόπλου και τον κατάπλου, ο καιρός ανά ημέρα και ώρα που επηρέαζε καθοριστικά ένα ιστιοφόρο σκάφος της

¹ Η 1^η εκστρατεία εξελίσσεται από 7 Ιουλίου έως 22 Σεπτεμβρίου 1825, η 2^η από 9 Οκτωβρίου έως 5 Δεκεμβρίου 1825, η 3^η από 21 Δεκεμβρίου 1825 έως 29 Ιανουαρίου 1826 και η 4^η από 20 Μαρτίου έως 15 Απριλίου 1826.

εποχής, οι συνθήκες διαβίωσης και η δύσκολη καθημερινότητα του πληρώματος, ο βαθμός πειθαρχίας, οι εναλλαγές των συναισθημάτων².

Ο πυκνός και καλογραμμένος λόγος του ημερολογίου της «Αθηνάς» από τον γραμματέα Νίκο Τσικλητήρα, άνθρωπο της δράσης και όχι επαγγελματία λογοτέχνη ή ιστορικό, κάνει τον αμύητο αναγνώστη να σταθεί με σεβασμό και θαυμασμό απέναντι στους πρωταγωνιστές του ναυτικού αγώνα. Πίσω από τα καθημερινά γεγονότα της ζωής του σκάφους μπορεί να γίνει αντιληπτή η οργάνωση και ο σχεδιασμός των εκστρατειών, η ικανότητα του κυβερνήτη Γ. Σαχτούρη, ο χαρακτήρας των πληρωμάτων, το κόστος και ο βαθμός επιμελητειακής υποστήριξης, η διαμορφωμένη ιεραρχία, και συνολικά μια ολοκληρωμένη εικόνα για τη λειτουργία ενός προεπαναστατικά εμπορικού στόλου που μετετρέπη στην Επανάσταση σε πολεμικό.

Όλες οι ημερομηνίες που αναφέρονται από τον γραμματέα του πλοίου αφορούν το παλιό ιουλιανό ημερολόγιο που διαφέρει κατά 12 ημέρες από το σημερινό γρηγοριανό νέο ημερολόγιο.³ Επιπλέον οι ώρες της ημέρας καταγράφονται στο ημερολόγιο της «Αθηνάς» με βάση το σύστημα που συνηθιζόταν εκείνη την εποχή. Χωρίζονται σε μια 12ωρη πρωινή κλίμακα που εκτείνεται από τις 06:00 το πρωί έως τις 18:00 το απόγευμα ως 1^η – 12^η ώρα της ημέρας και ακολουθεί η 1^η ώρα της νύχτας μετά τις 18:00 το απόγευμα έως τη 12^η νυχτερινή που ταυτίζεται με τις 06:00 τα ξημερώματα⁴.

Στην αρχή κάθε εκστρατείας ο γραμματέας Νίκος Τσικλητήρας σημειώνει:

«Ημερολόγιον θαλάσσιας εκστρατείας [προς βοήθειαν του Μεσολογγίου] του πολεμικού βρικίου ονομαζομένου «Αθηνά» με σημαίαν ελληνικήν, οδηγουμένου παρά του αντιναύαρχου καπετάν Γεωργίου Σαχτούρη»⁵

Με τον κατάπλου στην Ύδρα και το τέλος κάθε εκστρατείας παρατίθεται στο τέλος του κάθε ημερολογίου η φράση:

«Τα περιεχόμενα εις το παρόν ημερολόγιον εκαταγράφησαν ως ηκολούθησαν, (όντος αυτόπτου), παρ' εμού του υπογεγραμμένου Γραμματέως της Β'. Μοίρας

² Για την καθημερινότητα και τις συνθήκες διαβίωσης του πληρώματος σε ένα ελληνικό ιστοφόρο σκάφος της εποχής βλέπε Μάριος Σίμψας, *Το ναυτικό στην ιστορία των Ελλήνων*, τόμος 3, εκδόσεις ΓΕΝ, Αθήνα 1982, σ. 157-166.

³ Για παράδειγμα ο απόπλους την Τρίτη 7 Ιουλίου 1825 ταυτίζεται με τη σημερινή 19^η Ιουλίου. Στην παρούσα μελέτη δεν καταγράφεται ως 7/19 Ιουλίου αλλά τηρείται σε όλες τις αναφορές το παλιό ιουλιανό ημερολόγιο.

⁴ Για τον υπολογισμό των ωρών βλέπε και Κωνσταντίνος Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1829*, τόμος Β', Andy's Publishers, Αθήνα 2016, σ. 16.

⁵ Γεώργιος Σαχτούρης, *Ιστορικά ημερολόγια του ναυτικού αγώνος του 1821*, τυπογραφείον Κουσουλινού και Αθανασιάδου, Αθήνα 1890, σ. 180.

του Ελληνικού Στόλου, οδηγούμενης παρά του Αντιναύαρχου Καπ. Γεώργη Σαχτούρη

Ο Γραμματεύς
Νικόλαος Τζικλιτήρας»⁶

Οι αποδελτιωμένες πληροφορίες του ημερολογίου συσχετιζόμενες με το υλικό της συμπληρωματικής βιβλιογραφίας, που καλύπτει τις παράλληλες πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις στο συγκεκριμένο διάστημα, δίνουν τη δυνατότητα να αξιολογηθούν επαρκώς και να εξαχθούν τα ορθά συμπεράσματα για τη δράση του ελληνικού στόλου και της προσπάθειας που κατέβαλε για την ενίσχυση και τον ανεφοδιασμό του Μεσολογγίου. Τεκμηριώνονται έτσι ιστορικά οι κατά τόπους και ευρύτερες ναυτικές επιχειρήσεις της περιόδου και αναδεικνύονται οι αντικειμενικοί στόχοι των αντιπάλων σε τακτικό και στρατηγικό επίπεδο.

Επιπρόσθετα η μελέτη ενός ναυτικού ημερολογίου όπως της «Αθηνάς», πλοίου στο οποίο επέβαινε ο αντιναύαρχος της Ύδρας Γ. Σαχτούρης, μια εξέχουσα ναυτική προσωπικότητα της Επανάστασης, αναδεικνύει ακόμη περισσότερο μέσα από τις πληροφορίες που αντλούνται, τη σημασία του ναυτικού αγώνα ως της πλέον κρίσιμης παραμέτρου στο πολεμικό πεδίο απέναντι στην Οθωμανική αυτοκρατορία, που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό το τελικό αποτέλεσμα. Τα στοιχεία μαρτυρούν emphatically τη χαοτική διαφορά του ελληνικού στόλου σε ισχύ και αριθμούς σε σχέση με τον τουρκοαιγυπτιακό αλλά και αποδεικνύουν την ελληνική υπεροχή σε επίπεδο ποιότητας ηγεσίας και πληρωμάτων, όσον αφορά τον βαθμό εμπειρίας, μαχητικότητας, αποφασιστικότητας, ευρηματικότητας και ηρωισμού, που διέκρινε τους Έλληνες θαλασσομάχους.

Για να μελετηθεί και αξιολογηθεί επαρκώς όμως το ναυτικό ημερολόγιο της «Αθηνάς», είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη το ευρύτερο περιβάλλον δράσης του πλοίου μέσα στις ιδιόμορφες συνθήκες του ναυτικού αγώνα της Επανάστασης, οι συσχετισμοί ισχύος και οι τακτικοί και στρατηγικοί στόχοι των αντιπάλων.

Ο ελληνικός στόλος στη διάρκεια της Επανάστασης ήταν στον πυρήνα του ουσιαστικά ένας πρώην εμπορικός, που αναπτύχθηκε ραγδαία το διάστημα 1774 - 1821 ιδίως μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (1774) καθώς και την περίοδο της γαλλικής Επανάστασης και των ναπολεόντειων πολέμων (1789-1815)⁷. Η ελληνική

⁶ Στο ίδιο, σ. 199.

⁷ Η συνθήκη που έληξε τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774. Σύμφωνα μ' αυτή οι Έλληνες υπήκοοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είχαν το δικαίωμα να υψώνουν τη ρωσική σημαία στα εμπορικά τους

ναυτιλία προεπαναστατικά, ιδίως πριν το 1815, κυριαρχούσε στο θαλάσσιο εμπόριο της Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου με παράλληλη έντονη υπερατλαντική παρουσία⁸. Ταυτόχρονα είχε μεταβληθεί και σε έναν σχεδόν πολεμικό οργανισμό, εύρωστο οικονομικά, σε συνδυασμό με την αύξηση της εκπαίδευσης, της εμπειρίας και της ετοιμότητας των πληρωμάτων του, τη βελτίωση των τακτικών μάχης αλλά και την ενίσχυσή του με ναυτικά πυροβόλα για την αντιμετώπιση των πειρατών της βόρειας Αφρικής⁹. Ο προεπαναστατικός ελληνικός εμπορικός στόλος αποτελούνταν από 1.000 περίπου πλοία διαφόρων μεγεθών προερχόμενα από 40 ναυτότοπους, 5.700 κανόνια και 18.000 περίπου ναυτικούς¹⁰. Ο πυρήνας της δύναμής του στην έναρξη της Επανάστασης συγκροτούνταν από τους στόλους των τριών ισχυρότερων ναυτικών νησιών, της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών (τρηνήσιος στόλος) και δευτερευόντως της Κάσου και του Γαλαξιδίου. Ο αριθμός των πλοίων που μπορούσαν όμως να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις των συγκρούσεων ήταν μπρίκια και γολέτες άνω των 180 τόνων με 12-18 πυροβόλα και ανερχόταν σε περίπου 210 σκάφη εκ των οποίων η Ύδρα διέθετε 75, οι Σπέτσες 50, τα Ψαρά 40, η Κάσος 30 και το Γαλαξίδι 15¹¹. Σπανίως όμως ο ελληνικός στόλος κινητοποίησε ταυτόχρονα πάνω από 70 πλοία – πλην ελαχίστων περιπτώσεων, με εξαίρεση το καλοκαίρι του 1824 - είτε λόγω οικονομικής δυσπραγίας είτε λόγω οργανωτικής αδυναμίας¹². Καθώς η εκ παρατάξεως αντιμετώπιση των ισχυρότατων οθωμανικών πλοίων φάνηκε από την αρχή ότι ήταν όχι μόνο αδύνατη αλλά και εξαιρετικά επικίνδυνη, το ελληνικό ναυτικό ανέπτυξε και εξέλιξε στο μέγιστο βαθμό την κατασκευή και τακτική χρήση των πυρπολικών, σημειώνοντας μ' αυτά κατά κύριο λόγο, τις μεγάλες ναυτικές νίκες του¹³.

πλοία και να διεξάγουν ελεύθερα τις ναυτιλιακές τους δραστηριότητες. Βλέπε Τζελίνα Χαρλαύτη – Κατερίνα Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος, Αθήνα 2013, σ. 28 και 52.

⁸ Στο ίδιο, σ. 268-273.

⁹ Στο ίδιο, σ. 276-277.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 416-417.

¹¹ Για τη δύναμη του ελληνικού στόλου στην Επανάσταση και τα είδη των πολεμικών πλοίων της εποχής βλέπε και Κωνσταντίνος Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1829*, τόμος Α', Andy's Publishers, Αθήνα 2016, σ. 106-111, Χαρλαύτη – Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, σ. 470-475, Ιωάννης Λαζαρόπουλος, *Το πολεμικόν ναυτικόν της Ελλάδος. Από Ανεξαρτησίας μέχρι βασιλείας Όθωνος. Ιστορική μελέτη (ναυτική – στρατιωτική – πολιτική (1821-1833))*, έκδοσις «Ναυτικής Επιθεωρήσεως», Αθήνα 1936, σ. 19-20 και Σίμψας, *ό.π.*, σ. 205-209.

¹² Το κόστος κινητοποίησης ενός μέσου μπρικίου ανερχόταν σε περίπου 12.500 γρόσια τον μήνα, που περιελάμβανε τα έξοδα μισθοδοσίας και τροφοδοσίας του πληρώματος, τη συντήρηση και τις επισκευές του πλοίου και το κόστος των πυρομαχικών. Συνεπώς η διατήρηση μιας μικρής μοίρας μόλις 25 πλοίων σε μάχημη κατάσταση για ένα μήνα απαιτούσε ποσό που υπερέβαινε τα 300.000 γρόσια. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 179-181 και Σίμψας, *ό.π.*, σ. 325-327.

¹³ Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 113-118 και 360-368, Τρύφων Π. Κωνσταντινίδης, *Καράβια καπετάνιοι & συντροφοναύται 1800-1830. Εισαγωγή εις την ιστορίαν των ναυτικών επιχειρήσεων του Αγώνος*,

Στον αντίποδα, η οθωμανική ναυτική δύναμη που αντιμετώπισε ο ελληνικός στόλος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, είχε πάψει προ πολλού να αποτελεί το φόβητρο που ήταν για τους ευρωπαϊκούς στόλους τον 16ο αιώνα. Βασικά προβλήματα του σουλτανικού στόλου των αρχών του 19^ο αιώνα ήταν η έλλειψη αξιόπιστης και έμπειρης ηγεσίας, το χαμηλό ποσοστό επάνδρωσης των πλοίων με εξειδικευμένο προσωπικό και η ελάχιστη εκπαίδευση και ετοιμότητα των πληρωμάτων. Εν τούτοις το τεράστιο μέγεθός του, η ισχύς των πολεμικών σκαφών, οι διατιθέμενοι πόροι για νέες ναυπηγήσεις και η ενίσχυσή του από τους έμπειρους βορειοαφρικανικούς στόλους του Αλγερίου, της Τύνιδας, της Τριπολίτιδας και φυσικά της Αιγύπτου, τον καθιστούσε έναν εξαιρετικά δύσκολο αντίπαλο. Ο οθωμανικός στόλος αποτελούνταν στην αρχή της Επανάστασης σύμφωνα με διαφορές πηγές από 4 τρίκροτα, 13 δίκροτα, 7 φρεγάτες, 5 κορβέτες και δεκάδες μπρίκια¹⁴. Με την έναρξη της Επανάστασης το βασικό πρόβλημά του ήταν η έλλειψη έμπειρου προσωπικού, καθώς τα ελληνικά πληρώματα (μελλάχηδες) που υπηρετούσαν σ' αυτόν ή δραπετεύσαν για να ενισχύσουν τους νησιωτικούς στόλους ή εξοντώθηκαν¹⁵. Επιπλέον ο φόβος της έκρηξης ενός νέου πολέμου με τη Ρωσία κρατούσε τον κύριο όγκο του ναυτικού, ειδικά τα 4 μεγάλα τρίκροτα, στην Κωνσταντινούπολη¹⁶.

Μετά την άνοιξη του 1824 με τη μαζική και μόνιμη παρουσία στις ελληνικές θάλασσες του αιγυπτιακού ναυτικού, οι ισορροπίες άλλαξαν δραματικά σε βάρος των Ελλήνων. Ο στόλος του Μεχμέτ Αλή διέθετε εκτός από ισχυρά πολεμικά πλοία και ευρωπαϊούς αξιωματικούς (κυρίως Γάλλους) ως συμβούλους, που επέβαλαν υψηλό βαθμό πειθαρχίας στα πληρώματα αυξάνοντας εντυπωσιακά τη μαχητική ικανότητα και αποτελεσματικότητά τους. Συνακόλουθα η δράση του τουρκοαιγυπτιακού στόλου

¹⁴ Εκδοσις Ιστορικής Υπηρεσίας Β.Ν., Αθήνα 1954, σ. 276-285 και Χρόνης Βάρσος, «Τα ελληνικά πυροβολικά στην Επανάσταση (1821-1829). Μια στατιστική αξιολόγηση της δράσης τους», *Άρδην*, τεύχος 120, Αθήνα 2021, σ. 44-47.

¹⁵ Για τη δύναμη του οθωμανικού και του αιγυπτιακού στόλου και των βορειοαφρικανών συμμάχων τους βλέπε και Λαζαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 32-33, Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 306-307, 318-319, 325 και 331, Edmond J.P. Jurien de la Graviere, *Ιστορία του υπέρ ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος κυρίως του ναυτικού*, μετάφραση Κωνσταντίνου Ν. Ράδου, εκδότης Ιωάννης Νοτάρης, Αθήνα 1894, σ. 57 και Διονύσιος Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τόμος Α', εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1957, σ. 224.

¹⁶ Κωνσταντινίδης, *ό.π.*, σ. 310-317.

¹⁶ Τα πολεμικά ιστιοφόρα σκάφη της εποχής κατηγοριοποιούνταν με βάση το μέγεθος και το σύνολο των πυροβόλων που έφεραν σε κατάφρακτα διαζώματα ή ανοιχτά καταστρώματα. Διακρίνονταν σε τρίκροτα των 4.000-5.000 τόνων με 90-130 πυροβόλα και πλήρωμα 1.000-1.500 άνδρες, δίκροτα των 2.500-4.000 τόνων με 74-84 πυροβόλα και πλήρωμα 700-1.000 άνδρες, φρεγάτες των 1.400-2.500 τόνων με 36-64 πυροβόλα και πλήρωμα 400-600 άνδρες, κορβέτες των 400-600 τόνων με 24-36 πυροβόλα και πλήρωμα 200-300 άνδρες, μπρίκια των 200-400 τόνων με 12-24 πυροβόλα και πλήρωμα 70-120 άνδρες, γολέτες των 75-200 τόνων με 6-12 πυροβόλα και πλήρωμα 60 άνδρες. Βλέπε Σίμψας, *ό.π.*, σ. 54-65 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 68-70.

αναβαθμίστηκε δραματικά και συμπεριέλαβε πολλαπλούς στόχους πέραν της συνοδείας και του ανεφοδιασμού των χερσαίων δυνάμεων που δρούσαν στην Στερεά και την Πελοπόννησο. Στα πλαίσια αυτά επιτεύχθηκε μέσα στο 1824 η καταστολή της Επανάστασης στην Κρήτη και η καταστροφή της Κάσου και των Ψαρών ως προκεχωρημένων ναυτικών βάσεων του ελληνικού στόλου. Παρά τις αποτυχίες του ενωμένου τουρκοαιγυπτιακού στόλου στη Σάμο και τις ήττες που υπέστη σε όλες τις συγκρούσεις από το ελληνικό ναυτικό κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1824, η απειλή για ένα συντριπτικό χτύπημα στον πυρήνα της ναυτικής δύναμης της Επανάστασης (Υδρα και Σπέτσες) και η επιδίωξή του για μια αποφασιστική σύγκρουση με τον τρινήσιο στόλο με στόχο την πλήρη καταστροφή ή τουλάχιστον εξουθένωσή του, παρέμενε. Μέσα στο 1825 ο Ιμπραήμ δημιούργησε μια σειρά ναυτικών βάσεων σε Σούδα, Μεθώνη - Ναβαρίνο και Κω - Αλικαρνασσό – Ρόδο διατηρώντας απρόσβλητη τη γραμμή ανεφοδιασμού του από την Αλεξάνδρεια. Προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τα νέα δεδομένα ο ναύαρχος Ανδρέας Μιαούλης δημιούργησε στα τέλη Μαρτίου 1825 μια νέα προωθημένη βάση για τον ελληνικό στόλο στα Βάτικα (Νεάπολη) Λακωνίας με στόχο τον έλεγχο της οδού ανεφοδιασμού των Αιγυπτίων στον άξονα Σούδας – Μεθώνης, τη διενέργεια περιπολίας στη γραμμή Κυθήρων – Μήλου – Σαντορίνης- Αστυπάλαιας και την παράλληλη ενίσχυση της Μεσσηνίας και του Μεσολογγίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Οι στρατιωτικές εξελίξεις το πρώτο εξάμηνο του 1825

Μετά τη λήξη του δευτέρου εμφυλίου πολέμου (Οκτώβριος 1824 – Ιανουάριος 1825) και τη νίκη της κυβερνητικής παράταξης επί των προκρίτων και στρατιωτικών της Πελοποννήσου, το εσωτερικό μέτωπο ήταν εξαιρετικά αδύναμο και βαθιά διχασμένο. Η βίαιη επέμβαση των ρουμελιώτικων κυβερνητικών στρατευμάτων στον Μοριά, προκάλεσε ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων καθώς οι αντιθέσεις κορυφώθηκαν. Η φυλάκιση των ηττημένων Πελοποννησίων στρατιωτικών, συμπεριλαμβανομένου του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη άφησε την Πελοπόννησο χωρίς ενιαία και ευρείας αποδοχής στρατιωτική ηγεσία, εν όψει της επικείμενης εισβολής του Ιμπραήμ¹. Στη Μεσσηνία παρέμεναν βέβαια ισχυρά σώματα 8.000 ανδρών, ιδίως Ρουμελιωτών, με ικανούς αρχηγούς (Γεώργιος Καραϊσκάκης, Κίτσος Τζαβέλας, Κώστας Μπότσαρης, Αναστάσιος Καρατάσος), που αφενός οι σχέσεις τους με τον ντόπιο πληθυσμό ήταν σχεδόν εχθρικές και αφετέρου επιθυμούσαν να επιστρέψουν τάχιστα στη Στερεά λόγω της επικείμενης εκστρατείας του Κιουταχί².

Μετά τις μεγάλες ναυτικές αποτυχίες του δευτέρου εξαμήνου του 1824, η αιγυπτιακή πλευρά ήταν αποφασισμένη αυτή τη φορά να αιφνιδιάσει την ελληνική ηγεσία³. Ο Ιμπραήμ το διάστημα μεταξύ Νοεμβρίου 1824 – Φεβρουαρίου 1825 μετέφερε από τη Ρόδο και τη Μαρμαρίδα της Μ. Ασίας περίπου 16.000 στρατό στην Κρήτη⁴. Από τη Σούδα ο αιγυπτιακός στόλος υπό τον νέο ναύαρχο Μουχαρέμ μπέη,

¹ Ο Ιμπραήμ πασάς (1789-1848), Αιγύπτιος στρατηγός και θετός γιός του ισχυρού ηγεμόνα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή, διέθετε μεγάλες στρατιωτικές ικανότητες και είχε σειρά επιτυχιών στο ενεργητικό του στο Σουδάν και την Αραβική Χερσόνησο. Την Ανοιξη του 1824 ανέλαβε το έργο της καταστολής της Επανάστασης επικεφαλής ισχυρότατου εκστρατευτικού σώματος. Η απόβασή του στην Πελοπόννησο τον Φεβρουάριο του 1825 και οι νίκες που πέτυχε το πρώτο διάστημα, αιφνιδίασαν την ελληνική ηγεσία και έφεραν την Επανάσταση στα πρόθυρα της ήττας. Βλέπε *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμος 4, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991, σ. 123.

² Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου, *Η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο. Καταλύτης για την αποδιοργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης 24 Φεβρουαρίου – 23 Μαΐου 1825*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2016, σ. 109.

³ Η δράση της «Αθηνάς» και του Γεωργίου Σαχτούρη το διάστημα 17 Ιουνίου – 13 Νοεμβρίου 1824 περιγράφεται αναλυτικά στο πρώτο ημερολόγιο του μπρικίου. Βλέπε Γεώργιος Σαχτούρης, *Ιστορικά ημερολόγια του ναυτικού αγώνος του 1821*, τυπογραφείον Κουσουλινού και Αθανασιάδου, Αθήνα 1890, σ. 1-83.

⁴ Ιωάννης Θεοφανίδης, *Ο αγών της ανεξαρτησίας. Ιστορία του ελληνικού ναυτικού Σεπτέμβριος 1824 - Απρίλιος 1826. Νεόκαστρον – Καφηρέυς – Αλεξάνδρεια – Μεσολόγγιον*, έκδοσις «Ναυτικής Επιθεωρήσεως», Αθήνα 1932, σ. 32. και Κωνσταντίνος Α. Αλεξανδρής, *Το Ναυτικόν του υπέρ Ανεξαρτησίας Αγώνος 1821 - 1829 και η δράσις των πυρπολικών*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 2021, σ. 164.

διαφεύγοντας της προσοχής του ελληνικού ναυτικού αποβίβασε στις 12 Φεβρουαρίου στη Μεθώνη με 5.500 στρατό⁵. Στις 5 Μαρτίου, ο Αιγύπτιος πασάς, αφού διέλυσε τον χαλαρό αποκλεισμό της Κορώνης, μετέφερε από την Κρήτη επιπλέον 6.500 άνδρες στη Μεσσηνία, ανεφοδίασε την Πάτρα και ξεκίνησε τη δίμηνη πολιορκία του Νεόκαστρου στον κόλπο του Ναβαρίνου⁶. Η νίκη του στο Κρεμμύδι⁷ (7 Απριλίου) και η ενίσχυση το διάστημα 19-21 Απριλίου με άλλους 4.000 στρατιώτες⁸ οδήγησαν στην κατάληψη της Σφακτηρίας⁹ (26 Απριλίου), την πτώση του Παλαιόκαστρου (28 Απριλίου) και την παράδοση του Νεόκαστρου (11 Μαΐου)¹⁰. Ο Ιμπραήμ κατέχοντας πλέον μια εξαιρετική βάση επιχειρήσεων (το τρίγωνο Ναβαρίνου – Μεθώνης - Κορώνης), απειλούσε άμεσα το εσωτερικό της Πελοποννήσου.

Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης, παρά τις πληροφορίες που είχε για πιθανή απόβαση στη Μεσσηνία, χαρακτηρίστηκε από άγνοια του διαγραφόμενου κινδύνου, αδυναμία κατανόησης των νέων συνθηκών και έλλειψη στοιχειώδους σχεδιασμού σε τακτικό επίπεδο. Ενώ η Μεσσηνία χανόταν, τα σχέδιά της αφορούσαν επανάληψη της πολιορκίας της Πάτρας και εκστρατεία στην ανατολική Στερεά εναντίον του αντικυβερνητικού Οδυσσέα Ανδρούτσου¹¹.

Στη συνέχεια ο Ιμπραήμ προωθήθηκε στη Μεσσηνία και αφού νίκησε στο Μανιάκι¹² (20 Μαΐου) τις δυνάμεις του Παπαφλέσσα και στην Τραμπάλα¹³ (5-7 Ιουνίου) εκείνες του Κολοκοτρώνη¹⁴, εισήλθε στην Τρίπολη στις 11 Ιουνίου. Δύο μέρες μετά έφτασε μέχρι τους Μύλους, έξω από το Ναύπλιο, όπου αναχαιτίστηκε από τις ελληνικές δυνάμεις υπό τους Μακρυγιάννη, Χατζημιχάλη Νταλιάνη, Δημήτριο Υψηλάντη και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη¹⁵. Στις 20 Ιουνίου αποβιβάστηκαν στο Ναβαρίνο νέα αιγυπτιακά στρατεύματα δυνάμει 6.000 ανδρών με τα οποία ο Ιμπραήμ

⁵ Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 105-106 και Αλεξανδρής, *ό.π.*, σ. 169.

⁶ Στο ίδιο, σ. 161-163.

⁷ Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, «Η Επανάσταση κατά το 1825», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 379-380.

⁸ Αλεξανδρής, *ό.π.*, σ. 172-174.

⁹ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 382.

¹⁰ Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 431-443.

¹¹ Ο Ανδρούτσος αφού συνελήφθη στις 7 Απριλίου, δολοφονήθηκε στις 5 Ιουνίου ενώ ήταν κρατούμενος στην Ακρόπολη. Η ανατολική Στερεά στερήθηκε έτσι τις υπηρεσίες ενός εξαιρετικού στρατιωτικού αρχηγού σε μια περίοδο που η Επανάσταση περνούσε δύσκολες στιγμές.

¹² Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 385.

¹³ Στο ίδιο, σ. 386-387.

¹⁴ Υπό το βάρος των δυσμενών εξελίξεων στο στρατιωτικό πεδίο, η κυβέρνηση του Γεωργίου Κουντουριώτη απελευθέρωσε στις 17 Μαΐου τον Κολοκοτρώνη αναθέτοντάς του την ηγεσία στον αγώνα για την αντιμετώπιση του Ιμπραήμ.

¹⁵ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 389.

πέτυχε άλλες δύο σημαντικές νίκες επί του Κολοκοτρώνη στα Τρίκορφα (23-24 Ιουνίου) και στην Αλωνίσταινα (2-3 Ιουλίου) λεηλατώντας παράλληλα την Αρκαδία¹⁶.

Στο μέτωπο της Στερεάς ο Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς Κιουταχής¹⁷ ξεκίνησε στις 21 Μαρτίου από την Άρτα με μια στρατιά 50.000 ανδρών (35.000 μάχιμοι και 15.000 βοηθητικοί) διαμέσου της δυτικής Στερεάς με στόχο το Μεσολόγγι. Από αυτούς, 8.000 διατέθηκαν για τη φύλαξη της οδού ανεφοδιασμού από την Άρτα διαμέσου του Μακρυνόρους έως τη λίμνη Τριγωνίδα ενώ σώμα 4.000 ανδρών ξεκίνησε από τις 11 Απριλίου την πολιορκία του Αιτωλικού και στις 15 τα πρώτα εχθρικά τμήματα εμφανίστηκαν μπροστά στο Μεσολόγγι¹⁸. Παράλληλα άλλες 3.300 υπό τον Δεμίρ πασά μέσω Ναυπάκτου, ταυτόχρονα με 2.150 Τουρκαλβανούς υπό τους Αμπάζ Ντίπρα και Μουστάμπεη Κιαφεζέζη από τη Λαμία, κινήθηκαν προς τη Φωκίδα. Μέχρι τις 4 Μαΐου κατέλαβαν τα Σάλωνα ενισχυόμενοι μέσω Θεσσαλίας με άλλες 3.150 άνδρες. Την ίδια περίοδο τα ρουμελιώτικα στρατεύματα που επέστρεφαν από την Πελοπόννησο δημιούργησαν στρατόπεδο 4.500 ανδρών έξω από τα Σάλωνα¹⁹.

Ο ίδιος ο Κιουταχής έφτασε στις 23 Απριλίου ηγούμενος συνολικά 20.000 ενόπλων και 15.000 βοηθητικών και ξεκίνησε την πολιορκία της πόλης²⁰. Ήταν φανερό ότι τα οχυρωματικά έργα του Μεσολογγίου, που τόσο επιμελώς είχαν κατασκευαστεί από τον μηχανικό Μιχαήλ Κοκκίνη το διάστημα Μαρτίου 1823 –Ιουνίου 1824, η φρουρά των 3.500 περίπου μαχητών με τα 49 πυροβόλα (επιπλέον 400 ένοπλοι υπεράσπιζαν το Αιτωλικό) και οι 9.000 άμαχοι, δεν θα μπορούσαν να αντέξουν για πολύ απέναντι στη συντριπτική αριθμητική υπεροχή των Τούρκων, αν δεν ανεφοδιαζόταν επαρκώς από τον ελληνικό στόλο διαμέσου της λιμνοθάλασσας²¹.

Το ελληνικό ναυτικό αντιμετώπιζε εκτός από τα σοβαρά προβλήματα χρηματοδότησης και προκλήσεις σε δύο κύρια μέτωπα. Όλο το διάστημα από τα τέλη Φεβρουαρίου 1825 ανέλαβε να φέρει σε πέρας τη ναυτική υποστήριξη στο Νεόκαστρο

¹⁶ Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος Ζ', εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 155-159 και 224-230.

¹⁷ Ο Ρεσίτ Μεχμέτ πασάς (Κιουταχής) (1780-1836), εξισλαμισθείς χριστιανός από την περιοχή της Γεωργίας του Καυκάσου, ανέλαβε Ρούμελη βαλεσή στις αρχές του 1825 με στόχο την καταστολή της Επανάστασης στη Στερεά. Αποδείχθηκε ο πλέον ικανός Οθωμανός στρατιωτικός ηγέτης ο οποίος την περίοδο 1829-1833 διορίστηκε στην θέση του Μεγάλου Βεζίρη της αυτοκρατορίας. Βλέπε *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμος 4, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991, σ. 378-379.

¹⁸ Διονύσιος Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τόμος Ε', εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1957, σ. 193.

¹⁹ Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 217-222 και στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 397-398.

²⁰ Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 168-170.

²¹ Η φρουρά του Μεσολογγίου ενισχύθηκε τμηματικά τους επόμενους μήνες έως τον Ιανουάριο του 1826 με επιπλέον 2.300 άνδρες που κάλυψαν τις απώλειες. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 166-168 και Κωνσταντίνος Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1829*, τόμος Β', Andy's Publishers, Αθήνα 2016, σ. 345-347.

και την παράλληλη διακοπή των επικοινωνιών του Ιμπραήμ μεταξύ Σούδας - Μεθώνης. Η ηρωική έξοδος μιας μικρής μοίρας με επικεφαλής το μπρίκι «*Άρης*» από το λιμάνι της Πύλου στις 26 Απριλίου και η επιτυχής νυκτερινή προσβολή του αιγυπτιακού στόλου στη Μεθώνη στις 30 του μηνός δεν απέτρεψαν την πτώση του Νεόκαστρου και τον Ιμπραήμ από το να εγκαταστήσει σταθερό προγεφύρωμα στη νοτιοδυτική Μεσσηνία²². Παράλληλα στο μέτωπο του βόρειου Αιγαίου ο ελληνικός στόλος υπό τον Γεώργιο Σαχτούρη, διεξήγαγε από τα τέλη Μαρτίου περιπολίες για να αντιμετωπίσει την επικείμενη έξοδο του τουρκικού στόλου υπό τον Καπουδάν πασά Μεχμέτ Χοσρέφ²³ που είχε ως κύρια αποστολή του τον ναυτικό αποκλεισμό του Μεσολογγίου²⁴. Η μεγάλη νίκη του Σαχτούρη στις 20 Μαΐου στη ναυμαχία του Καφηρέα (κάβο Ντόρο), καθυστέρησε προσωρινά τη σουλτανική αρμάδα που κατέφυγε με σοβαρές απώλειες στη Σούδα²⁵. Οι προσπάθειες του Ανδρέα Μιαούλη να χτυπηθεί ο ενωμένος τουρκοαιγυπτιακός στόλος (80 περίπου πλοία) στη βάση της Σούδας (ναυμαχία Σούδας 2 Ιουνίου) ή τουλάχιστον να εμποδιστεί η εκ νέου μεταφορά στρατού στο Ναβαρίνο (ναυμαχία Ταινάρου 16 Ιουνίου) απέτυχαν²⁶. Έτσι ο Χοσρέφ αφού αποβίβασε στο Ναβαρίνο 5-6.000 στρατό, κατευθύνθηκε με 40 περίπου πολεμικά στον Πατραϊκό κόλπο όπου έφτασε στις 28 Ιουνίου²⁷. Καθώς η μικρή ελληνική ναυτική δύναμη που βρίσκονταν εκεί αποχώρησε²⁸, ο οθωμανικός στόλος έθεσε ως άμεση προτεραιότητα την κατάληψη των νησίδων της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου ώστε να αποκόψει την πόλη από κάθε οδό ανεφοδιασμού.

²² Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 383.

²³ Ο Κοτζιά Μεχμέτ Χοσρέφ (Τοπάλ) (1769-1855) διετέλεσε αρχηγός του οθωμανικού ναυτικού (Καπουδάν πασάς) την περίοδο 1811-1818 και στα χρόνια της ελληνικής Επανάστασης το διάστημα Δεκεμβρίου 1822 – Φεβρουαρίου 1827. Μετά τη διάλυση του σώματος των Γενιτσάρων (Ιούνιος 1826) ανέλαβε το αξίωμα του Σερασκέρη (διοικητή) και ασχολήθηκε με τη συγκρότηση του τακτικού σουλτανικού στρατού. Το διάστημα Ιουλίου 1839 – Μαΐου 1841 έγινε Μεγάλος Βεζίρης της αυτοκρατορίας. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 83.

²⁴ Η ναυτική δράση του Σαχτούρη και της «*Αθηνάς*» το διάστημα 30 Μαρτίου – 22 Ιουνίου 1825 περιγράφονται λεπτομερώς στο 2^ο Ημερολόγιο με τον τίτλο «*Εκστρατεία κατά του Βυζαντινού στόλου τη 30 Μαρτίου 1825*». Βλέπε Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 84-113.

²⁵ Για τη ναυμαχία του Καφηρέα βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 153-163 και Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 383-384. Στο Μεσολόγγι πανηγύρισαν τη μεγάλη αυτή ναυτική νίκη του Σαχτούρη αφιερώνοντας στις 3 Ιουνίου το όνομά του στο κανονιστάσιο της νησίδας Μαρμαρού στο στόμιο του Μεσολογγίου. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 180^ε.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 175-180.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 216 και Νικόλαος Α. Κολόμβας, *Βασιλάδι. Η Ιστορική Νησίδα – Κλειδί της Λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου και οι Ναυτικές Επιχειρήσεις στην περιοχή κατά την περίοδο της Εθνεγερσίας. Οι Ανδρείοι Υπερασπιστές του, Ένωση Αιτωλοακαρνανών Περιστερίου «Η Έξοδος», Αθήνα 2010, σ. 65.*

²⁸ Επρόκειτο για 4 υδραίικα μπρίκια και ένα πυρπολικό που είχαν σταλεί στα τέλη Μαΐου για ενίσχυση. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 349.

Η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου αποτελούνταν από συστάδες νησίδων που έφραζαν την είσοδο από το νότο προς το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό. Κατά σειράν από δυτικά προς ανατολικά βρίσκονταν οι νησίδες Λούρος, Θολή, Προκοπανιστός, Σχοινιάς, Κόμμα, Άγιος Σώστης, Βασιλάδι, Σκύλλα και Τουρλίδα. Έξω από την πόλη του Μεσολογγίου ήταν οι νησίδες Κλείσοβα (νότια) και Μαρμαρού (δυτικά), ενώ νότια του Αιτωλικού στην είσοδό του, ο Ντολμάς και ο Πόρος²⁹. Φυσική θαλάσσια συνέχεια του χώρου της λιμνοθάλασσας προς τα δυτικά αποτελούσαν τα παράλια της Ακαρνανίας με τις Εχινάδες νήσους, σύμπλεγμα που από τον Αστακό (Δραγαμέστι) από βορρά προς νότο περιλαμβάνει τα μεγαλύτερα νησιά Δρακονέρα, Πεταλά, Οξεία και Σκρόφες (στη δυτική είσοδο της λιμνοθάλασσας). Βορειότερα των Εχινάδων βρίσκονται τα νησιά Κάστος, Κάλαμος, Μεγανήσι και τα νότια παράλια της Λευκάδας³⁰. Ο ευρύτερος θαλάσσιος χώρος του Πατραϊκού κόλπου, που αποτέλεσε και το κύριο θέατρο των ναυτικών επιχειρήσεων της περιόδου, εκτεινόταν από το στενό Ρίου-Αντιρρίου και την Πάτρα έως τον Άραξο (κάβο Πάπα) μέχρι τις ανατολικές ακτές της Κεφαλλονιάς και της Ιθάκης, με το στενό Ζακύνθου-Κυλλήνης να αποτελεί τη νότια είσοδό του.

Το διάστημα μεταξύ 5 - 21 Ιουλίου, ο Χοσρέφ διεξήγαγε εντός της λιμνοθάλασσας σειρά ναυτικών επιθέσεων κατά των νησίδων Λούρος, Προκοπανιστός, Σχοινιάς, Άγιος Σώστης, Σκύλλα και Βασιλάδι μέχρι τη Μαρμαρού και το Αιτωλικό με στολίσκο 36 μικρών σκαφών υπό τον Μαχμούτ αγά, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία³¹. Μόνο η Σκύλλα κατελήφθη ενώ ο Άγιος Σώστης και ο Προκοπανιστός εκκενώθηκαν από τις ελληνικές φρουρές και περιήλθαν στους Τούρκους³². Επανεπιλημμένες προτάσεις του Κιουταχή και του Χοσρέφ για παράδοση της πόλης, απορρίφθηκαν από τη φρουρά³³, που μετά τη δημιουργία, αρχές Ιουλίου, του ελληνικού στρατοπέδου στη Δερβέκιστα (Ανάληψη Τριγωνίδας) με 3.000 άνδρες υπό τους Γ. Καραϊσκάκη και Κ. Τζαβέλλα, άρχισε να ελπίζει σε άμεση εξωτερική βοήθεια³⁴.

²⁹ Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 222-226.

³⁰ Στο ίδιο, σ. 280-282.

³¹ Επρόκειτο για ειδικά κατασκευασμένα πλοίαρια, χωρίς καρίνα για πλεύση στα αβαθή νερά της λιμνοθάλασσας και εξοπλισμένα με έναν όλμο για βομβαρδισμό των ελληνικών θέσεων. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 217.

³² Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 217-218 και Κολόμβας, *ό.π.*, σ. 66-71.

³³ Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 220-221.

³⁴ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 396.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η 1^η ναυτική εκστρατεία (7 Ιουλίου – 22 Σεπτεμβρίου 1825)

Με την αρμάδα του Χοσρέφ να βρίσκεται ήδη από τις 29 Ιουνίου εντός του Πατραϊκού κόλπου, προτεραιότητα πλέον για την ελληνική κυβέρνηση αποτελούσε η ενίσχυση του Μεσολογγίου. Ήταν φανερό ότι οι υπερασπιστές του δεν θα μπορούσαν να αντέξουν για πολύ απέναντι στη συντριπτική υπεροχή των πολιορκητών, αν δεν ανεφοδιάζονταν επαρκώς από τον ελληνικό στόλο διαμέσου της λιμνοθάλασσας. Στην προκεχωρημένη ναυτική βάση στα Βάτικα (Νεάπολη Λακωνίας) άρχισαν σταδιακά από αρχές Ιουλίου 1825 να συγκεντρώνονται επιπλέον πλοία για το Μεσολόγγι ενισχύοντας τα ήδη εκεί υπάρχοντα.

Ο Σαχτούρης με την «Αθηνά» και άλλα τρία μπρίκια¹, απέπλευσε το πρωί της Τρίτης 7 Ιουλίου από την Ύδρα για τα Βάτικα, αφού πέρασε πρώτα από τις Σπέτσες για να λάβει γνώση των προετοιμασιών της σπετσιώτικης μοίρας. Το απόγευμα της επομένης έφτασαν «μεταξύ Τζηρίγου και Κάβου Μαλιά»² και το πρωί της 9^{ης} Ιουλίου στα Βάτικα όπου συνάντησαν άλλα 11 υδραϊκά πλοία³. Τα «Τιμολέων», «Μιλτιάδης», «Κέκρωψ» και το πυρπολικό του Ρομπότση τελικά δεν επρόκειτο να ακολουθήσουν την εκστρατεία λόγω έλλειψης εφοδίων και επέστρεψαν στην Ύδρα την άλλη μέρα. Η «Αθηνά» το Σάββατο 11 Ιουλίου το πρωί ηγούμενη σχηματισμού συνολικά 9 πλοίων και δύο πυρπολικών απέπλευσε για το Μεσολόγγι⁴. Στη διαδρομή ο «Θεμιστοκλής»⁵ αποχωρίστηκε από τη μοίρα του Σαχτούρη και αφού λεηλάτησε ένα ευρωπαϊκό εμπορικό πλοίο που εκτελούσε το δρομολόγιο Αλεξάνδρεια – Κέρκυρα, κατευθύνθηκε προς τα Βάτικα όπου τη 16^η Ιουλίου κηρύχθηκε από τον Ανδρέα Μιαούλη «πειρατικό»

¹ Τα άλλα μπρίκια ήταν ο «Οδυσσεύς» (Δημήτριος Αντ. Βόκος), ο «Κίμων» (Γκίκας Ιω. Ψεύτης) και ο «Μέντωρ» (Κωνσταντίνος Μεθενίτης). Βλέπε Σαχτούρης, *ό.π.* σ. 113-114.

² Κύθηρα και ακρωτήριο Μαλέας.

³ Ήταν τα πλοία «Τιμολέων» (Λάζαρος Πινότσης), «Αχιλλεύς» (Χρήστος Δ. Χριστοφίλου), «Κέκρωψ» (Σάββας Ανδρέου), «Τερψιχόρη» (Αλέξανδρος Ραφαήλ – γολέτα ιδιοκτησίας αδελφών Τομπάζη), «Μιλτιάδης» (Λάζαρος Λαλεχός), «Κίμων» (Ιωάννης Α. Μπατσαζής), «Αγαμέμνων» (Λάζαρος Παναγιώτας), «Λεωνίδα» (Δημήτριος Κιοσές), «Θεμιστοκλής» (Σταμάτης Φώκας), «Θεμιστοκλής» (Γκίκας Εμμ. Σάρπας), «Τηλέμαχος» (Σταμάτης Δοκός) και τα πυρπολικά των Αναστασίου Ρομπότση, Γεωργίου Πολίτη και Αντώνη Παυλή-Μπίκου. Βλέπε Μεταλληνός, τόμος Β', *ό.π.*, σ. 373.

⁴ Τα αρχικά «Αθηνά», «Οδυσσεύς», «Κίμων», «Μέντωρ» και τα «Αχιλλεύς», «Τερψιχόρη», «Αγαμέμνων», «Τηλέμαχος», «Θεμιστοκλής» (Γκίκας Σάρπας), και τα πυρπολικά των Γεωργίου Πολίτη και Αντώνη Παυλή-Μπίκου. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 374 και Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 114.

⁵ Αναφέρεται ως «Παλαιοσαχτούρη» λόγω του ότι ήταν το πρώτο σκάφος του οποίου διετέλεσε κυβερνήτης ο Γ. Σαχτούρης. Βλέπε Στο ίδιο, σ. 115.

σκάφος⁶. Το απόγευμα της 12^{ης} έξω από τη Μάνη ενώθηκε με τη μοίρα του Σαχτούρη ένα ψαριανό μίστικο⁷ και την επομένη το πρωί το σπετσιώτικο μπρίκι «Αχιλλεύς» (Ιωάννης Αναστ. Κυριακού), σταλμένα και τα δύο με εφόδια από το Ναύπλιο για το Μεσολόγγι⁸. Παραπλέοντας τη Μεθώνη η μοίρα έφτασε ανοιχτά της «Αρκαδίας»⁹ το πρωί της 15^{ης} όπου ενημερώθηκε από δύο εμπορικά πλοία των Ιονίων νήσων για τις αποτυχημένες επιθέσεις του τουρκικού στόλου στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, ιδίως στη νησίδα Βασιλάδι.

Το βράδυ όμως της επομένης μέρας έξω από τη Ζάκυνθο, ο Σαχτούρης έλαβε με πλοίο από το νησί δύο ανησυχητικές επιστολές ότι «το Μεσολόγγι πνέει τα ωλίσθια»¹⁰. Η μία ήταν σταλμένη από τον κόμη Διονύσιο Ρώμα¹¹, γραμμένη στη Ζάκυνθο με ημερομηνία 12 Ιουλίου και ανέφερε ενδεικτικά:

«...το προπύργιον της Ελλάδος, και εξ ου κρέμματα η Ελευθερία του Γένους είναι το Μεσολόγγη... Εάν και η θαλάσσιος δύναμις λείψη βέβαια και ασφαλα πρέπει να πέση εις την εξουσίαν των πολιορκούντων του κατ' ανάγκη. Μία μοίρα Πλοίων εδιωρίσθη προ πολλού να συντρέξη, και να αποδιώξη από τα νερά του Μεσολογγίου τον εχθρικό Στόλον... Τι έγινε αυτή η Μοίρα λοιπόν; ένα ολόκληρον μήνα την προσμένουσιν»¹².

Η άλλη είχε συνταχθεί στο Μεσολόγγι από τους Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο και Δημήτριο Θέμελη¹³ με ημερομηνία 8 Ιουλίου¹⁴ και τόνιζε ότι:

«... επληροφόρηθηται την ελεεινήν Κατάστασίν μας, διότι επολιορκήθημεν και διά θαλάσσης, και δεν βλέπομεν εις τον λιμένα μας κανένα Πλοίον δια να μας προμηθεύση με τροφάς και όσα άλλα είναι απαιρητήτως αναγκαία εις την ενεστώσαν πολιορκίαν. [...] εφθάσαμεν εις την εσχάτη ακμίν της απελπισίας, διότι μας εσώθη διόλου και η πολλά ολίγη Μπαρούτι [...] εγράψαμεν εγκαίρως ζητούντες Βοήθειαν [...] πλην από πουθενά δεν ίδαμεν καμίαν εξοικονόμισιν

⁶ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 374.

⁷ Μικρό κωπήλατο πλοίο για καταδρομικές επιχειρήσεις. Το συγκεκριμένο ανήκε στον Ψαριανό Δημήτριο Καραγιώργη.

⁸ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 115.

⁹ Η Κυπαρισσία.

¹⁰ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 116.

¹¹ Μέλος της Επιτροπής της Ζακύνθου μαζί με τους Παναγιώτη Στεφάνου και Κωνσταντίνο Δραγώνα.

¹² Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 116.

¹³ Πρόεδρος και μέλος αντίστοιχα της «Διευθυντικής Επιτροπής Δυτικής Ελλάδος», διορισμένης από το Εκτελεστικό στις 12 Μαρτίου 1825 και επιφορτισμένης με την άμυνα της Δ. Στερεάς και του Μεσολογγίου. Το τρίτο μέλος της ήταν ο Γεώργιος Κανναβός. Βλέπε Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 393.

¹⁴ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 117.

[...] διότι το Προπύργιον της Ελλάδος πνέει τα ολίσθια, και μαζί με αυτό χάνεται επομένως και όλη η Ελλάς [...] αλλά δια τον Θεόν και δια την Σωτηρίαν της Πατρίδος να κάμετε τα αδύνατα]δυνατά να μας προφθάσετε [...]¹⁵.

Την Παρασκευή 17 Ιουλίου ο Σαχτούρης με τη μοίρα του (συνολικά 8 πλοία)¹⁶ κινήθηκε προς την Κεφαλλονιά και το βράδυ έφτασε στο ακρωτήριο Σκρόφες¹⁷ αποφεύγοντας τον εχθρικό στόλο που «εγύρισεν πάλι προς το Μεσολόγγι από όπου είδομεν εις τα πανιά 29 κομάτια»¹⁸. Το επόμενο τριήμερο η μοίρα, για ασφάλεια και μέχρι να φτάσει ο υπόλοιπος στόλος από τα Βάτικα, κινήθηκε στον ευρύτερο χώρο δυτικά από τις Σκρόφες κοντά σε Ιθάκη – Κεφαλλονιά - Ζάκυνθο.

Στα πλαίσια της προσπάθειας ενημέρωσης για τις πολεμικές εξελίξεις στο Μεσολόγγι, φαίνεται μέσα από το ημερολόγιο ότι η «Αθηνά» συγκέντρωνε πληροφορίες από διερχόμενα πλοία στον ευρύτερο θαλάσσιο χώρο δυτικά του Πατραϊκού κόλπου¹⁹. Πολλές από αυτές ασφαλώς ήταν ασαφείς ή απολύτως λανθασμένες όπως ότι «ο Υψηλάντης εμβήκεν εις την Τροπολιτζάν και εθανάτωσε όλους τους εκεί Άραβας»²⁰ ή στην επιστολή της 19^{ης} Ιουλίου του Γεωργίου Σισίνη από τη Γαστούνη όπου αναφέρεται με υπερβολή ότι «οι εχθροί ηθέλησαν να κάμουν ρεσάλτο και εσκοτόθησαν οχτώ χιλιάδες εχθροί»²¹. Στις 18 Ιουλίου ένα καϊκι προερχόμενο από τη νήσο Κάλαμο, μετέφερε πληροφορίες για βαριές απώλειες των πολιορκητών στις εφόδους εναντίον των τειχών του Μεσολογγίου καθώς και την παρουσία, στον χώρο της λιμνοθάλασσας, μιας αυστριακής και μιας γαλλικής φρεγάτας και μιας αγγλικής κορβέτας²². Την επομένη μέρα ο Σαχτούρης ενημερώθηκε από άλλα δύο καϊκία σχετικά με τις ελλείψεις των υπερασπιστών σε μπαρούτι, τη δύναμη του εχθρικού στόλου που «συνίσταται από 44 κομμάτια μεγάλα πολεμικά»²³ και ότι οι πολιορκητές «έμβασαν από το Στόμιον του Μεσολογγίου εις τον λιμένα έως 40 φελούκες ήτοι

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 116-117.

¹⁶ Το ψαριανό μίστικο, το σπετσιώτικο μπρίκι «Αχιλλεύς» και τα δύο πυρπολικά είχαν μείνει στην Κυλλήνη και θα επιστρέψουν στις 19 και 20 Ιουλίου. Στο ίδιο, σ. 117 και 119.

¹⁷ Ακρωτήριο στη νοτιοδυτική ακτή της Αιτωλοακαρνανίας στις εκβολές του ποταμού Αχελώου μεταξύ των νήσων Οξεία και Πεταλά.

¹⁸ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 117.

¹⁹ Λευκάδα – Κεφαλλονιά – Ιθάκη – Ζάκυνθος – Κυλλήνη – Άραξος – λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου – Εχινάδες νήσοι.

²⁰ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 118.

²¹ Στο ίδιο, σ. 120.

²² Πρόκειται για την αυστριακή φρεγάτα «La Carolina» και τη βρετανική κορβέτα (ή φρεγάτα) «Rose». Στο ίδιο, σ. 118.

²³ Στο ίδιο.

λάντζες»²⁴. Επιπλέον έγιναν γνωστές οι προτάσεις του Κιουταχί προς τους Μεσολογγίτες για παράδοση και η έναρξη διαπραγματεύσεων σε συνδυασμό με τετραήμερη ανακωχή²⁵. Την ίδια μέρα έφτασε και το σπετσιώτικο μπρίκι «*Διομήδης*» του Αντωνίου Μπάμπα που ενημέρωσε για την επικείμενη έλευση της σπετσιώτικης μοίρας που υπολογιζόταν «*όντα όλα 18 πολεμικά και 4 μπουρλότα*»²⁶. Το πρωί της 21^{ης} Ιουλίου έφτασε η σπετσιώτικη μοίρα του Ανδρούτσου και από την υδραϊκή μόνον ο «*Άρης*» με τον Μιαούλη. Στη σύσκεψη που ακολούθησε μεταξύ Μιαούλη – Σαχτούρη – Ανδρούτσου αποφασίστηκε η προώθηση από την Κεφαλλονιά προς τις Σκρόφες και τη λιμνοθάλασσα, η άμεση σύγκρουση με τον Χοσρέφ και ο ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου²⁷.

Την Πέμπτη 23 Ιουλίου ο ελληνικός στόλος (22 μπρίκια και 5 πυρπολικά) βρέθηκε στα ανοιχτά της λιμνοθάλασσας, κοντά στην Τουρλίδα, όπου συγκρούστηκε με μια μικρή οθωμανική μοίρα από δύο μπρίκια, τρεις γολέτες και ένα αυστριακό τραμπάκουλο (μικρό μεταγωγικό). Μετά από τρεις ώρες το ένα μπρίκι, αφού αυτοπυρπολήθηκε από το πλήρωμά του, εγκαταλείφθηκε και λεηλατήθηκε από τα ελληνικά πλοία, το άλλο προσάραξε και αιχμαλωτίστηκε, ενώ τα υπόλοιπα διέφυγαν στην Πάτρα και τη Ναύπακτο²⁸. Το μεσημέρι ο οθωμανικός στόλος (35 πολεμικά) κινήθηκε «*μεταξύ κάβο Πάπα και Μισολόγγι [...] διηρημένος εις τρεις πτέρυγας, [...] εις μεν την δεξιάν όλα τα Κορβέτα [...] εις το κέντρον ταις Φρεγάτες και Δελίνια και εις τα αριστερά τα Βρίκια και Γολέταις [...]*»²⁹. Στην 5ωρη σύγκρουση που ακολούθησε στον θαλάσσιο χώρο βορείως του Αράξου, διακρίθηκαν ιδιαίτερα ο Υδραϊός πυρπολητής Γεώργιος Πολίτης και οι Σπετσιώτες Λάζαρος Μουσιούς και Λέκας Ματρώζος, που «*έδειξαν μεγάλην γενναιότητα, και πλησιάζοντες γενναίως και*

²⁴ Επρόκειτο για τον στολίσκο που διοικούσε ο Μαχμούτ αγάς από 36 κανονιοφόρους. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 217.

²⁵ Οι διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν το διάστημα 18-20 Ιουλίου 1825 μεταξύ του Ταχίρ Αμπάζη, εκπροσώπου του Κιουταχί, και των Λάμπρου Βέικου, Αθανάσιου Ραζηκότσικα και Νικόλαου Ζέρβα, έληξαν τελικά με την άρνηση των υπερασπιστών να παραδοθούν. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 220-221.

²⁶ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 118. Η μοίρα (13 μπρίκια και 3 πυρπολικά υπό τον Γεώργιο Ανδρούτσο) είχε αποπλεύσει στις 8 Ιουλίου από τις Σπέτσες για τα Βάτικα όπου επρόκειτο να ενωθεί με μια ψαριανή μοίρα (5 μπρίκια και ένα πυρπολικό υπό τον Νικολή Αποστόλη). Εκεί επρόκειτο να φτάσει και η 2^η υδραϊκή μοίρα υπό τον Ανδρέα Μιαούλη (13 μπρίκια και 2-3 πυρπολικά), ώστε η ενισχυμένη αυτή δύναμη, μαζί με τη μοίρα του Σαχτούρη, να εκδιώξει τον οθωμανικό στόλο του Χοσρέφ από τον Πατράϊκό κόλπο και να ανεφοδιάσει το Μεσολόγγι. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 373.

²⁷ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 120.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 121. Επρόκειτο για ένα πρόην κασιώτικο αιχμαλωτισμένο μπρίκι των 10 πυροβόλων και ένα αλγερινό των 18 πυροβόλων με 120 άτομα πλήρωμα. Βλέπε και Μεταλληνός, τόμος Β', *ό.π.*, σ. 393.

²⁹ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 121. Η δύναμη αποτελούνταν από 12 κορβέτες υπό τον ριαλάμπεη Ταχίρ, 9 φρεγάτες υπό τον Χοσρέφ, εκ των οποίων μια δίκροτη αλγερινική και 14 μπρίκια και γολέτες. Βλέπε και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 394.

θαρραλαίως εις τον εχθρόν τον έκαμνον να φεύγη [...]»³⁰. Ο εχθρικός στόλος ευρισκόμενος στις Σκρόφες, «περί το βασίλευμα του Ηλίου»³¹, εγκατέλειψε τη μάχη και διέφυγε προς νότο ενώ τα υδραεροσπαστικά πλοία παρακολουθούσαν από απόσταση τις κινήσεις του, έως ότου απομακρύνθηκε νότια της Ζακύνθου³². Η μεγάλη επιτυχία του ελληνικού στόλου πανηγυρίστηκε από τη φρουρά και τους κατοίκους του Μεσολογγίου και αναπτέρωσε το ηθικό των πολιορκημένων³³. Η «Αθηνά» με 3 πλοία, ένα πυρπολικό, το σπαστικό «Αχιλλεύς» και το ψαριανό μίστικο άρχισαν να ανεφοδιάζουν το Μεσολόγγι ενώ το μεσημέρι της επομένης ο Σαχτούρης μπήκε στο Μεσολόγγι και επιθεώρησε προσωπικά το τείχος και τις οχυρώσεις³⁴. Το πρωί της 26^{ης} Ιουλίου ο Σαχτούρης μαζί με άλλα πλοία κινήθηκε νότια προς αναζήτηση της οθωμανικής αρμάδας μαθαίνοντας την επομένη ότι ο Χοσρέφ βρισκόταν κοντά στη νήσο Σαπιέντζα απέναντι από τη Μεθώνη³⁵. Την Πέμπτη 30 Ιουλίου έφτασε στα Βάτικα πληροφορούμενος ότι ο «εχθρικός στόλος πέρασε έξω της Κρήτης»³⁶. Δύο μέρες μετά έφτασαν στα Βάτικα από το Μεσολόγγι και τα υπόλοιπα ελληνικά πλοία με τον Μιαούλη, ενώ η σπαστική μοίρα έφυγε για τις Σπέτσες³⁷. Στις 4 Αυγούστου έγινε γνωστή η πτώση της Γραμβούσας και της Κισσάμου στην Κρήτη από δυνάμεις του Δημητρίου Καλλέργη, γεγονός που επιβεβαίωσε η αποστολή στην περιοχή του μπρικίου «Μιλτιάδης» υπό τον Γεώργιο Σαχίνη³⁸. Έξι μέρες μετά έφτασαν στα Βάτικα τα σπαστικά και ψαριανά πλοία (τα τελευταία από τη Σύρο) μεταφέροντας τη λανθασμένη είδηση ότι «τα πουρλότα εις Αλεξάνδρεια έκαυσαν 72 κομμάτια»³⁹.

³⁰ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 121.

³¹ Στο ίδιο.

³² Ο Χοσρέφ κατέφυγε αρχικά στη Σούδα και αρχές Αυγούστου έφτασε στην Αλεξάνδρεια. Στην Πάτρα και τη Ναύπακτο άφησε μια μικρή μοίρα υπό τον Μαχμούτ αγά αποτελούμενη από 14 πλοία. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 237.

³³ Τα ελληνικά χρονικά. Εφημερίς πολιτική εκδοθείσα εν Μεσολογγίω υπό του Δ. Ι. Μάγερ. από 1 Ιανουαρίου 1824 – 20 Φεβρουαρίου 1826, Αθήνα 1840, σ. 80.

³⁴ Στο ίδιο και Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 122.

³⁵ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 122.

³⁶ Στο ίδιο.

³⁷ Στο ίδιο. Στο Μεσολόγγι έμειναν για ενίσχυση και παρακολούθηση της τουρκικής μοίρας της Πάτρας μόνον επτά ελληνικά πλοία που αποχώρησαν όμως μέχρι 14 Οκτωβρίου. Βλέπε και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 397 και 408-409.

³⁸ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 123.

³⁹ Επρόκειτο για τη ναυτική επιχείρηση (23 Ιουλίου – 13 Αυγούστου 1825) με την αποτυχημένη επιδρομή της 29^{ης} Ιουλίου 1825 στον πολεμικό ναύσταθμο της Αλεξάνδρειας εναντίον του αιγυπτιακού στόλου από τα μπρίκια «Θεμιστοκλής» (Εμμανουήλ Τομπάζης – Αλέξανδρος Ραφαλιάς), «Επαμεινώνδας» (Αντώνιος Κριεζής) και τα πυρπολικά των Κωνσταντίνου Κανάρη, Εμμανουήλ Μπούτη και Αντωνίου Θ. Βώκου. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 185-187.

Στις 11 Αυγούστου η σπετσιώτικη μοίρα του Ανδρούτσου από τα Βάτικα κινήθηκε «*δια Αστροπαλιάν*»⁴⁰ σε αποστολή περιπολίας στο ανατολικό Αιγαίο ενώ η «*Αθηνά*» και ο υπόλοιπος στόλος υπό τον Μιαούλη (συνολικά 17 μπρίκια και 5 πυρπολικά)⁴¹ απέπλευσαν 3 μέρες μετά για το Ιόνιο ύστερα από λανθασμένη (όπως αποδείχθηκε) πληροφορία της γολέτας «*Τερψιχόρη*», που ερχόμενη από το Μεσολόγγι ανέφερε ότι ο Χοσρέφ βρισκόταν βορείως της Κέρκυρας «*εις την Αυλώνα*»⁴². Την Παρασκευή το βράδυ 21 Αυγούστου, αφού η μοίρα έμαθε στους Παξούς από αγγλικό μπρίκι ότι δεν υπήρχε παρουσία του οθωμανικού στόλου στην περιοχή, έφτασε στην Κέρκυρα έπειτα από ταξίδι 8 ημερών όπως αναφέρει χαρακτηριστικά το ημερολόγιο⁴³. Την επομένη τα πλοία εμπροσθοφυλακής «*Τιμολέων*» (Λ. Πινότσης) και «*Ηρακλής*» (Λ. Παπαμανώλης-Φόνος) επιβεβαίωσαν ότι η οθωμανική αρμάδα δεν βρισκόταν στην περιοχή και η μοίρα πήρε τον δρόμο της επιστροφής για τα Βάτικα όπου έφτασε το βράδυ της 24^{ης} του μηνός έπειτα από άσκοπη περιπολία 10 ημερών⁴⁴.

Τέσσερις μέρες μετά η μοίρα του Μιαούλη με την «*Αθηνά*» απέπλευσαν για την Αστυπάλαια για να αναζητήσουν τη σπετσιώτικη του Ανδρούτσου που περιπολούσε στην περιοχή⁴⁵. Με την άφιξη στην Ανάφη, όπως αναφέρεται στο ημερολόγιο, «*ελάβομεν απόφασιν να υπάγωμεν εις την Σύμην, να κατασκοπεύσωμεν τους εχθρούς*»⁴⁶. Στις 31 Αυγούστου οι πρόκριτοι της Σύμης ανέφεραν στον Σαχτούρη για τον Χοσρέφ ότι «*ο Τοπάλης επήγεν εις την Αλεξάνδρειαν με 36 κομμάτια προ 20 ημερών ήδη*»⁴⁷ καθώς και λεπτομέρειες για την καταδίωξη των ελληνικών πλοίων που έκαναν την αποτυχημένη πυρπολική επίθεση στην Αλεξάνδρεια από τον Μεχμέτ Αλή. Παράλληλα τον πληροφόρησαν για τις αιγυπτιακές προετοιμασίες για επικείμενη απόβαση (5^η κατά σειρά) νέων στρατευμάτων (περίπου 8.000 - 9.000) στην Πελοπόννησο⁴⁸. Οι ειδήσεις ότι ο στόλος του Χοσρέφ βρισκόταν στην Αλεξάνδρεια από τις αρχές Αυγούστου, επιβεβαιώθηκαν στις 2 Σεπτεμβρίου και από ένα ιταλικό μπριγαντίνι από την Τοσκάνη

⁴⁰ Η νήσος Αστυπάλαια

⁴¹ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 125 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 398.

⁴² Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 124-125.

⁴³ «*εβραδιάσθημεν εμπρός εις τους Κορφούς*». Στο *ίδιο*, σ. 125.

⁴⁴ «*Το εσπέρας ήραμεν τον Πινότζην και τον Φόνον, αλλά περί του Βυζαντινού Στόλου τίποτε δεν ημύορεσε να μάθη*». Στο *ίδιο*.

⁴⁵ Στο *ίδιο*, σ. 126.

⁴⁶ Στο *ίδιο*.

⁴⁷ Στις 10 Αυγούστου, δηλαδή περίπου 18 μέρες μετά τη φυγή του από το Μεσολόγγι. Στο *ίδιο*.

⁴⁸ Στο *ίδιο*.

προερχόμενο από την Αίγυπτο, που έφτασε στη Σύμη και προσδιόρισε ως ημερομηνία άφιξης του οθωμανικού στόλου (δυνάμεως 40 πλοίων) την 1^η Αυγούστου⁴⁹.

Η «Αθηνά» επέστρεψε στην Αστυπάλαια μετά από δύο μέρες και ο Σαχτούρης ενημέρωσε τον Μιαούλη για τα όσα πληροφορήθηκε σχετικά με τις τουρκοαιγυπτιακές ναυτικές προετοιμασίες λαμβάνοντας εντολές για περιπολία «εις τούτα τα νερά μη τύχη και φανή η αρμάδα από κάτω με Νοτιά»⁵⁰. Το σχέδιο του Μιαούλη ήταν να αναχαιτίσει τον εχθρικό στόλο στο Καρπάθιο πέλαγος μεταξύ Ρόδου – Κρήτης⁵¹. Αυτό ασφαλώς προϋπέθετε την ένωση όλων των διάσπαρτων ελληνικών μοιρών⁵², γεγονός που δεν επιτεύχθηκε μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου, όπως αποδεικνύεται από αναφορά του ίδιου του ναυάρχου στους προκρίτους της Ύδρας με ημερομηνία 24 Σεπτεμβρίου 1825⁵³.

Όλο το διάστημα μεταξύ 4–20 Σεπτεμβρίου ο Σαχτούρης με την «Αθηνά», ως μέρος του ευρύτερου υδραϊκού στόλου υπό τον Μιαούλη⁵⁴, διενήργησε περιπολίες στη γραμμή Αστυπάλαιας – Ανάφης – Σαντορίνης – Μήλου - Ηρακλείου για τον εντοπισμό του ενωμένου εχθρικού στόλου που θα ξεκινούσε, σύμφωνα με πληροφορίες⁵⁵, από την Αλεξάνδρεια για την Πελοπόννησο με προφανή στόχο το Μεσολόγγι. Τελικά από την Κίμωλο η «Αθηνά» επέστρεψε στην Ύδρα το βράδυ της 22^{ης} Σεπτεμβρίου για ανεφοδιασμό και επισκευές μετά από συνεχή δράση 78 ημερών ολοκληρώνοντας την πρώτη «Εκστρατεία υπέρ του Μεσολογγίου»⁵⁶.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 127.

⁵⁰ Στο ίδιο.

⁵¹ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 402.

⁵² Η αθροιστική δύναμη των τριών μοιρών έφτανε τα 70 μπρίκια και 15 πυρπολικά. Βλέπε Στο ίδιο, σ. 402-403.

⁵³ «Με τους Σπετσιώτες ακόμη δεν ανταμώθημεν. Δεν ηξέυρω που βρίσκεται ο ναύαρχός των, και που τ' άλλα καράβια των [...]». Στο ίδιο, σ. 401.

⁵⁴ «ήλθομεν και αράξαμεν εις το ακροτήριον της Σαντορίνης 21 Καράβια με τα μπουρλότα όλα Υδραϊκά». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 127.

⁵⁵ Τις πληροφορίες έφεραν στη Σαντορίνη ένα σπετσιώτικο και ένα ιονικό πλοίο στις 7 και 8 Σεπτεμβρίου αντίστοιχα. Στο ίδιο.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 129.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η 2^η ναυτική εκστρατεία (9 Οκτωβρίου – 4 Δεκεμβρίου 1825)

Την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου ο ενωμένος τουρκοαιγυπτιακός στόλος με επικεφαλής τον Χοσρέφ και τον Αιγύπτιο ναύαρχο Μουχαρέμ μπέη, απέπλευσε μεταξύ 5-7 Οκτωβρίου τμηματικά από την Αλεξάνδρεια για την Πελοπόννησο όπου επρόκειτο να αποβιβάσει νέα στρατεύματα. Αντικειμενικός του στόχος ήταν ο πλήρης ναυτικός αποκλεισμός του Μεσολογγίου και η άλωση της πόλης, καθώς η πολιορκία είχε χαλαρώσει επικίνδυνα από τις αρχές Οκτωβρίου. Η δύναμή του υπολογιζόταν σε 145 πλοία (69 πολεμικά, 10 πυρπολικά και 66 μεταγωγικά) που μετέφεραν 7.800 τακτικά αιγυπτιακά στρατεύματα (7^ο και 8^ο συντάγματα), 1.200 ιππείς και 1.000 ατάκτους¹.

Ο Μιαούλης γνώριζε από τις γολέτες «*Τερψιχόρη*» (Αλέξανδρος Ραφαήλ) και «*Αθηνά*» (Γεώργιος Νέγκας) ότι ο χρόνος απόπλου της εχθρικής αρμάδας υπολογιζόταν στα τέλη Σεπτεμβρίου². Την πληροφορία στα δύο ελληνικά πλοία είχε μεταφέρει ένα ολλανδικό μπρίκι, τον κυβερνήτη του οποίου είχε συναντήσει στη Σαντορίνη ο Υδραίος ναύαρχος στις 9 Σεπτεμβρίου³. Η πίεση των πληρωμάτων για επιστροφή στην Ύδρα ανάγκασε τον Μιαούλη να επαναπλεύσει στο νησί μέχρι τη 10^η Οκτωβρίου ενώ τα σπετσιώτικα και ψαριανά πλοία παρέμειναν στο νότιο Αιγαίο αναμένοντας τον εχθρικό στόλο⁴.

Μια μέρα πριν, η «*Αθηνά*» απέπλευσε από την Ύδρα για να ενωθεί με τον κυρίως υδραϊκό στόλο αγνοώντας ότι αυτός επέστρεφε στη βάση του⁵. Στις 11 Οκτωβρίου έξω από τη Μήλο ενώθηκε με τη σπετσιώτικη μοίρα και ενημερώθηκε ότι ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος έφτασε στη Ρόδο⁶. Η γραμμή περιπολίας επεκτάθηκε μέσω

¹ Τη δύναμη των 79 πολεμικών αποτελούσαν 31 σουλτανικά, 39 αιγυπτιακά, 5 αλγερίνικα και 4 τριπολίτικα πλοία εκ των οποίων 13 φρεγάτες, 13 κορβέτες, 27 μπρίκια, 15 γολέτες, 10 πυρπολικά και ένα εξοπλισμένο ατμοκίνητο. Στα 66 μεταγωγικά περιλαμβάνονταν 36 αιγυπτιακά και 30 ευρωπαϊκά πλοία. Βλέπε Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 272. Σύμφωνα με άλλες πηγές η εχθρική αρμάδα είχε αποπλεύσει από την Αλεξάνδρεια στις 19/1 Οκτωβρίου 1825 με δύναμη 130 πλοίων, ήτοι 66 πολεμικά (30 αιγυπτιακά, 30 σουλτανικά, 4 αλγερίνικα και 2 τριπολίτικα) με την ίδια περίπου σύνθεση, περιλαμβάνοντας 2 ατμοκίνητα και 64 μεταγωγικά. Βλέπε Αλεξανδρή, *ό.π.*, σ. 191-192.

² Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 403.

³ «*Σήμεραρον ήλθε ένα Βρίκη Ολλανδέζικο Βασιλικόν του οποίου τον Καπ. εχαιρέτισεν ο Ναύαρχος όπου επήγεν εις επίσκεψίν του*». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 128.

⁴ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 403.

⁵ «*Εμισεύσαμεν από Ύδρα [...] δια να συναπαντήσωμεν τον Ελληνικόν στόλον μας*». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 129

⁶ «*ότι έφτασεν εις την Ρόδον [...] έως εκατόν δέκα πλοία*». Στο ίδιο.

Σαντορίνης – Αστυπάλαιας έως τη Σύμη. Τη Δευτέρα 19 Οκτωβρίου «*ευθάσαμε εις Σίμη [...] δια να μάθωμεν καμμίαν είδησιν περί της αρμάδας*» και «*εις τας 21 του μηνός, εκινήσαμεν από την Σίμη το πρωί δια την Ρόδον*»⁷. Επιστρέφοντας στη Νάξο μετά από δύο μέρες, ο Σαχτούρης πληροφορήθηκε από σαμιώτικο καϊκι ότι «*ο Ναύαρχος ήτον ακόμη εις Ύδρα*» αλλά «*δια την αρμάδα δεν είξευραν να μας ειπούν τίποτες*»⁸. Τελικά στις 25 Οκτωβρίου «*κατά την Νησοπούλα Παραπόλα και Μονοβάσια*», η «*Αθηνά*» συνάντησε την υδραϊκή μοίρα, που είχε αποπλεύσει για τις Κυκλάδες δύο μέρες πριν, και ο Σαχτούρης μετέφερε στον Μιαούλη όσες πληροφορίες διέθετε⁹. Την επομένη το απόγευμα τα υδραϊκά πλοία ενώθηκαν και με τη σπετσιώτικη μοίρα και στις 30 Οκτωβρίου έφτασαν στα Βάτικα¹⁰. Την προηγούμενη μέρα από αγγλικό εμπορικό οι ναύαρχοι έμαθαν ότι «*η αρμάδα η Τουρκική επήγεν εις Νεόκαστρον*»¹¹. Την πληροφορία αυτή επιβεβαίωσε και ένα καϊκι από το Γύθειο που ανέφερε επιπλέον «*ότι εύγαλεν έως ένδεκα χιλιάδας ασκέρη έξω*»¹². Καθώς ήταν φανερό ότι ο αντικειμενικός στόχος της εχθρικής αρμάδας ήταν το Μεσολόγγι, η υδραϊκή μοίρα απέπλευσε πρώτη το μεσημέρι της 30^{ης} του μηνός για το Ιόνιο και στις 2 Νοεμβρίου το μεσημέρι έφτασε μπροστά στο Νεόκαστρο όπου «*είδαμεν τον στόλον τον Τούρκικον αραγμένον μέσα του λιμένος Νεοκάστρου*»¹³. Σε σύσκεψη των κυβερνητών αποφασίστηκε βραδινή πυρπολική επίθεση με 4 πυρπολικά που τελικά ακυρώθηκε διότι «*οι επίλοιποι καπετανέοι των πυρπολικών δεν έστερξαν, αλλά ήθελαν να πάνε όλοι*»¹⁴. Στο μεταξύ από την καταμέτρηση που διενήργησε το μπρίκι «*Μιλτιάδης*» του Γ. Σαχίνη, τα εχθρικά πλοία υπολογίστηκαν σε 77 εκ των οποίων 8 φρεγάτες, 5 κορβέτες, 19 μπρίκια και 45 μεταγωγικά¹⁵. Το ίδιο βράδυ, καθώς έφτανε και η σπετσιώτικη μοίρα έξω από το Νεόκαστρο για να ενωθεί με τον υπόλοιπο στόλο, η θαλασσοταραχή προκάλεσε σύγκρουση και ζημιές στο μπρίκι «*Άρης*» του Μιαούλη. Έτσι την επομένη το πλοίο έφυγε για την Ύδρα, ώστε να επισκευασθεί, και ο ναύαρχος επιβιβάστηκε στον

⁷ Στο ίδιο, σ. 130.

⁸ Στο ίδιο.

⁹ Μεταξύ της νήσου Βελοπούλα και της Μονεμβασιάς. Στο ίδιο, σ. 131.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 132. Η δύναμη της υδραϊκής μοίρας υπολογιζόταν σε 31 μπρίκια, 3-4 γολέτες και 11 πυρπολικά και της σπετσιώτικης σε 26 μπρίκια και 8 πυρπολικά. Σταδιακά έφτανε και η ψαριανή μοίρα με 7 μπρίκια και ένα πυρπολικό. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 414.

¹¹ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 131-132. Ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος έφτασε στο Νεόκαστρο στις 24 Οκτωβρίου. Βλέπε Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τόμος Γ', εκδόσεις Γιοβάνη, Αθήνα 1978, σ. 309-310 και Κόκκινος, *ό.π.*, σελ. 142.

¹² Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 132.

¹³ Στο ίδιο, σ. 134.

¹⁴ Στο ίδιο.

¹⁵ Στο ίδιο.

«Θεμιστοκλή» ιδιοκτησίας των αδελφών Τομπάζη¹⁶. Η εχθρική αρμάδα εκμεταλλεζόμενη αφενός τη φοβερή κακοκαιρία και αφετέρου τον ελλιπή συντονισμό και τη μεγάλη διασπορά του ελληνικού στόλου, κατάφερε μέχρι το απόγευμα της 3^{ης} Νοεμβρίου τμηματικά να διαφύγει βόρεια φτάνοντας μετά από δύο μέρες στην Πάτρα. Η υδραϊκή μοίρα μέσα σε συνθήκες σφοδρής θαλασσοταραχής, κατέφυγε τελικά στα Βάτικα το απόγευμα της 5^{ης} Νοεμβρίου ενώ τα σπετσιώτικα πλοία επέστρεψαν στις Σπέτσες¹⁷. Το βράδυ της επομένης έφτασε στα Βάτικα από τη Ζάκυνθο η γολέτα «Τερψιχόρη» που επιβεβαίωσε την πορεία του εχθρικού στόλου προς το Μεσολόγγι¹⁸.

Αφού περίμενε μάταια την επιστροφή των σπετσιώτικων και ψαριανών πλοίων, η υδραϊκή μοίρα απέπλευσε στις 10 του μηνός για τον Πατραϊκό κόλπο. Το μεσημέρι δυτικά των Κυθήρων, τα μπρίκια «Θρασύβουλος» και «Διομήδης», επιστρέφοντας από τη λιμνοθάλασσα¹⁹, ενημέρωσαν τους Σαχτούρη και Μιαούλη ότι «η αρμάδα η Τουρκική απέρασε και επήγεν εις Πάτρα»²⁰. Παράλληλα μετέφεραν θετικά μηνύματα για την εξέλιξη της πολιορκίας²¹ και εστίασαν στις επιτυχίες των ελληνικών στρατοπέδων της Δερβέκιστας και των Σαλώνων²². Ενδεικτικά στο ημερολόγιο της «Αθηνάς» αναφέρεται ότι:

«ο Καραϊσκάκης πάλιν από άλλην θέσιν του επολέμησε και εθυσίασε πολλούς Τούρκους, απήλαυσε και πολλά εφόδια, από τα οποία έστειλεν και εις Μεσολόγγι. οι από Σάλωνα πάλιν έδωσαν άλλον χτύπον των Τούρκων, και τους επήγαν έως εις το Ζητούνη, τους επήραν και μιαν μεγάλην ποσότητα φορτία από εφόδια και

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 135.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 136.

¹⁸ «είδεν έως 120 καράβια τουρκικά και ετραβούσαν δια Μεσολόγγι μέρος από αυτά ήτον κατά το Κατάκολον, και μέρος κατά τα Στροφάδια». Στο ίδιο.

¹⁹ Είχαν σταλεί την 1^η Νοεμβρίου. Στο ίδιο, σ. 133 και 137.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 137.

²¹ «οι Μεσολογγίται είναι καλά, και στέκουν με μεγάλην γενναιότητα, χωρίς να έχουν την παραμικράν δειλίαν και φόβον». Στο ίδιο.

²² Το ελληνικό στρατόπεδο Κραβάρων με έδρα τη Δερβέκιστα (Ανάληψη Τριγωνίδας) συγκροτήθηκε αρχές Ιουλίου 1825 από τους Γεώργιο Καραϊσκάκη και Κίτσο Τζαβέλα με αρχική δύναμη 3.000 ενόπλων προερχομένων από το στρατόπεδο των Σαλώνων (Αμφισσας). Βασικός του σκοπός ήταν να ενισχύσει την άμυνα του Μεσολογγίου διενεργώντας επιθέσεις στα μετόπισθεν της στρατιάς του Κιουταχί και πλήττοντας από το Δραγαμέστι (Αστακός Αιτωλοακαρνανίας) μέχρι την Αμφιλοχία την οδό ανεφοδιασμού του από την Αρτα. Το στρατόπεδο κοντά στα Σάλωνα δημιουργήθηκε μέσα Μαΐου 1825 από 4.500 ενόπλους υπό τους Γ. Καραϊσκάκη, Κ. Τζαβέλα και Κώστα Μπότσαρη, με σκοπό την εκδίωξη των Τούρκων από τη Φωκίδα. Μετά τον Ιούλιο λόγω της δημιουργίας του στρατοπέδου των Κραβάρων, η δύναμή του περιορίστηκε σε 1.500 άνδρες. Εν τούτοις τέλη Οκτωβρίου τα Σάλωνα απελευθερώθηκαν και ο τουρκικός στρατός αποχώρησε στο Ζητούνι (Λαμία). Αρχές Νοεμβρίου ο Κ. Μπότσαρης με επιπλέον 1.000 ενόπλους ενίσχυσε τα σώματα στη Δερβέκιστα αναλαμβάνοντας την αρχηγία ενώ ο Γ. Καραϊσκάκης, γενικός αρχηγός από τις 4 Σεπτεμβρίου, παραμερίστηκε. Βλέπε Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 396.

ζωοτροφίας. όθεν έγγραψαν εις Μεσολόγγι [...] να υπάγουν και αυτοί [...] και έτζι λοιπόν ευρίσκονται εις Μεσολόγγι με ευχαρίστησιν και γενναιότητα μεγάλην»²³.

Το απόγευμα της 11^{ης} η μοίρα έφτασε στο στενό Ζακύνθου – Κυλλήνης (Γλαρέντζας), όπου το βράδυ της επομένης πληροφορήθηκε από ζακυνθινό καΐκι για την εν εξελίξει καταστροφική επιδρομή του Ιμπραήμ στην Ηλεία από τις αρχές Νοεμβρίου και την πολιορκία του κάστρου του Χλεμουτσίου και ότι «εις το κάστρον Γαστούνης ευρίσκονται έως 4 χιλιάδες ψυχαίς»²⁴. Το μεσημέρι της 13^{ης} Νοεμβρίου, 36 εχθρικά πλοία από τον Άραξο (κάβο Πάππα), 7 φρεγάτες και 29 μπρίκια, κατευθύνθηκαν εναντίον της υδραϊκής μοίρας με την οποία αντάλλαξαν κανονιοβολισμούς για ένα περίπου τρίωρο²⁵. Τελικά οι δύο στόλοι αποσύρθηκαν κατά τη διάρκεια της νύχτας, ο ελληνικός προς το ακρωτήριο Σκρόφες και ο τουρκοαιγυπτιακός ξανά στον Άραξο²⁶. Την άλλη μέρα το πρωί η σύγκρουση επαναλήφθηκε στον θαλάσσιο χώρο Σκροφών – Αράξου και ο Μιαούλης έδωσε εντολή «τα μπουρλότα να ετοιμασθούν» και «να ορμίσουν με γενναιότητα και να κολήσουν»²⁷. Οι προσπάθειες όμως των πυρπολητών δεν απέδωσαν. Το μεσημέρι το πυρπολικό του Εμμανουήλ Μπούτη αναχαιτίστηκε με ζημιές και του Αντωνίου Θ. Βόκου δέχθηκε πλήγμα πυροβόλου και ανεφλέγη, ενώ το πλήρωμά του περισυνέλεξε η «Αθηνά». Τότε εμφανίστηκαν επιπλέον 34 πλοία από την πλευρά της Πάτρας ανεβάζοντας την εχθρική δύναμη στα 70 πολεμικά. Ο Μιαούλης, απέναντι στην ναυτική υπεροχή των αντιπάλων, υποχώρησε νωρίς το απόγευμα κινούμενος δυτικά προς τις Εχινάδες νήσους και το βράδυ προς την Κυλλήνη²⁸. Το μεσημέρι της 15^{ης} Νοεμβρίου, καθώς τα εχθρικά πλοία παρέμεναν στον Άραξο, ο αντιναύαρχος Σαχτούρης συντόνισε προσωπικά το έργο της μεταφοράς αμάχων με ζακυνθινά καΐκια από την ευρύτερη περιοχή της Γαστούνης στη νήσο Κάλαμο, απέναντι από τις ακτές της Ακαρνανίας²⁹.

Στις 16 Νοεμβρίου ένα ζακυνθινό καΐκι μετέφερε την είδηση ότι ο Ιμπραήμ έφτασε στην Πάτρα και ετοιμαζόταν να περάσει με στρατό στο Μεσολόγγι για να ενισχύσει τον Κιουταχή στην πολιορκία. Αυτό οδήγησε σε σύσκεψη τους κυβερνήτες της μοίρας, που βρισκόταν σε ετοιμότητα στη γραμμή Ιθάκη - Σκρόφες, και στην απόφαση να επιταχυνθεί άμεσα η τροφοδοσία της πόλης, καθώς η εχθρική αρμάδα, που κατείχε

²³ Σαχτούρης, ό.π., σ. 137.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 139.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 138-139.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 140.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 140-141.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 141.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 142.

σταθερά όλη τη γραμμή Πάτρα – Άραξος – Κυλλήνη, παρέμενε σχετικά αδρανής³⁰. Την επομένη το πρωί η «Αθηνά», ηγούμενη σχηματισμού 16 πλοίων, αντιμετώπισε 63 εχθρικά πλοία από τον Άραξο για δύο ώρες, υποχωρώντας εντός του κλειστού θαλασσίου χώρου των Εχινάδων, με σαφή πρόθεση να παρασύρει τους αντιπάλους σε ένα πεδίο όπου τα ελληνικά μπρίκια και πυρπολικά θα είχαν σαφές πλεονέκτημα. Ο Σαχτούρης μάλιστα επιστράτευσε τις γνώσεις του Μεσολογγίτη καπετάνιου Γεωργίου Παλούκη που γνώριζε τα νερά της περιοχής και τον κάλεσε να «ανέβη εις το πλοίον μας [...] με σκοπόν ηξεύροντας όλα τα νερά των στενών τούτων των νησιών [...] να μας απεράση από παντού χωρίς καμίαν βλάβη»³¹. Ακολούθησε νέα δίωρη σύγκρουση μετά το μεσημέρι εντός των Εχινάδων με όσα εχθρικά εισήλθαν στην περιοχή. Προσπάθεια αιχμαλωσίας του πυρπολικού του Αναγνώστη Δημαμά, αναχαιτίστηκε από το μπρίκι «Νέρων» του Ιωάννη Ζάκα που απόθησε τις εχθρικές βάρκες. Ο Σαχτούρης διαχειρίστηκε τη σύγκρουση εξαιρετικά σε επίπεδο τακτικής και όπως σημειώνει για τον Σαχτούρη, ο γραμματέας της «Αθηνάς», Νικόλαος Τζικλιτήρας, «η έμπειρος αξιότης όμως του γενναίου αντιναυάρχου [...] εδιόριζεν την τάξιν του πολέμου» και «εις τας 10 ώρας [...] έπαυσεν ο πόλεμος» και «τα τουρκικά άρχησαν να εβγαίνουν έξω των νησιών Πεταλίδι»³².

Τα ξημερώματα της 18^{ης} Νοεμβρίου απέτυχε απόπειρα πυρπολικής επίθεσης με συνδυαστικά πυρά της «Αθηνάς» εναντίον απομονωμένης φρεγάτας νότια της νήσου Πεταλάς που τελικά απομακρύνθηκε σώα. Το απόγευμα ο Σαχτούρης έστειλε επιστολή στον Γ. Καραϊσκάκη με τον Μεσολογγίτη καπετάνιο Παλούκη που επέστρεψε στο Δραγαμέστι (Αστακός). Λίγο μετά οι δύο στόλοι αντάλλαξαν πυρά για μια ώρα ανατολικά της Κεφαλλονιάς και καθώς έπεφτε η νύχτα, όπως αναφέρει το ημερολόγιο, ο Υδραίος αντιναύαρχος «εστοχάζετο» ότι «ήτον η ώρα δια να έμβη εις αυτούς κανένα από τα μπουρλότα μας» και «ζυγόνοντας με τους μπουρλοτιέριδες τους ειδοποίησε να έχουν τον νου τους απόψε, μήπως και κάμωμεν πράξιν καλήν» καθώς «ήτον αυτήν την νύκτα μεγάλη η προθυμία του Αντιναυάρχου μας, να κάψη καμμίαν τουρκικόν φεργάδα». Το σχέδιο κλήθηκε να υλοποιήσει το πυρπολικό του Αναγνώστη Δημαμά με την υποστήριξη της «Αθηνάς» επιτιθέμενο τα μεσάνυχτα εναντίον μιας φρεγάτας. Το πυρπολικό προκάλεσε πανικό στο εχθρικό πλήρωμα και «τότε εγένετο μέγας αλλαλαγμός των Τούρκων». Δεχόμενο όμως πυκνά πυρά από το εχθρικό πλοίο

³⁰ Στο ίδιο, σ. 143.

³¹ Στο ίδιο, σ. 144.

³² Περίπου 16:00 το απόγευμα. Στο ίδιο.

ανεφλέγη και το πλήρωμά του διασώθηκε με δυσκολία από την «Αθηνά» έχοντας απώλεια έναν νεκρό ναύτη³³. Για τις επόμενες δύο μέρες ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος παρέμεινε στον θαλάσσιο χώρο Αράξου - Σκρόφες και ο ελληνικός σ' εκείνον Ιθάκης – Σκρόφες χωρίς να σημειωθεί κάποια σύγκρουση. Ο Σαχτούρης επιμελήθηκε τον ανεφοδιασμό του Μεσολογγίου με τα αγορασμένα τρόφιμα με έρανο των κυβερνητών της μοίρας, ήδη από τις 16 Νοεμβρίου, από τα μπρίκια «Θέτις» και «Θρασύβουλος»³⁴. Τα τρόφιμα προωθήθηκαν τη νύχτα της 20^{ης} Νοεμβρίου με καΐκια από τις εκβολές του Αχελώου (μεταξύ των νησίδων Οξεία και Πεταλά) διαμέσου του πλευσίμου τμήματος του ποταμού έως τη λιμνοθάλασσα, απ' όπου τα παρέλαβαν μεσολογγίτικα πλοiάρια και τα μετέφεραν στην πόλη³⁵.

Στις 21 Νοεμβρίου το μεσημέρι, οι συγκρούσεις με τον εχθρικό στόλο επαναλήφθηκαν εντός του νησιωτικού συμπλέγματος των Εχινάδων, με τον Χοσρέφ αυτή τη φορά να επιδιώκει μια αποφασιστική σύγκρουση ακόμη και σε πεδίο που δεν του παρείχε πλεονέκτημα. Κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, μεταξύ των νησίδων Δρακονέρα και Καλόγηρος στον κόλπο του Αστακού, η «Αθηνά», με βοήθεια άλλων ελληνικών πλοίων αλλά και του πυρπολικού του Μαρίνου Σπαχή, απέκρουσε επίθεση εχθρικού πυρπολικού που κινήθηκε εναντίον της χάρη στη «γενναιότητα του Αντιναύρχου μας Σαχτούρη και την ανδρεία και ογλιωρότητα εις το ρίζιμον κανονιών των παλλικαριών του». Όπως σημειώνεται στο ημερολόγιο «το δε Τούρκικον επήρε φωτιά και εκάικεν. Έτρεξαν αμέσως οι Τούρκικες φελούκες, δια να γλυτώσουν τους ανθρώπους των, και με τα μιστράλια μας αφανίσσαμεν εις θάνατον πολλούς [...] και ούτω από το μπουρλότο εχάθησαν Τούρκοι πολλοί»³⁶. Η προσπάθεια του Σαχτούρη το απόγευμα να βυθίσει μια μεγάλη απομονωμένη εχθρική φρεγάτα δυτικά της νησίδας Δρακονέρα με τη βοήθεια τριών πυρπολικών, εκμεταλλευόμενος την νηνεμία που επικρατούσε, δεν καρποφόρησε αφού «Ματαίως εκοπιάσαμεν δια την φεργάδα, ότι με ζώρη [...] εκαβαντζάρισεν το νησί και εγλύτωσε»³⁷.

Το επόμενο διήμερο, με τον ελληνικό στόλο να παραμένει εντός των Εχινάδων και τον τουρκοαιγυπτιακό ανατολικά του ακρωτηρίου Σκρόφες, ανεφοδιάστηκε το Μεσολόγγι με τρόφιμα από τη γνωστή πλωτή διαδρομή εκβολών Αχελώου –

³³ «και ημείς όντες κοντά αμέσως τους επιάσαμεν και τους εμβάσαμε εις το πλοίον μας». Στο ίδιο, σ. 145-146.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 143 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 422.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 147 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 426.

³⁶ «ένα των μπουρλότων τους, το μεγαλύτερον». Στο ίδιο, σ. 147-148.

³⁷ Στο ίδιο, σ. 148.

λιμνοθάλασσας με τρόφιμα που μετέφεραν τέσσερα ζακυνθινά καΐκια³⁸. Παράλληλα, από πλοίο που έφτασε στη Ζάκυνθο από το Ναύπλιο, οι Μιαούλης και Σαχτούρης ενημερώθηκαν «ότι ο στόλος Πετζιωτών ήταν έτοιμος διά ταύτα τα μέρη, και εχαρήκαμεν»³⁹.

Στις 25 Νοεμβρίου το πρωί και ενώ η υδραϊκή μοίρα βρισκόταν μεταξύ Ζακύνθου – Κυλλήνης, ο Σαχτούρης βγήκε στην απέναντι πελοποννησιακή ακτή της Γλαρέντζας με ένοπλο τμήμα για να συντονίσει τη σωτηρία και τη μεταφορά αμάχων που κινδύνευαν από τις τουρκοαιγυπτιακές επιδρομές στην Ηλεία⁴⁰. «Πολλαίς ψυχές χριστιανών εκινδύνευσαν να αιχμαλωτισθούν, και έκλαιγον και εφώναζον βοήθεια» και είχαν αναζητήσει τη σωτηρία στην παραλία αναμένοντας τη μεταφορά τους στη νήσο Κάλαμο των Εχινάδων. Στη μεταφορά συνέβαλαν επτά ζακυνθινά καΐκια που βρίσκονταν στην περιοχή μαζί με τα ελληνικά μπρίκια και τις βάρκες που κανονιοβολώντας τους εχθρούς προσπαθούσαν να συμβάλλουν στη διάσωση των αμάχων. Όπως αναφέρει ο Τσικλητήρας, «Ο Αντιναύαρχός μας εγλύτωσεν υπέρ τους 50 με την σκαμπαβία του και τους έβανεν μέσα εις τα καΐκια και έπειτα ήλθεν εις το καράβι μας» αναφέρει το ημερολόγιο της «Αθηνάς»⁴¹. Γύρω στις 10 το πρωί όμως ο εχθρικός στόλος από τον Άραξο, αποτελούμενος από 75 πολεμικά, άρχισε να πλησιάζει προς την Κυλλήνη και τα ελληνικά πλοία απομακρύνθηκαν προς τη Ζάκυνθο με διαταγή του Μιαούλη⁴². Για δύο περίπου ώρες, μετά τις 5 το απόγευμα, στον θαλάσσιο χώρο Ιθάκης – Κεφαλλονιάς – Αράξου, οι δύο στόλοι συγκρούστηκαν και «ώ του θαύματος, δια του Υψίστου Θεού ! μία αρμάδα τόσον τρομακτική, και ημείς ολιγώτατοι, επώδισαν με όσα πανιά ημπορούσαν και έφευγαν κατά τον κάβο-Πάππα»⁴³. Στη διάρκεια της καταδίωξης του τουρκοαιγυπτιακού στόλου σκοτώθηκε από βλήμα πυροβόλου ο πυρπολητής Θεόδωρος Θ. Βώκος στην προσπάθειά του να πυρπολήσει μια εχθρική φρεγάτα. Το

³⁸ «τα δύο με παζυμάδι και τα άλλα δύο με σιτάρι και αραποσίτι». Στο ίδιο, σ. 150.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 151.

⁴⁰ Μετά τη μετακίνηση του Ιμπραήμ από την Ηλεία στην περιοχή Ρίου – Πάτρας, από όπου επρόκειτο να περάσει στο Μεσολόγγι, τη στρατιωτική δράση στην περιοχή με επιδρομές και λεηλασίες, από τα μέσα Νοεμβρίου 1825, διενεργούσε αιγυπτιακό στράτευμα με επικεφαλής τον Χουσεΐν μπέη, γαμπρό του Ιμπραήμ, με σημαντικές επιτυχίες στο ενεργητικό του, όπως η καταστολή της Επανάστασης στην Κρήτη, η καταστροφή της Κάσου και η κατάληψη της Σφακτηρίας. Τις προσπάθειές του συνέδραμε και τουρκικός στρατός από την Πάτρα υπό τον Ντελή Αχμέτ. Βλέπε Κόκκινος, *ό.π.*, σ. 169-172 και Τρικούπης, *ό.π.*, σ. 310-312.

⁴¹ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 151.

⁴² «μάλιστα του Βαρβάρου δεν του έφθανεν ένας τοιούτος στόλος από 75 φεργάδαις και βρίκια κατ' επάνω μας, αλλά έφερε μαζί του (σίμερον μόνον το είδαμεν) και ένα ατμοκίνητον πλοίον». Στο ίδιο, σ. 152.

⁴³ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 152.

πλήρωμα σώθηκε αλλά το πυρπολικό, που τελικά δεν ανεφλέγη, δεν βρέθηκε, παρά τις προσπάθειες της «Αθηνάς»⁴⁴.

Τη νύχτα και όλη την επόμενη μέρα, η φοβερή κακοκαιρία που ξέσπασε, οδήγησε στην απώλεια επαφής των υδραϊκών πλοίων μεταξύ τους και στην έλλειψη συντονισμού με τον Μιαούλη, τον οποίο η «Αθηνά» μαζί με τα πυρπολικά του Μαρίνου Σπαχή και του Αντώνη Παυλή-Μπίκου, έψαχναν μάταια στον θαλάσσιο χώρο από τη Ζάκυνθο μέχρι το Δραγαμέστι (Αστακός). Εκεί έφτασαν το μεσημέρι της 27^{ης} Νοεμβρίου περιμένοντας να βελτιωθεί ο καιρός αλλά και να μάθουν ειδήσεις για το που βρίσκεται ο υπόλοιπος στόλος⁴⁵. Την άλλη μέρα στις 4 το πρωί απέπλευσαν προς νότο και φτάνοντας το μεσημέρι κοντά στην Ιθάκη, η «Αθηνά» συνάντησε τη σκούνα του Κυριάκου Παξινού, που φορτωμένη πολεμοφόδια ερχόταν από την Ύδρα, παραλαμβάνοντας «δέκα βαρέλια μπαρούτι και μπάλαις (εις δύο φοραίς) 593»⁴⁶. Το μεσημέρι της 29^{ης} Νοεμβρίου, ενώ η «Αθηνά» βρισκόταν στο ύψος του Κατάκολου, «ο καιρός εσκοτίνιασεν και εφοβέριζεν μεγάλην τρικυμία». Ο Σαχτούρης έκρινε ασφαλές να μετακινηθεί στο πόρτο Κερί της Ζακύνθου, όπου κατευθυνόταν και το μπρίκι «Θέτις» του Ιωάννη Μαρούκα, με τον οποίο συναντήθηκε ζητώντας πληροφορίες σχετικά με το που βρίσκονταν ο ναύαρχος και η υπόλοιπη μοίρα. Όλη τη νύχτα «ακολούθησεν πύρινος αέρας [...] και μεγάλη τρικυμία θαλάσσης και σκότος μέγα με βροχαίς ακατάπαυσταις» και την επόμενη μέρα «ακολουθεί ο ίδιος σκληρότατος αέρας και φουρτούνα». Τα μεσημέρι η «Αθηνά» παρέλαβε εκ νέου από τη σκούνα του Παξινού «εις δύο φοραίς μπάλαις κανονιών 1968 και δύο κόφαις μισδράλια» τα οποία μοίρασε σε έξι άλλα μπρίκια όταν έφτασε πίσω στην Ύδρα⁴⁷. Αδυνατώντας να εντοπίσουν τον υπόλοιπο στόλο, την 1^η Δεκεμβρίου το πρωί από το πόρτο Κερί «εβάλαμεν τον δρόμον μας δια πατριώτισμα (την Ύδρα)», όπου έφτασαν το βράδυ της Παρασκευής 4 Δεκεμβρίου ύστερα από εκστρατεία 57 ημερών⁴⁸.

⁴⁴ «το αυτό μπουρλότο δεν εκάηκε και εστοχαζόμεθα το τι να έγεινεν». Στο ίδιο, σ. 152. Τελικά πυρπολικό βρέθηκε στις 17 Ιανουαρίου 1826 από το μπρίκι «Νέρων» του Ι. Ζάκα να έχει εξωκεύλει κοντά στον Άραξο και καταστράφηκε για να μην αιχμαλωτιστεί από τον εχθρικό στόλο. Στο ίδιο, σ. 176.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 154.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 155.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 156.

⁴⁸ Μαζί με το «Θέτις», τα πυρπολικά των Σπαχή και Παυλή-Μπίκου και τη σκούνα του Παξινού. Στο ίδιο, σ. 157-158.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η 3^η ναυτική εκστρατεία (21 Δεκεμβρίου 1825 – 28 Ιανουαρίου 1826)

Στις 12 / 24 Δεκεμβρίου 1825 ο Ιμπραήμ, αφού παρέλαβε το σουλτανικό φερμάνι ανάληψης της πολιορκίας του Μεσολογγίου, αποβιβάστηκε με 15.250 άνδρες στο Κρουονέρι, ανατολικά του Αντιρρίου, ενισχύοντας σημαντικά τις εξουθενωμένες πλέον δυνάμεις του Κιουταχή, που είχε απωλέσει από την αρχή των συγκρούσεων τα δύο τρίτα των μάχιμων ανδρών του και τους μισούς βοηθητικούς¹.

Μετά την αποχώρηση της υδραϊκής μοίρας στα τέλη Νοεμβρίου, την ενίσχυση των «ελεύθερων πολιορκημένων» ανέλαβε μια σπετσιώτικη μοίρα υπό τον Γεώργιο Ανδρούτσο με 12 μπρίκια και 5 πυρπολικά που έφτασε στο Μεσολόγγι στις αρχές Δεκεμβρίου². Η παρουσία της περιορίστηκε λόγω της συντριπτικής υπεροχής των αντιπάλων αποκλειστικά στον θαλάσσιο χώρο των Εχινάδων. Μη έχοντας τη δυνατότητα να προσφέρει ουσιαστικά, αφού ανεφοδίασε με πυρομαχικά την πόλη μέσω του Αχελούου, αποχώρησε στα τέλη του μήνα³.

Στην Ύδρα, από τις 5 Δεκεμβρίου που επέστρεψαν τα πλοία από το Μεσολόγγι, μαζί τους και η «Αθηνά», ξεκίνησαν οι προετοιμασίες για μια νέα εκστρατεία ενίσχυσης της πόλης, που βίωνε πλέον εξαιρετικά δύσκολες καταστάσεις, καθώς τα τρόφιμα τελείωναν και η φρουρά και οι άμαχοι είχαν περιέλθει σε τραγική θέση. Για την τραγική κατάσταση στο Μεσολόγγι και την έλλειψη συντονισμού των ναυτικών μοιρών είχε προειδοποιήσει στα τέλη Νοεμβρίου τους προκρίτους της Ύδρας και των Σπετσών ο ίδιος ο Μιαούλης με επιστολές σε αυστηρό τόνο⁴. Ύστερα από προετοιμασίες 16 ημερών τα υδραϊκά πλοία, με επικεφαλής τους Μιαούλη και Σαχτούρη, απέπλευσαν «*δια το Καστρί, όπου εκεί έμελλε να συναχθή όλος ο ελληνικός*

¹ Το εκστρατευτικό σώμα περιελάμβανε 8.600 άνδρες του τακτικού πεζικού (5^ο, 7^ο και 8^ο συντάγματα), 4.600 Τουρκαλβανούς ατάκτους, 1.200 ιππείς και 850 ξένους αξιωματικούς που υπηρετούσαν ως σύμβουλοι, εκπαιδευτές και διοικητές στο πεζικό, το πυροβολικό, το μηχανικό και το υγειονομικό. Το πυροβολικό του σώματος αποτελούνταν από 12 κανόνια και 12 όλμους. Βλέπε Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 397.

² Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 433-434.

³ Μετά την αποχώρησή της παρέμειναν στην περιοχή έως τις 4 Ιανουαρίου τα μπρίκια «Κόντε Μπένιζ» (Ιωάννης Τσούπας), «Τιμολέων» (Αναγνώστης Κυριακού) και τα πυρπολικά των Ανάργυρου Λεμπέση και Αδριανού Χότζα που «*ανέμειναν εις Πεταλά, και απέρασαν εις Μεσολόγγι 20 βαρέλια μπαρούτι και μπάλαις 500*». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 163.

⁴ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 433-434.

στόλος. Προς τα ώρας 8 της ημέρας αράξαμεν εις την Ντάρδιζα, πλησίον Καστριού»⁵. Η 10μερη σφοδρή κακοκαιρία όμως δεν επέτρεψε τον απόπλου μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου. Ανήμερα των Χριστουγέννων έφτασε η είδηση από το μπρίκι «Κίμων» (Γκίκας Ψεύτης) για τον θάνατο του Ρώσου αυτοκράτορα Αλεξάνδρου Α΄⁶. Τρεις μέρες μετά έφτασε από την Κέρκυρα στη Θερμήςια Ερμιόνης, απέναντι από την Ύδρα, το αγγλικό δίκροτο «Revegne» που μετέφερε τον νέο Βρετανό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, Στράτφορντ Κάνινγκ, για επαφές με την ελληνική ηγεσία. Όπως σημειώνεται στο ημερολόγιο «προς τα ώρας 8 ήλθον εις το πλοίον μας από το Ιγκλέζικο βασέλο [...] δύο αξιωματικοί Άγγλοι, οι οποίοι αφού έκαμαν υπέρ τας δύο ώρας ομιλίαν με τον Αντιναύαρχόν μας και ερωτήσεις, ανεχώρησαν με μεγάλην ευχαρίστησιν»⁷. Η αγωνία για τις διαπραγματεύσεις του Κάνινγκ με τον Μαυροκορδάτο αποτυπώνεται εμφανώς στο ημερολόγιο, καθώς δύο μέρες μετά «ήλθον καϊκια από Ύδραν, και ερωτήσαμεν ποία νέα έχουν, και τί ετελεσφόρησεν ο Μαυροκορδάτος και λοιποί της συνοδίας του μετά του πρέσβεως Αγγλία, όπου εξεπίτηδες παρά της Σ. Διοικήσεως ήτον απεσταλμένος»⁸.

Την πρωτοχρονιά του 1826 ο καιρός βελτιώθηκε αισθητά και η μοίρα υπό την ηγεσία του Μιαούλη απέπλευσε μετά από 12μερη καθυστέρηση για το Μεσολόγγι⁹. Την επομένη το πρωί κοντά στα Κύθηρα, η «Αθηνά» έμαθε από τον «Επαμεινώνδα» του Αντώνη Κριεζή για την επιστροφή της σπετσιώτικης μοίρας από τον Πατραϊκό. Τη μοίρα του Μιαούλη συνάντησε και ακολούθησε το σπετσιώτικο «Θεμιστοκλής» του Δημητρίου Κούτση φορτωμένο με πυρίτιδα για το Μεσολόγγι¹⁰. Από τα σπετσιώτικα πλοία που έμειναν τελευταία στις Εχινάδες και επέστρεφαν, το «Τιμολέων» εντοπίστηκε στις 4 Ιανουαρίου μεταξύ Κορώνης και νησίδας Βενέτικο και αφού ενημέρωσε τον Σαχτούρη «ότι εις Μεσολόγγι έχουν χρειαν διά ψωμί» επέστρεψε στις

⁵ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 158. Το Καστρί είναι η Ερμιόνη Αργολίδας και η Ντάρδιζα ο κόλπος Αχλαδίτσα δυτικά της Ερμιόνης.

⁶ Ο Αλέξανδρος Α΄ (1801-1825) πέθανε στις 19 / 1 Δεκεμβρίου 1825 και μετά τη βίαιη καταστολή του κινήματος των «Δεκεμβριστών» που υποστήριζαν τον αδελφό του Κωνσταντίνο, νέος τσάρος ανακηρύχθηκε ο Νικόλαος Α΄ (1825-1855).

⁷ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 160. Ο Άγγλος πρεσβευτής συναντήθηκε και με τους Μαυροκορδάτο και Ζωγράφο μεταφέροντάς τους το βρετανικό σχέδιο ειρήνευσης που θα προωθούσε, ζητώντας από την ελληνική πλευρά την αποδοχή όρων συμβιβασμού με την Πύλη. Αποτέλεσμα της συνάντησης αυτής υπήρξαν και οι μετέπειτα αποφάσεις της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου (Απρίλιος 1826) και ο ορισμός της 13μελούς «Επιτροπής της Συνελεύσεως» που θα διεξήγαγε τις διαπραγματεύσεις με τον Στράτφορντ Κάνινγκ. Βλέπε και Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 369-373.

⁸ Στο ίδιο.

⁹ Η δύναμή της αποτελούνταν από 18 υδραίικα πολεμικά και 5 πυρπολικά ενισχυμένη από άλλα δύο ψαριανά μπρίκια και δύο πυρπολικά. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 436.

¹⁰ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 161-162.

Σπέτσες, ενώ το «*Κόντε Μπένιζ*» και τα δύο πυρπολικά ακολούθησαν τελικά τον υδραιοψαριανό στόλο¹¹. Εν μέσω κακοκαιρίας «*με αέρα σφοδρόν φουρτούνα μεγαλωτάτη και βροχές ακατάπαυστες*» τα ελληνικά πλοία έφτασαν το πρωί της επομένης στο Κερί Ζακύνθου έχοντας χάσει τη συνοχή τους μέσα στη νύχτα από τη θαλασσοταραχή καθώς και το πυρπολικό του Ανδρέα Πιπίνου¹². Τελικά ξημερώματα της γιορτής των Θεοφανίων «*και καθώς η «φουρτούνα ήτον αβάστακτος*» αγκυροβόλησαν η «*Αθηνά*» και ο «*Άρης*» του Μιαούλη στη νήσο Οξειά των Εχινάδων αναμένοντας τα υπόλοιπα πλοία¹³. Ο Σαχτούρης επισκεπτόμενος το πρωί τη νήσο Πεταλά, έμαθε για την πρόσφατη απόρριψη των προτάσεων του Ιμπραήμ για παράδοση από τους υπερασπιστές του Μεσολογγίου αλλά και την τεράστια έλλειψη τροφίμων:

*«οι εν Μεσολόγγι στέκουν γενναίοι και χωρίς παραμικράν δειλίαν, πλήν από ψωμί πάσχουν και πεινούν, 15 ημέρας είχαν να ιδούν ψωμί, ειμή ολίγον σιτάρι είχαν και το εμοίραζαν και βράζοντάς το έτρωγον, και με αυτό εζούσαν»*¹⁴.

Την επομένη μέρα αποφασίστηκε σε σύσκεψη των Μιαούλη και Σαχτούρη «*με τα καράβια να ζυγώσωμεν εις Μεσολόγγι και με κάθε επιτηδειότητα και βίαν*» να τροφοδοτηθεί η πόλη. Η επιτροπή των Μεσολογγιτών που επισκέφθηκε την «*Αθηνά*» επιβεβαίωσε την παντελή έλλειψη τροφίμων αναφέροντας ότι «*αυτοί στέκουν σταθεροί, και δεν ζητούν ούτε λουφέδες δια της ώρας ούτε σιτηρέσια, παρά ψωμί φωνάζουν*»¹⁵. Το σχέδιο διάσπασης του ναυτικού αποκλεισμού από τον εχθρικό στόλο τέθηκε σε εφαρμογή καθώς σταδιακά είχε ήδη συγκεντρωθεί το μεγαλύτερο μέρος της μοίρας που είχε διασπαστεί από την τρικυμία¹⁶.

Στις 8 Ιανουαρίου, χωρίς ουσιαστική αντίδραση του εχθρικού στόλου που με 16 πλοία απλά παρατηρούσε, τα ελληνικά καράβια εισήλθαν στη λιμνοθάλασσα και το απόγευμα με βάρκες ξεφόρτωσαν τρόφιμα στη νήσο Βασιλάδι, που προωθήθηκαν με μονόξυλα εντός της πόλης. Την «*Αθηνά*» επισκέφθηκε ο φρούραρχος του Βασιλαδίου Αναστάσιος Παπαλουκάς, που ενημέρωσε τον Σαχτούρη για τη διένεξη του Κιουταχί με τον Ιμπραήμ, τις μεγάλες εχθρικές απώλειες και το πρόβλημα της πείνας. Παράλληλα μετέφερε για τον ναύαρχο Μιαούλη υπογεγραμμένο αίτημα των αρχηγών

¹¹ Στο ίδιο, σ. 163.

¹² «*ειπόθη ότι εις το πόρτο-Κερί, εβούλησεν το μπουρλότο του Πιπίνου*». Το χαμένο σκάφος αναζήτησε μάταια στην περιοχή το πυρπολικό «*Λεύκα*» του Εμμ. Μπούτη επιστρέφοντας στις Εχινάδες στις 14 Ιανουαρίου το πρωί, ημέρα που και ο Πιπίνος έφτανε σώος με ζακυνθινό πλοιάριο στο Δραγαμέστι. Στο ίδιο, σ.171 και 173.

¹³ Στο ίδιο, σ. 164.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 165.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 166.

¹⁶ «*ώστε σπού ακόμη 5 του διωρισμένου αριθμού μας λείπονται*». Στο ίδιο.

της φρουράς του Μεσολογγίου *«να τους δοθή ένα από τα πλοία μας, και με αυτό να υπάγουν εις Ναύπλιον»* για να εκθέσουν στην κυβέρνηση την κατάσταση και να ζητήσουν βοήθεια¹⁷.

Την επομένη μέρα *«ο αέρας και η τρικυμία θαλάσσης έγεινεν αβάστακτος»* και καθήλωσε τα ελληνικά πλοία εντός της λιμνοθάλασσας μέχρι το μεσημέρι της 10^{ης} Ιανουαρίου, όταν εμφανίστηκαν από την Πάτρα 13 εχθρικά πολεμικά. Η σύγκρουση που σημειώθηκε ήταν μικρής κλίμακας, αλλά μέσα σε *«μεγίστη φουρτούνα και αέρα σφοδρότατο»* και η *«Αθηνά»* με μεγάλη δυσκολία κατάφερε να εξέλθει της λιμνοθάλασσας και να επιστρέψει το βράδυ με τα υπόλοιπα πλοία στις Εχινάδες. Εκεί παρέμειναν όλη την άλλη μέρα επισκευάζοντας τις ζημιές από τη θαλασσοταραχή και ελέγχοντας τις κινήσεις του εχθρικού στόλου από το παρατηρητήριο (*«γούρδια»*) της νήσου Οξειάς, ενώ η πολάκα *«Αχιλλεύς»* του Κων. Μπελεμπίνη αποχώρησε για επισκευές στην Ύδρα¹⁸.

Την Τρίτη 12 Ιανουαρίου, ενώ το σύνολο των πλοίων είχε πλέον συγκεντρωθεί, αποφασίστηκε σε σύσκεψη από τους Μιαούλη και Σαχτούρη ο ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου τα μεσάνυχτα με βάρκες από την Οξειά. Τα τρόφιμα θα αποβιβάζονταν στη νησίδα Προκαπανιστός, στα δυτικά της λιμνοθάλασσας, και θα μεταφέρονταν με πλοιάρια στην πόλη¹⁹. Η επιχείρηση που συντόνιζε προσωπικά ο Σαχτούρης, ολοκληρώθηκε επιτυχώς μέχρι το μεσημέρι της επομένης και επαναλήφθηκε την 14^η και 15^η του μηνός από άλλα ζακυνθινά καΐκια²⁰. Παράλληλα απορρίφθηκε από τους πολιορκημένους νέα πρόταση - του Χοσρέφ αυτή τη φορά - για συνθηκολόγηση, που μετέφερε στις 15 Ιανουαρίου ο Βρετανός κυβερνήτης Abbot της φρεγάτας *«Rose»*²¹.

Την μέρα εκείνη, γύρω στο μεσημέρι, η είδηση ότι μια τουρκική κορβέτα εξόκειλε κοντά στις Σκρόφες, κινητοποίησε τον ελληνικό στόλο. Ο Σαχτούρης με επιτόπια έρευνα παρατήρησε ότι κοντά στο εχθρικό πλοίο υπήρχαν και 4 φρεγάτες για προστασία. Τα ξημερώματα της 16^{ης} Ιανουαρίου επιτέθηκε το πυρπολικό του Γ. Πολίτη που *«εκόλλησεν εις την κορβέτα και δίδοντας φωτιά άναψεν η κορβέτα»*. Στην προσπάθεια συμμετείχε και το ψαριανό πυρπολικό του Κωνσταντίνου Κανάρη που όμως *«εκάθησεν εις ρηγά»* και ζήτησε τη βοήθεια της *«Αθηνάς»*. Το πλοίο λεηλατήθηκε

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 167-168.

¹⁸ *«ο δε Καπ. Χαμίτας έμεινεν χωρίς γούμενες και άγκυρες, και ως εμάθαμεν, έφυγεν διά Ύδρα»*. Στο ίδιο, σ. 169-171.

¹⁹ *«εκεί απεφασίσθη ότι όλαις η σκαμπαβίες, απερνώντας το μεσονύκτιον, να υπάγουν να φορτώσουν το παξιμάδι, και να πάνε εις τα εδώ του Προκοπάνιστου, και εκεί να το παραδώσουν»*. Στο ίδιο, σ. 171.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 172-173.

²¹ Τα ελληνικά χρονικά, ό.π., σ. 138.

και αρκετά μέλη του πληρώματος πιάστηκαν αιχμάλωτα προτού ανατιναχθεί πριν τις 7 το πρωί, όταν έπιασε φωτιά η πυριτιδαποθήκη του²². Μετά από πέντε περίπου ώρες 32 εχθρικά πλοία και 4 πυρπολικά από την Πάτρα «άρχισαν τόσον πισματώδικον πόλεμον» με τον ελληνικό στόλο «που εστάθη σχεδόν 2 ώρας». Τελικά ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος υποχώρησε στην Πάτρα και ο ελληνικός αποσύρθηκε στη λιμνοθάλασσα επιτηρώντας τον ανεφοδιασμό του Μεσολογγίου. Κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης ένα αιγυπτιακό πυρπολικό αιχμαλωτίστηκε²³ ενώ ένα κανόνι της «Αθηνάς» από ατύχημα εξερράγη και τραυμάτισε πέντε μέλη του πληρώματος, οι δύο εξ αυτών «σύγγαμβροι του Αρχιναύαρχου Σαχτούρη». Ο Σαχτούρης ενδιαφέρθηκε προσωπικά για την τύχη των ανδρών του και «επήγεν ο ίδιος εις Μισολόγγι δια ιατρόν [...] δια τους λαβωμένους»²⁴.

Την 17^η Ιανουαρίου η «Αθηνά» διατάχθηκε να αποπλεύσει για την Ύδρα μεταφέροντας την επιτροπή των Μεσολογγιτών στο Ναύπλιο. Για το σκοπό αυτό ο Σαχτούρης «επήγεν με την πάσαράν του εις Μεσολόγγι» για να παραλάβει τα μέλη της. Στις 10 το βράδυ «εσαλπάραμε και εβγήκαμε εις τα πανιά δια Ύδρα» αναφέρεται στο ημερολόγιο του πλοίου, που πήρε το δρόμο της επιστροφής μετά από 12 μέρες συνεχούς δράσης στον Πατραϊκό κόλπο²⁵. Ο υπόλοιπος ελληνικός στόλος παρέμεινε για άλλο ένα δεκαήμερο περιοριζόμενος δυτικά της γραμμής Σκρόφες – Κυλλήνη λόγω της ισχυρής εχθρικής ναυτικής παρουσίας. Τελικά, αδυνατώντας να συνεισφέρει κάτι περισσότερο στην άμυνα του Μεσολογγίου, απέπλευσε στις 27 Ιανουαρίου και μετά από 11 μέρες έφτασε στην Ύδρα.

Το ταξίδι της «Αθηνάς» για την Ύδρα και το Ναύπλιο ήταν γεμάτο περιπέτειες. Το απόγευμα της επομένης του απόπλου, «με πολύ σκότος και βροχή [...] εφοβέριζε τρικυμία μεγάλη» και το μπρίκι στάθμευσε νωρίς το απόγευμα στο Πόρτο Κερί της Ζακύνθου μέχρι το επόμενο πρωί²⁶. Στις 20 Ιανουαρίου η «Αθηνά», φτάνοντας στα ανοιχτά της Μεθώνης, συναντήθηκε με μια γαλλική εμπορική μπρικογολέτα ερχόμενη από τη Σμύρνη. Μετά από προσωπικό έλεγχο του Σαχτούρη, επειδή υπήρξαν υποψίες ότι μετέφερε εφόδια για το τουρκικό στρατόπεδο της Πάτρας, το πλοίο αιχμαλωτίστηκε

²² Επρόκειτο για κορβέτα των 12 πυροβόλων με 150 άτομα πλήρωμα και κυβερνήτη τον Μουσταφά Τσεσμελή. Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 174.

²³ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 445-446.

²⁴ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 175.

²⁵ Η επιτροπή αποτελούνταν από τους Σπυρομήλιο, Ανδρέα Ίσκο, Λάμπρο Βέικο, Χρήστο Κουτσονίκα, Αποστόλη Κουσουρή και Νικόλαο Ζέρβα. Στο ίδιο, σ. 177.

²⁶ Στο ίδιο.

και ακολούθησε τον πλου της «Αθηνάς».²⁷ Μετά από τέσσερεις μέρες, αφού το πλοίο πέρασε το ακρωτήριο του Μαλέα, λόγω της σφοδρής τρικυμίας, ο Σαχτούρης «εδιόρισεν να υπάγωμεν εις Μονοβάσια να αράζωμεν». Στη Μονεμβασιά παρέμεινε «με αέρα ανυπόφορον και μεγίστην τρικυμίαν» για δύο μέρες μέχρι το πρωί της 26^{ης} Ιανουαρίου, ενώ η επιτροπή των Μεσολογγιτών αποχώρησε δια ξηράς για το Ναύπλιο. Τελικά η «Αθηνά» μετά από 11 μέρες ταξιδιού έφτασε στην Ύδρα το πρωί της 28^{ης} του μηνός, ευρισκόμενη σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα επί 39 μέρες²⁸.

²⁷ «ως φαίνεται, το αυτό Γαλλικοφορτικόν ήτο δια Πάτρας». Στο ίδιο, σ. 177-178.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 179-180.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Η 4^η ναυτική εκστρατεία (20 Μαρτίου – 15 Απριλίου 1826)

Μετά την αποχώρηση του ελληνικού στόλου στα τέλη Ιανουαρίου 1826, ο αποκλεισμός του Μεσολογγίου έγινε ακόμη πιο ασφυκτικός. Ο Ιμπραήμ έχοντας αντιληφθεί από νωρίς τη στρατηγική αξία της λιμνοθάλασσας για την άμυνα του Μεσολογγίου, ξεκίνησε μετά τα μέσα Φεβρουαρίου συντονισμένες επιχειρήσεις για την κατάληψη των νησίδων της και τον πλήρη έλεγχο όλων των προσβάσεων. Στη λιμνοθάλασσα συγκεντρώθηκαν σταδιακά μετά τις 17 Φεβρουαρίου, δεκάδες ειδικά εξοπλισμένα πλοίαρια διαφόρων τύπων χωρίς καρίνα, κατάλληλα για πλεύση στα ρηχά νερά της, υποστηριζόμενα από το αιγυπτιακό ατμοκίνητο¹. Στις 20 του μηνός επανέπλευσαν στην Πάτρα 50 περίπου πολεμικά από την Μεθώνη, όπου είχαν πάει για επισκευές στα τέλη Ιανουαρίου. Δύο μέρες μετά, έφτασε στο Μεσολόγγι από την Ηλεία και Χουσεΐν μπέης για να ηγηθεί των αποβατικών επιχειρήσεων.

Στις 25 Φεβρουαρίου, περίπου 2.000 Αιγύπτιοι υπό την ηγεσία του Χουσεΐν επιτέθηκαν στο Βασιλάδι. Η φρουρά της νησίδας, περίπου 100 άνδρες υπό τον Σπύρο Πεταλούδη, αμύνθηκαν γενναία αρνούμενοι τις προτάσεις παράδοσης. Η ανατίναξη όμως από ατύχημα της πυριτιδαποθήκης προκάλεσε την κατάρρευση της άμυνας, την πτώση της νησίδας και τον θάνατο του Πεταλούδη και πολλών υπερασπιστών². Την 28^η Φεβρουαρίου ακολούθησε η κατάληψη του Ντολμά και του Πόρου στην είσοδο της πόλης του Αιτωλικού. Η φρουρά των νησίδων, 200 άνδρες υπό τον Γρηγόρη Λιακατά, αντιμετωπίζοντας δεκαπλάσιες εχθρικές δυνάμεις περίπου 2.000 ανδρών, παρά τις απώλειες που τους επέφερε, υπέκυψε τελικά στην αριθμητική ανωτερότητα των αντιπάλων χάνοντας τον αρχηγό και σχεδόν το σύνολο των ανδρών της³. Μετά την πτώση του Ντολμά, ήρθε την 1^η Μαρτίου και η σειρά του Αιτωλικού. Η πόλη παραδόθηκε και οι περίπου 2.500 άμαχοι και η φρουρά των 300 ενόπλων

¹ Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονταν λαντζόνια με ένα κανόνι και 30 στρατιώτες, εξοπλισμένα πλοίαρια και άκατοι με ένα κανόνι και 12 στρατιώτες, κανονιοφόροι και ειδικές σχεδίες με έναν όλμο. Ο Αρτέμιος Μίχος αναφέρει περίπου 87 τέτοια σκάφη ενώ ο Ιωάννης Θεοφανίδης τα περιορίζει σε 67. Βλέπε Αρτέμιος Ν. Μίχος, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826) και τινές άλλες σημειώσεις εις την ιστορίαν του μεγάλου αγώνος αναγόμεναι*, Αθήνα 1883, σ. 46, Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 352, Κολόμβας, *ό.π.*, σ. 98-100 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 468-469.

² Κολόμβας, *ό.π.*, σ. 102-110 και Τρικούπης, *ό.π.*, σ. 325-327.

³ Τρικούπης, *ό.π.*, σ. 327 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 470-471.

μεταφέρθηκαν στην Άρτα και την Πρέβεζα⁴. Οι επιτυχίες του Ιμπραήμ στη λιμνοθάλασσα σταμάτησαν τελικά στην Κλείσοβα. Εκεί την 25^η Μαρτίου η ολιγάριθμη φρουρά της νησίδας, περίπου 150 άνδρες υπό τους Κίτσο Τζαβέλλα και Παναγιώτη Σωτηρόπουλο, αναχαιτίσε τις μαζικές εχθρικές επιθέσεις τουλάχιστον 6.000 ανδρών, προκαλώντας τους περίπου 2.000 απώλειες συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του Χουσεΐν μπέη⁵.

Μετά την κατάληψη όλων των νησίδων της λιμνοθάλασσας με εξαίρεση την Κλείσοβα, ο αποκλεισμός του Μεσολογγίου έγινε ασφυκτικός. Κάθε δυνατότητα τροφοδοσίας των πολιορκημένων είχε πλέον διακοπεί και μόνον η παρουσία μιας ισχυρής ελληνικής ναυτικής δύναμης έδινε ελπίδες για συνέχιση της αντίστασης. Ανυπέβλητες όμως οικονομικές δυσκολίες εμπόδιζαν την ταχεία επάνδρωση και εξοπλισμό μια ισχυρής αριθμητικά μοίρας που θα ήταν σε θέση να σπάσει τον αποκλεισμό και να τροφοδοτήσει επαρκώς το Μεσολόγγι. Το σχέδιο της κυβέρνησης για κινητοποίηση 30 μπρικίων, 11 πυρπολικών και 20 μίστικων, φάνταζε μέσα στις δύσκολες εκείνες περιστάσεις ουτοπικό. Τελικά, καθώς ο χρόνος πείζε υπερβολικά, με έκτακτους εράνους και εισφορές συγκεντρώθηκαν τα απαραίτητα ποσά για τον εξοπλισμό και την επάνδρωση των μοιρών⁶.

Η υδραϊκή μοίρα, συνολικά 13 μπρίκια και 2 πυρπολικά, με επικεφαλής τον «Άρη» του Μιαούλη και την «Αθηνά» του Σαχτούρη⁷, απέπλευσε το πρωί του Σαββάτου 20 Μαρτίου 1826 από την Ύδρα για το Μεσολόγγι περνώντας πρώτα από τις Σπέτσες, όπου έφτασε το απόγευμα⁸. Μαζί της μετέφερε τρόφιμα και εφόδια για τους «ελεύθερους πολιορκημένους», την επιτροπή των Μεσολογγιτών που είχε μεταβεί στο Ναύπλιο για συνομιλίες καθώς και 200 ενόπλους του Θεοδωράκη Γρίβα. Την άλλη μέρα το πρωί και ύστερα από σύσκεψη με τον Μιαούλη, ο Σαχτούρης «εβγήκεν έξω εις Σπέτσες, όστις ανταμώθη με τους εκεί πλοιάρχους με τους οποίους ωμίλησεν πολλά περί της περιστάσεως Μεσολογγίου και τους παρακίνησε να έβγουν και αυτοί όσον τάχιστα»⁹.

⁴ Τρικούπης, *ό.π.*, σ. 328 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 471.

⁵ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 454-457 και Θεοφανίδης, *ό.π.*, σ. 362-367.

⁶ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 476-479.

⁷ Επρόκειτο για τα μπρίκια «Άρης» (Α. Μιαούλης), «Αθηνά» (Γ. Σαχτούρης), «Λεωνίδα» (Δ. Κιοσσές), «Θεμιστοκλής» (Στ. Φώκας), «Άρης» (Γκ. Κολμανιάτης), «Αθηνά» (Γ. Νέγκας), «Τηλέμαχος» (Στ. Δοκός), «Αγαμέμνων» (Λ. Παναγιώτας), «Αχιλλεύς» (Δ. Χριστοφίλου), «Αθηνά» (Δ. Θ. Βάκος), «Νέρων» (Ι. Ζάκας), «Θεμιστοκλής» (Αντ. Ραφαήλ), «Κίμων» (Γκ. Ψεύτης) και τα πυρπολικά του Μαρ. Σπαχή και Εμμ. Μπούτη. Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 181 και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 480-481.

⁸ «Πρωί ευγήκαμεν εις τα πανιά από τον λιμένα της Ύδρας, καθώς και ένα μέρος του στόλου μας, σύν Θεώ, διά Μεσολόγγι». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 180.

⁹ Στο ίδιο, σ. 181.

Με δεδομένο ότι τα σπετσιώτικα πλοία δεν ήταν ακόμη έτοιμα όπως και πολλά άλλα υδραίικα¹⁰, η μοίρα, ενισχυόμενη από το ψαριανό πυρπολικό του Κωνσταντίνου Νικόδημου, απέπλευσε το πρωί της 22ας Μαρτίου για τα Βάτικα όπου έφτασε το βράδυ. Το επόμενο διήμερο η σφοδρή κακοκαιρία διασκόρπισε τα ελληνικά πλοία, που ακολουθώντας πορεία δυτικά, άρχισαν πάλι να ενώνονται μπροστά από το Νεόκαστρο το απόγευμα της 26^{ης} Μαρτίου¹¹. Το τριήμερο που ακολούθησε, η μοίρα έμαθε κατά σειράν από «μίαν Ζακύνθιαν μπρατζέρα», «έν Ιονικόν μπρίκι» και «μίαν Μεσολογγίτικη μπρατζερούλα» τα νέα της πτώσης του Βασιλαδίου και του Ντολμά, την παράδοση του Αιτωλικού, τις σοβαρές απώλειες των Τουρκοαιγυπτίων αλλά και τα ανυπέβλητα προβλήματα τροφοδοσίας του Μεσολογγίου¹². Το μεσημέρι της 29^{ης} κοντά στην Κυλλήνη, ο Σαχτούρης επισκέφτηκε ένα αγγλικό εμπορικό μπρίκι προερχόμενο από την Πάτρα. Ο καπετάνιος του τον ενημέρωσε ότι «*το ασκέρι του Ιμπραϊμ Πασά ευρίσκεται εις αθλίαν κατάστασιν [...] από την πείνα, ότι σχεδόν αι ζωοτροφίαι τους άρχισαν να σώωνται*» και επιπλέον ότι οι Τουρκοαιγύπτιοι πληροφορήθηκαν «*την Ελληνικήν θαλάσσιον εκστρατείαν από πλοία 80 [...] και ότι δια ξηράς έρχονται προς βοήθειαν δεκατρείς χιλιάδες Έλληνες*»¹³. Το πρωί της επομένης μέρας «*μια Θιακιά μπρατζέρα από τον Πεταλά*» ενημέρωσε την «*Αθηνά*» για «*μεγάλαις ανδραγαθίαις των Μεσολογγιτών, οπού εις όλα τα γιουρούσια των Τούρκων οι Έλληνες τους έκαμαν μεγαλώτατον θρήνον*» και για τη μεγάλη νίκη στην νησίδα Κλείσοβα όπου «*την ημέραν του Ευαγγελισμού εδόθη μέγας πόλεμος, εις τόσον όπου εσκοτώθησαν υπέρ τας δύο χιλιάδας Τούρκοι*»¹⁴. Το απόγευμα η «*Αθηνά*» προσέγγισε τη νήσο Οξιά και ο Σαχτούρης, αφού αποβιβάστηκε, έστειλε στο Μεσολόγγι με φωτιές το μήνυμα της άφιξης του ελληνικού στόλου. Εκεί έμαθε από τη φρουρά ότι «*εις την αυτήν μάχην της*

¹⁰ «*από δε τα πλοία Σπετσιωτών δεν εβγήκεν ουδέ ένα, μη όντας ακόμη έτοιμα, ωσαύτως και από Ύδρας δεν εμφανίσθησαν να έβγουν τα όσα πλοία ήσαν διωρισμένα δια την παρούσαν εκστρατείαν Μεσολογγίου*». Στο ίδιο. Επρόκειτο για 8 σπετσιώτικα μπρίκια και 4 πυρπολικά και επιπλέον 5 υδραίικα μπρίκια και το πυρπολικό του Γ. Πολίτη. Η ψαριανή συμμετοχή περιοριζόταν σε 2 μπρίκια και 2 πυρπολικά. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 480-481. Άλλα 13 σπετσιώτικα μπρίκια μεταφέροντας 2.300 ενόπλους υπό τους Νικόλαο Κριεζώτη, Βάσο Μαυροβουνιώτη και Χατζημιχάλη Νταλιάνη, είχαν ήδη αποπλεύσει από τις 9 Μαρτίου για μια τυχοδιωκτική εκστρατεία στο Λίβανο. Βλέπε Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 536-540. Την ίδια περίοδο άλλο εκστρατευτικό σώμα 2.500 τακτικών και ατάκτων υπό τον Κάρολο Φαβιέρο, είχε εκστρατεύσει στην Εύβοια με τη ναυτική υποστήριξη 6 υδραιοψαριανών πλοίων επιχειρώντας την κατάληψη της Καρύστου. Οι παράλληλες αυτές επιχειρήσεις στέρησαν πολύτιμες δυνάμεις που θα μπορούσαν να ενισχύσουν σημαντικά το πολιορκημένο Μεσολόγγι μέσα στον Μάρτιο. Βλέπε Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 525-536.

¹¹ «*η τρικυμία εκ του εναντίου καιρού [...] μας εσκόρπισεν*». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 182.

¹² «*το Μεσολόγγιον βασιτέται, πάσχει όμως από ζωοτροφίας*». Στο ίδιο, σ. 183-184.

¹³ Στο ίδιο, σ. 185.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 186.

Κλείσοβας, να εσκοτώθη ένας σημαντικός γαμβρός του Μείμēt Αλή»¹⁵. Τα ελληνικά πλοία περιορίστηκαν στον χώρο των Εχινάδων, μεταξύ των νησίδων Οξειά – Πεταλάς, όπου ήταν συγκεντρωμένα και 14 πλοία με τροφές για το Μεσολόγγι, ενώ 27 εχθρικά πολεμικά ελέγχαν τον θαλάσσιο χώρο Σκροφών – Αράξου.

Την άλλη μέρα ο Σαχτούρης με την αντιπροσωπεία των Μεσολογγιτών «ευγήκεν εις Πεταλά» και έστειλαν «γράμματα εις Μεσολόγγι και τους εδιηγούντο το φθάσιμον του Ελληνικού στόλου, όστις φέρει μαζί του πολεμοφόδια και ζωοτροφίας δια Μεσολόγγι». Επιστρέφοντας στο πλοίο του ο Υδραίος αντιναύαρχος μετέφερε στο πλήρωμα ειδήσεις σχετικές με την ενίσχυση του στρατοπέδου της Δερβέκιστας με «πέντε χιλιάδες Έλληνες» αλλά και νέα για τις θετικές διπλωματικές εξελίξεις καθώς «ο Μινίστρος Βέλικτων εμίσευσεν άφευκτα δια την Ρωσίαν, και εκεί ομού να ομιλήσουν περί της ανεξαρτησίας των Ελλήνων»¹⁶.

Το πρωί της 1^{ης} Απριλίου, ενώ έφτασαν στην περιοχή των Εχινάδων και τα υπόλοιπα πλοία που συμμετείχαν στην εκστρατεία¹⁷, αποφασίστηκε σε σύσκεψη των κυβερνητών υπό τον Μιαούλη να προσεγγίσουν τη νύχτα τη λιμνοθάλασσα και με έναν ντόπιο «κολαούζον» (οδηγό), από ένα μυστικό πέρασμα κοντά στο Βασιλάδι «να γεμίσουν όλαις αι φελούκες παξιμάδια και να υπάγουν να τα ευγάλουν εκεί, και οι Μεσολογγίται με τα μονόξυλά τους να τα παραλάβουν»¹⁸. Το σχέδιο όμως δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί λόγω της παρουσίας δύο ομάδων εχθρικών πλοίων, 36 από την Κυλλήνη και 12 από την Πάτρα, που παρακολουθούσαν τις κινήσεις του ελληνικού στόλου και για μιάμιση ώρα το απόγευμα συγκρούστηκαν μαζί του εμποδίζοντάς τον να πλησιάσει. Το χειρότερο όμως ήταν ότι στα νερά των Εχινάδων «Αυτήν την νύχτα κατά δυστυχίαν εκάθησαν εις τα ρηγά 4 από του Στόλου μας» και αναγκάστηκαν να πετάξουν στη θάλασσα 270 σακιά με καλαμπόκι και παξιμάδι καθώς και πολύτιμα πολεμοφόδια

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 187. Αναφέρεται στον Χουσεΐν μπέη που είχε μεταβεί στο Μεσολόγγι από την Ηλεία.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 188. Αφορούσε το ταξίδι του Βρετανού στρατηγού Άρθουρ Ουέλλσλυ, δούκα του Ουέλλινγκτον, νικητή του Ναπολέοντα, στην Πετρούπολη στις αρχές του 1826 για συνομιλίες με τον νέο τσάρο Νικόλαο Α΄. Στόχος των διπλωματικών επαφών ήταν η από κοινού αγγλορωσική διαμεσολάβηση στο ελληνικό ζήτημα. Βλέπε Νικόλαος Πετσάλης, «Η θέση της ελληνικής επανάστασης στο διπλωματικό πεδίο κατά το 1825», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 408. Οι συνομιλίες κατέληξαν τελικά στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης (23 Μαρτίου / 4 Απριλίου 1826) που προέβλεπε την ίδρυση ενός αυτόνομου ελληνικού κράτους, φόρου υποτελούς στην Πύλη. Βλέπε Νικόλαος Πετσάλης, «Η θέση της ελληνικής επανάστασης στο διπλωματικό πεδίο κατά το 1826», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 436-437.

¹⁷ Στο ίδιο. Επρόκειτο για τα υπόλοιπα 8 σπετσιώτικα μπρίκια και τα 4 πυρπολικά υπό τον ναύαρχο Γεώργιο Ανδρούτσο που ακολούθησαν με καθυστέρηση, το τρίτο υδραίο πυρπολικό του Γ. Πολίτη, άλλα 4 υδραία μπρίκια και το μπρίκι «Μιλτιάδης» του Γ. Σαχίνη που είχε φορτώσει από το Ναύπλιο τον κύριο όγκο τροφίμων και εφοδίων για το Μεσολόγγι καθώς κι ένα ψαριανό μίστικο.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 189.

που προορίζονταν για το Μεσολόγγι, για να μπορέσουν να αποκολληθούν¹⁹. Νωρίς το πρωί της επομένης μέρας τα 48 τουρκοαιγυπτιακά πλοία που παρέμεναν στη γραμμή Αράξου – Κυλλήνης, αντάλλαξαν για δύο περίπου ώρες κανονιοβολισμούς με τον ελληνικό στόλο. Το απόγευμα σε δεύτερη σύσκεψη των κυβερνητών «έγεινεν απόφασις να φορτώσουν το παξιμάδι και να το εβγάλουν» στη λιμνοθάλασσα τη νύχτα προς τα ξημερώματα της 3^{ης} Απριλίου, με μικρά πλοιάρια συνοδευόμενα από οπλισμένους άνδρες ενώ τα ελληνικά πλοία θα υποστήριζαν την όλη επιχείρηση²⁰. Κι αυτή όμως η προσπάθεια, αν και καλά συντονισμένη, απέτυχε διότι έγινε αμέσως αντιληπτή από τις εχθρικές φρουρές που φύλαγαν τα περάσματα στη λιμνοθάλασσα. Στο ημερολόγιο της «Αθηνάς» ο γραμματέας Νικόλαος Τσικλιτήρας σημειώνει χαρακτηριστικά:

«Σάββατον 3 Απριλίου. Πάντα με γαλήνην εξημερώθημεν αναμεταξύ Σκρόφαις και Οζία. Τα εχθρικά πλοία 48 όλα εις πανιά και πλησίον μας. Εις το έβγαλμα του Ηλίου έφθασαν όλαις αι φελούκαις μας πάλιν γεμάταις με το παξιμάδι χωρίς ουδ' ένα εργον, εξ αιτίας ότι ο κολαούζος δεν τους επήγεν εις το καθ' εαυτό μπογάζι, αλλά τους έφερεν εις τόπον, όθεν ήτο φύλακες Τούρκοι, και πλησιάζοντας η βάρδια τους εφώναζεν, εγνώρισαν ότι ήτον Έλληνες, τους άρχισαν με τουφέκι, ώστε οι εδικοί μας ετραβήχθησαν και έστρεψαν οπίσω κατακοπιασμένοι δια την παιδείαν (κόπωσιν) όλης της νυκτός, και άεργοι»²¹.

Ο Σαχτούρης στην πρωινή σύσκεψη με τον Μιαούλη ενημερώθηκε για την επιστολή των Μεσολογγιτών που παρέλαβε ο ναύαρχος, στην οποία οι πολιορκημένοι ενημέρωναν ότι «τα αλεύρια, όπου την προχθές τούς επήγαιναν τα πλοιάρια τα έπιασαν όλα οι Τούρκοι, τους δε ανθρώπους εχάλασαν, όθεν και λέγουν ότι είναι τρείς ημέραι νηστικοί, και μετά βίας να βαστάζουν και σήμερα, αν δεν τους προφθάσωμεν ζωοτροφίας»²².

Στις 7.30 το πρωί της 3^{ης} Απριλίου ο ελληνικός στόλος συγκρούστηκε για άλλη μια φορά με τον εχθρικό, σε μια τελευταία προσπάθεια, παρά τον δυσμενή συσχετισμό, να σπάσει τον αποκλεισμό της λιμνοθάλασσας και να τροφοδοτήσει το Μεσολόγγι. «Τη αληθεία μέγας ηρωϊσμός εις τους Καπεταναίους μας, ότι όλοι ως λέοντες έπεσαν κατά του εχθρού», σημειώνει το ημερολόγιο της «Αθηνάς». Κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας η έκρηξη ενός κανονιού του μπρικίου σκότωσε πέντε ναύτες αλλά «ο Ναύαρχος πολεμά

¹⁹ Επρόκειτο για τα μπρίκια «Τηλέμαχος» (Στ. Δοκός), «Άρης» Γκ. Κολμανιάτης), «Αχιλλεύς» (Δημ. Χριστοφίλου) και «Μιλτιάδης» (Γ. Σαχίνης). Στο ίδιο.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 190.

²¹ Στο ίδιο.

²² Στο ίδιο, σ. 191.

σκληρά, και κάμνει σενιάλον να βαστάζωμεν τον πόλεμον και η νίκη είναι εδική μας». Επίθεση του σπετσιώτικου πυρπολικού του Ιωάννη Καστελλιώτη σε εχθρική φρεγάτα απέτυχε ενώ το σκάφος υπέστη σοβαρές ζημιές²³. Την ίδια τύχη είχε και το υδραϊκό πυρπολικό του Μαρίνου Σπαχή που στην προσπάθειά του να πυρπολήσει μια εχθρική κορβέτα κήτη χωρίς αποτέλεσμα «διότι με επιτηδειότητα οι τούρκοι το εξεκόλλησαν από κοντά τους». Το μεσημέρι, καθώς η σύγκρουση είχε εστιαστεί κοντά στις Εχινάδες, «ο Αντιναύαρχός μας έκαμεν σενιάλον των μπουρλότων μας [...] να ορμήσουν ηρωϊκώς προς τα τούρκικα». Η ανεπιτυχής προσπάθεια του Υδραϊού πυρπολητή Γεωργίου Πολίτη να προσεγγίσει μια εχθρική φρεγάτα μετά το μεσημέρι, σηματοδότησε και τη λήξη της εξάωρης σύγκρουσης. Ο ελληνικός στόλος έχοντας αρκετούς νεκρούς και τραυματίες, αποσύρθηκε στο εσωτερικό των Εχινάδων ενώ ο τουρκοαιγυπτιακός αποχώρησε δυτικά της Οξείας στη γραμμή Σκρόφες – Κυλλήνη ελέγχοντας πλήρως τη λιμνοθάλασσα. Ο Σαχτούρης, αφού ενταφίασε τους 5 νεκρούς της «Αθηνάς» σε νησίδα κοντά στον Πεταλά, έφερε στο πλοίο «χειρούργο ιατρό δια να ιδή εάν έχωμεν λαβωμένους να τους επισκεφθή»²⁴.

Ήταν πλέον φανερό ότι η τελευταία αυτή ναυτική εκστρατεία είχε αποτύχει να ανεφοδιάσει την πολιορκημένη πόλη. Ο Τσικλητήρας σημειώνει χαρακτηριστικά στο ημερολόγιο πως «φοβούμεθα ότι το Μεσολόγγι υπάγει να κλίνη τον αυχένα», ενώ μετά την πρωινή σύσκεψη της 4^{ης} Απριλίου με τον Μιαούλη, αναφέρει ότι «επέστρεψεν ο Αντιναύαρχός μας χωρίς νεώτερον, αλλά μάλλον μελαγχολικός δια οπού δεν έβλεπεν κανέν μέσον βοήθειας του Μεσολογγίου»²⁵. Ο ελληνικός στόλος παρέμεινε περιορισμένος πλέον στον θαλάσσιο χώρο Εχινάδων – Ιθάκης χωρίς να μπορεί να παρέμβει αποφασιστικά. Σε νέες συσκέψεις που ακολούθησαν τις επόμενες μέρες, επικράτησε «συλλογήν και μελαγχολίαν διά την σιωπήν του Μοσολογγίου»²⁶, αλλά και προβληματισμός για την αδυναμία δράσης του στόλου «οπού η δύναμις του εχθρού είναι μεγάλη εις την θάλασσαν [...] πόρος από κανένα μέρος δια εμάς δεν είναι, [...] Το Μεσολόγγι δια την αυτήν αργοπορίαν κλονίζεται, λοιπόν [...] εις μάτην κοπιάζομεν»²⁷. Στις 5 Απριλίου ο Μιαούλης έγραφε στους προκρίτους της Ύδρας: «λογαριάσετε ως χαμένο το Μεσολόγγι, επειδή δεν έχομεν τον τρόπον να εμβάσωμεν και προς ώραν ολίγην τροφήν, ενώ η ηρωική και πολυπαθής φρουρά είναι νηστική, κατά λογαριασμόν μας,

²³ «αι πολλαίς κανονιαίς και μισδράλια το εσακάτευσαν και επόδισεν». Στο ίδιο.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 192.

²⁵ Στο ίδιο.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 195.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 196.

τέσσαρας ημέρας τώρα» και τους καλούσε «να μην παραβλέψετε τον γενικόν τούτον κίνδυνον, αλλά να ετοιμάσετε το γρηγορότερον και άλλα πυρπολικά, και άλλα πλοία, και να μας τα στείλετε»²⁸. Παρόμοια αγωνιώδη έκθεση απέστειλε την ίδια μέρα στους προκρίτους των Σπετσών και ο ναύαρχος Γ. Ανδρούτσος ζητώντας κι αυτός με τη σειρά του άμεση ενίσχυση του στόλου με πυρπολικά²⁹. Την τραγική κατάσταση επιβεβαίωσε και ο Χειμαρριώτης οπλαρχηγός Χρήστος Βάρφης από το Μεσολόγγι, που επισκέφθηκε το πρωί της 6^{ης} Απριλίου τον Σαχτούρη στη νήσο Πεταλά, αναφέροντας «ότι δια το Μεσολόγγι δεν είναι πλέον ελπίς»³⁰. Αν και οι γραπτές εκκλήσεις από τη Ζάκυνθο, που μετέφερε στον Μιαούλη το Σάββατο του Λαζάρου στις 10 Απριλίου ο στρατηγός Σπυρομήλιος, ανέφεραν ότι «το γένος συνίσταται εις τα καράβια», καλώντας «να σταθούν με γενναιότητα, να καταρηνώσουν τον εχθρόν, ως άλλοτε»³¹, εντούτοις άρχιζε σταδιακά να ωριμάζει η ιδέα της αποχώρησης από την περιοχή, με δεδομένο ότι τα εφόδια τελείωναν³². Στην πρωινή σύσκεψη της Κυριακής των Βαΐων αποφασίστηκε η προσωρινή παραμονή του στόλου και μια τελευταία προσπάθεια ανεφοδιασμού του από τη Ζάκυνθο. Στο μεταξύ όμως το προηγούμενο βράδυ είχε ήδη πραγματοποιηθεί η ηρωική έξοδος των Μεσολογγιτών, γεγονός που αγνοούσαν οι κυβερνήτες των πλοίων³³. Την «θλιβεράν είδησιν, ότι το Μεσολόγγι εις τας 10 του τρέχοντος ξημερώνοντας η Κυριακή των Βαΐων, τρεις ώρας να φέξη, οι εν Μεσολόγγι επαράτησαν αυτό το φρούριον, και έκαμαν γιουρούσι» μετέφεραν το πρωί της Δευτέρας 12 Απριλίου στο πλήρωμα της «Αθηνάς» βάρκες που έφτασαν στη νήσο Πεταλά³⁴. Τα νέα επιβεβαίωσε και ο Σαχτούρης επιστρέφοντας από την σύσκεψη των κυβερνητών με τον Μιαούλη³⁵. Χωρίς πλέον λόγο παρουσίας στην περιοχή, ο ελληνικός στόλος, αφού επιβίβασε στα πλοία τους 200 άνδρες του Γρίβα από τον Πεταλά, απέπλευσε για τις

²⁸ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 488.

²⁹ Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 460.

³⁰ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 193.

³¹ Στο ίδιο, σ. 196. Ο Σπυρομήλιος είχε μεταβεί στη Ζάκυνθο για να ζητήσει από την αγγλική διοίκηση των Ιονίων να μεσολαβήσει στον Ιμπραήμ για τη σωτηρία των αμάχων του Μεσολογγίου. Στο ίδιο, σ. 193.

³² Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, σ. 457.

³³ Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 196. Στην έξοδο συμμετείχαν περίπου 3.000 ένοπλοι και 7.000 άμαχοι και γυναικόπαιδα. Στην πόλη έμειναν, ως τελευταία εστία αντίστασης, 600 τραυματίες, ασθενείς και γέροντες. Βλέπε Κασομούλης Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, Γιάννης Βλαχογιάννης (επιμ.), τόμος Β', Αθήνα 1941, σ. 259.

³⁴ Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, «Η Επανάσταση κατά το 1826», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 412-415.

³⁵ «του Ναυάρχου του τα είπεν ο Κομαντάντες του Βρικίου Αγγλικού, οπού ήτον εις Βασιλάδι αραγμένον». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 197. Επρόκειτο για το αγγλικό μπρίκι «Chanticleer» με κυβερνήτη τον Hope-Johnston. Βλέπε και Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 492.

βάσεις του³⁶. Ύστερα από ταξίδι τριών ημερών, η «Αθηνά» με την υπόλοιπη υδραϊκή μοίρα, επέστρεψε μετά από συνεχή ναυτική δράση 27 ημερών το μεσημέρι της 15^{ης} Απριλίου στην Ύδρα και «έδωσεν τέλος και η νύν εκστρατεία»³⁷.

³⁶ «αμέσως εβάλαμεν πλήρη όλος ο στόλος δια την πατρίδα μας Ύδρα ότι δουλιά καμμία πλέον δεν ήτον». Σαχτούρης, *ό.π.*, σ. 198.

³⁷ Στο ίδιο, σ. 199.

Συμπεράσματα

Η κινητοποίηση του ελληνικού στόλου κατά την διάρκεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου ήταν συνεχής, χρονικά εκτεταμένη αλλά όχι μαζική, μόνιμη και αποφασιστική. Το ημερολόγιο της «Αθηνάς» είναι αποκαλυπτικό ως προς αυτό. Οι τέσσερις ναυτικές εκστρατείες στις οποίες συμμετείχε η υποναυαρχίδα του Σαχτούρη και η αποστολή της σπετσιώτικης μοίρας τον Δεκέμβριο του 1825 ήταν τμηματικές και χωρίς τον απαραίτητο συντονισμό που απαιτούνταν από την Ύδρα και τις Σπέτσες. Τα υδραίικα πλοία συμμετείχαν και στις τέσσερις εκστρατείες του ημερολογίου ενώ τα σπετσιώτικα στην πρώτη και την τέταρτη, πέραν της προσπάθειας του Δεκεμβρίου του 1825 που επιχείρησαν μόνα τους.

Η αριθμητική δύναμη των μοιρών που συμμετείχαν παρέμενε όμως εξαιρετικά ανεπαρκής, καθώς οι αποστολές ποτέ δεν ξεπέρασαν τα 20-30 μπρίκια και τα 5-9 πυρπολικά. Επιπλέον η μόνιμη ναυτική παρουσία στην ευρύτερη περιοχή Πατραϊκού κόλπου – Εχινάδων ήταν διάρκειας μόλις 10-20 ημερών κάθε φορά και σχεδόν πάντα δυτικά της γραμμής Σκρόφες - Άραξος. Η επιτυχία της 23^{ης} Ιουλίου 1825 και η εκδίωξη του Χοσρέφ από την περιοχή δεν είχε συνέχεια, καθώς η υδραιοσπετσιώτικη μοίρα αποχώρησε αμέσως. Η μικρή μοίρα από μόλις επτά πλοία που παρέμεινε μετά στην περιοχή, δεν ήταν ασφαλώς σε θέση να επιβάλλει ναυτική κυριαρχία και παρά την εκτεταμένη χρονικά διαμονή της (26 Ιουλίου – 14 Οκτωβρίου 1825) αποσύρθηκε υπό την πίεση των πληρωμάτων.

Μέσα στο 1825 το ελληνικό ναυτικό είχε αποτύχει να εντοπίσει ή να αναχαιτίσει τον αντίπαλο στόλο τουλάχιστον τέσσερις φορές. Αρχικά τον Φεβρουάριο δεν μπόρεσε να αποτρέψει την απόβαση του πρώτου μικρού αιγυπτιακού εκστρατευτικού σώματος στη Μεθώνη, καθώς ο Ιμπραήμ διέφυγε μεσούντος του χειμώνα από την Κρήτη, προσπάθεια που επανέλαβε τον Μάρτιο και τον Απρίλιο. Στη συνέχεια στις ναυμαχίες της Σούδας και του Ταινάρου τον Ιούνιο δεν απετράπη η εκ νέου ενίσχυση του αιγυπτιακού προγεφυρώματος στη Μεσσηνία. Το καθοριστικό όμως χρονικά σημείο που έκρινε ουσιαστικά την τύχη του Μεσολογγίου, ήταν ο μη έγκαιρος εντοπισμός του τουρκοαιγυπτιακού στόλου κατά την πορεία του τον Οκτώβριο από την Αλεξάνδρεια προς το Ναβαρίνο κι από εκεί στον Πατραϊκό κόλπο. Συνεπώς μετά την 6^η Νοεμβρίου με τη μαζική και μόνιμη παρουσία εκεί μιας ισχυρότατης ναυτικής δύναμης και τους αριθμούς πλέον συντριπτικά εναντίον του, το ελληνικό ναυτικό

έφτασε στα όρια της αντοχής του. Η ισχύς της εχθρικής αρμάδας σε πλοία αλλά και η ποιοτική υπεροχή του αιγυπτιακού στόλου, συνδυαζόταν και με τον συνεχή ανεφοδιασμό του μέσω της γραμμής Αλεξάνδρεια – Σούδα – Ναβαρίνο - Πάτρα που παρέμενε ουσιαστικά απρόσβλητη. Επιπλέον ο συστηματικός αποκλεισμός της λιμνοθάλασσας και ο πλήρης έλεγχό της το διάστημα 25 Φεβρουαρίου – 1 Μαρτίου 1826 με την κατάληψη όλων των νησίδων (με εξαίρεση την Κλείσοβα) και του Αιτωλικού, των διαύλων επικοινωνίας και όλων των μυστικών περασμάτων, σε συνδυασμό με την απουσία του ελληνικού στόλου το κρίσιμο διάστημα 27 Ιανουαρίου – 29 Μαρτίου, καθόρισαν το τελικό αποτέλεσμα και την πτώση της ηρωικής πόλης.

Σε επίπεδο τακτικής, η όλη προσπάθεια των ελληνικών μοιρών δεν εστιάστηκε ποτέ στην ανοικτή σύγκρουση με τον αντίπαλο – σενάριο ασφαλώς μη ρεαλιστικό δεδομένων των συσχετισμών δύναμης - αλλά είχε ως αντικειμενικό σκοπό αποκλειστικά τον ανεφοδιασμό του Μεσολογγίου, που ούτε κι αυτός επιτεύχθηκε στον επιθυμητό βαθμό. Σύμφωνα με το ημερολόγιο της «Αθηνάς», στις πολλαπλές συγκρούσεις, σχετικά μικρής κλίμακας, που διεξήχθησαν εντός της λιμνοθάλασσας και στον χώρο μεταξύ Εχινάδων – Αράξου, οι απώλειες που προκλήθηκαν στον αντίπαλο περιορίστηκαν σε μια κορβέτα, δύο μπρίκια, δύο πυρπολικά και μερικές κανονιοφόρους με κόστος έξι ελληνικά πυρπολικά. Ήταν σαφές ότι υπό αυτές τις συνθήκες και με τη συγκεκριμένη αναλογία δυνάμεων, ο συνεχής ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου ήταν ανέφικτος.

Παράλληλα, η διασπορά δυνάμεων μέσα στον Μάρτιο, με την τυχοδιωκτική εκστρατεία στο Λίβανο και την αποτυχημένη επιχείρηση του Φαβιέρου στην Κάρυστο, αδρανοποίησε ουσιαστικά σε δευτερεύοντα μέτωπα τουλάχιστον 5.000 άνδρες και 20 πλοία. Οι δυνάμεις αυτές θα μπορούσαν με καλύτερο συντονισμό να διατεθούν για τη σωτηρία του Μεσολογγίου ενισχύοντας τις ναυτικές μοίρες που επιχειρούσαν στις αρχές Απριλίου 1826 στην περιοχή καθώς και το στρατόπεδο της Δερβέκιστας. Η συγκέντρωση επομένως μιας αξιόλογης δύναμης τουλάχιστον 50 πλοίων και 10 πυρπολικών καθώς και 9.000 ανδρών στη Δερβέκιστα, σε συνδυασμό με τις ακόμη ισχυρές φρουρές Μεσολογγίου - Αιτωλικού, θα ήταν σε θέση, αφενός να ανεφοδιάσει επαρκώς την πόλη και αφετέρου να τερματίσει την πολιορκία.

Στο ημερολόγιο αναδεικνύονται με σαφήνεια τα σοβαρά και διαχρονικά προβλήματα απειθαρχίας και απουσίας ενιαίας ηγεσίας που ταλάνιζαν την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα του τρινήσιου στόλου σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης. Τελικά, ως αποτέλεσμα της έλλειψης συντονισμού και στοιχειώδους

κεντρικού σχεδιασμού, της αδυναμίας άμεσης χρηματοδότησης του στόλου, των έντονων τοπικισμών και των μικροπολιτικών σκοπιμοτήτων, η πείνα και οι στερήσεις προδιέγραψαν την τύχη του Μεσολογγίου. Οι επανειλημμένες ηρωικές προσπάθειες των πληρωμάτων και προσωπικά του Μιαούλη και του Σαχτούρη δεν απέδωσαν. Μέσα από τις σελίδες του ημερολογίου της «*Αθηνάς*» καθίσταται φανερή η απογοήτευση των Μεσολογγιτών για την εγκατάλειψή τους από την κεντρική διοίκηση αλλά και η αγωνία των πληρωμάτων για την τύχη της πολιορκημένης πόλης. Ως προς αυτό, ειδικά το πέμπτο ημερολόγιο, αποτελεί μια εξαιρετικά χρήσιμη πηγή μελέτης της περιόδου, που αναδεικνύει με παραστατικότητα και ρεαλισμό την ατμόσφαιρα λίγο πριν την πτώση του Μεσολογγίου βοηθώντας στην ανάλυση και εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων που εξηγούν σε μεγάλο βαθμό την τελική έκβαση της επικής αναμέτρησης.

Βιβλιογραφία

ΒΑΣΙΚΗ ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΠΗΓΗ

Σαχτούρης Γεώργιος, *Ιστορικά ημερολόγια του ναυτικού αγώνος του 1821*, τυπογραφείον Κουσουλινού και Αθανασιάδου, Αθήνα 1890.

Αρχείο Γεωργίου Σαχτούρη (1822-1958), Χριστίνα Βάρδα (επιμ.), Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), Αθήνα 2000.

567 ημέρες στο Αιγαίο. Γεωργίου Σαχτούρη. Ημερολόγιο του πολεμικού ιστιοφόρου "Αθηνά", 1824-1827, Σαπρανίδης Δημήτριος (επιμ.), Βεργίνα, Αθήνα 1997.

Σαχτούρης Γεώργιος, *Πολεμικό Ημερολόγιο του βεργαντίνου «Αθηνά» Υποναυαρχίδος του Ελληνικού στόλου το 1821*, Σαπρανίδης Δημήτριος (επιμ.), Βεργίνα, Αθήνα 2005.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΑΥΤΙΚΟ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ 1821-1829

Αλεξάνδρης Κωνσταντίνος Α., *Αι ναυτικά επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-1829*, έκδοσις «Ναυτικής Επιθεωρήσεως», Αθήνα 1930.

Αλεξάνδρης Κωνσταντίνος Α., *Το Ναυτικόν του υπέρ Ανεξαρτησίας Αγώνος 1821 - 1829 και η δράσις των πυρπολικών*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 2021.

Αλεξάνδρης Κωνσταντίνος Α., *Η αναβίωσις της θαλάσσιάς μας δυνάμεως κατά την τουρκοκρατίαν*, έκδοσις Ιστορικής Υπηρεσίας Β.Ν., Αθήνα 1960.

Θεοφανίδης Ιωάννης, *Ο αγών της ανεξαρτησίας. Ιστορία του ελληνικού ναυτικού Σεπτέμβριος 1824 - Απρίλιος 1826. Νεόκαστρον – Καφηρεύς – Αλεξάνδρεια – Μεσολόγγιον*, έκδοσις «Ναυτικής Επιθεωρήσεως», Αθήνα 1932.

Ιστορικά ημερολόγια των ελληνικών ναυμαχιών του 1821. Εκ των ημερολογίων του ναυμάχου Αν. Τσαμαδού, τυπογραφείον Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, Αθήνα 1886.

Κωνσταντινίδης Τρύφων Π., *Καράβια καπετάνιοι & συντροφοναύται 1800-1830. Εισαγωγή εις την ιστορίαν των ναυτικών επιχειρήσεων του Αγώνος*, Έκδοσις Ιστορικής Υπηρεσίας Β.Ν., Αθήνα 1954.

Λαζαρόπουλος Ιωάννης, *Το πολεμικόν ναυτικόν της Ελλάδος. Από Ανεξαρτησίας μέχρι βασιλείας Όθωνος. Ιστορική μελέτη (ναυτική – στρατιωτική – πολιτική (1821-1833))*, έκδοσις «Ναυτικής Επιθεωρήσεως», Αθήνα 1936.

Λιγνός Αντώνιος, *Αρχείον της κοινότητος Ύδρας 1778-1832*, τόμοι ΙΑ' - ΙΒ', τύποις Μιχ. Σ. Ελευθερίου, Πειραιάς 1929-1930.

Λισμάνης Δημήτριος Α., *Υδραίοι πρόδρομοι και ναυμάχοι του εικοσιένα. Επιφανείς και Αφανείς. Ιστορική και Γενεαλογική Έρευνα 14^{ος} – 20^{ος} αι.*, Υπηρεσία ιστορίας ναυτικού, Αθήνα 2007.

Μεταλληγός Κωνσταντίνος, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1829*, τόμοι Α' - Β', Andy's Publishers, Αθήνα 2016.

Μιαούλης Αντώνιος Α., *Συνοπτική ιστορία των υπέρ της ελευθερίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος γενομένων ναυμαχιών δια των πλοίων των τριών νήσων Ύδρας, Πετσών και Ψαρών εν όλω το διαστήματι του ελληνικού αγώνος*, εκ της τυπογραφίας του Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως και Κωνσταντίνου Ιωαννίδου Σμυρναίου, Ναύπλιο 1833.

Νικόδημος Κωνσταντίνος, *Απομνημονεύματα εκστρατειών και ναυμαχιών του ελληνικού στόλου*, τυπογραφείον Δ.Α. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1862.

Νικόδημος Κωνσταντίνος, *Υπόμνημα της νήσου Ψαρών*, τόμοι Α-Β, τυπογραφείον Δ.Α. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1862.

Ξάνθης Κωνσταντίνος Ι., *Συνοπτική ιστορία των ελληνικών ναυμαχιών*, βιβλία 1-3, τυπογραφείον Λαζ. Δ. Βιλλαρά, Αθήνα 1871-1873.

Ομηρίδης - Σκυλίτζης Πέτρος Κ., *Συνοπτική Ιστορία των τριών ναυτικών νήσων Ύδρας Πετσών και Ψαρών καθ' όσον συνέπραξαν υπέρ της ελευθερίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος το 1821, και πρώτον έτος της ελληνικής αυτονομίας. Μετά παραρτήματος διαφόρων επιστολών και άλλων επισήμων εγγράφων προς απόδειξιν της αληθείας*, τυπογραφείο Ε. Αντωνιάδου, Ναύπλιο 1831.

Ορλάνδος Αναστάσιος, *Ναυτικά, ήτοι ιστορία των κατά τον υπέρ ανεξαρτησίας της Ελλάδος αγώνα πεπραγμένων υπό των τριών ναυτικών νήσων, ιδίως δε των Σπετσών*, εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδέλφειος, Αθήνα 1869.

Σίμψας Μάριος, *Το ναυτικό στην ιστορία των Ελλήνων*, τόμοι 3-4, εκδόσεις ΓΕΝ, Αθήνα 1982.

Φωτόπουλος Γεώργιος, *Ιστορία των κατά θάλασσαν αγωνιστών του ιερού ελληνικού αγώνος του 1821*, τυπογραφείο Κάδμος, Αθήνα 1871.

Χαρλαύτη Τζελίνα – Παπακωνσταντίνου Κατερίνα (επιμ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος, Αθήνα 2013.

Χατζή - Αναργύρου Ανάργυρος Α., *Τα σπετσιώτικα. Συλλογή ιστορικών εγγράφων αφορώντων τα κατά την ελληνικήν επανάστασιν του 1821 εκ των αρχείων της νήσου Σπετσών και του κράτους*, τόμοι Β'-Γ', εκ των τυπογραφείων της εφημερίδος «Σφαίρας», Πειραιάς 1925-1926.

Χατζή - Αναργύρου Ανάργυρος Α., *Τα σπετσιώτικα, ήτοι συλλογή ιστορικών εγγράφων και υπομνημάτων αφορώντων τα κατά την ελληνικήν επανάστασιν του 1821, αρυσθείσα εκ των αρχείων της νήσου Σπετσών, συμπληρωθείσα δε εκ των του κράτους αρχείων και άλλων πηγών*, τόμος Α', τυπογραφείον Δ. Α. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1861.

Chabeaud Arnault C., *Το ναυτικόν κατά τον υπέρ ανεξαρτησίας της Ελλάδος πόλεμον. Ητοι ιστορία των ναυμαχιών κατά τα έτη 1821-1828*, μετάφραση Κωνσταντίνου Νεστορίδου, εκ του τυπογραφείου της Ενώσεως, Αθήνα 1882.

Durand-Viel Georges Edmond Just, *Les campagnes navales de Mohammed Aly et d'Ibrahim*, Vol. 1-2, Imprimerie Nationale, Paris 1937.

Jurien de la Graviere Jean Pierre Edmond, *Ιστορία του υπέρ ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος κυρίως του ναυτικού*, μετάφραση Κωνσταντίνου Ν. Ράδου, εκδότης Ιωάννης Νοτάρης, Αθήνα 1894.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμοι Ε-Η, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1980-88.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979.

Κόκκινος Διονύσιος Α., *Η Ελληνική Επανάσταση*, τόμοι Α' - ΣΤ', εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1957.

Κουτσονίκας Λάμπρος, *Γενική Ιστορία της ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1863.

Κρέμος Γεώργιος Π., *Νεωτάτη Γενική Ιστορία. Ως τέταρτος τόμος συμπληρωματικός της Γενικής Ιστορίας του Αναστασίου Πολυζωΐδου*, εκδότης Σ. Κ. Βλαστός, Αθήνα 1890.

Μοσχόπουλος Νικηφόρος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως. Τι έγραψαν οι Τούρκοι ιστοριογράφοι εν αντιπαραβολή και προς τους Έλληνας ιστορικούς*, Εύτυπον, Αθήνα 2003.

Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τόμοι 1-9, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991.

Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδόσεις Φάρος, Αθήνα 1984.

Περραιβός Χριστόφορος, *Απομνημονεύματα πολεμικά 1820-1829*, Αθήνα 1836.

Σακελλαρίου Μιχαήλ Β., *Η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο. Καταλύτης για την αποδιοργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης 24 Φεβρουαρίου – 23 Μαΐου 1825*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2016.

Σπηλιάδης Νικόλαος, *Απομνημονεύματα*, εκδόσεις Χ. Ν. Φιλαδέλφειας, Αθήνα 1851.

Τρικούπης Σπυρίδων, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμος Γ', εκδόσεις Γιοβάνη, Αθήνα 1978.

Φιλήμων Ιωάννης, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1859.

Finlay George LL.D., *History of the Greek Revolution*, W. Blackwood & Sons, Edinburgh & London 1861.

Gordon Thomas F.R.S., *History of the Greek Revolution*, W. Blackwood & Sons, Edinburgh & London 1832.

Hertzberg Gustav-Friedrich, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μτφρ. Παύλου Καρολίδη, τόμοι 1-4, εκδόσεις Γ. Δ. Φέξη, Αθήνα 1916.

Mendelssohn-Bartholdy Karl, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, μτφρ. Ηλία Ι. Οικονομόπουλου, εκδόσεις Α. Δ. Φέξη, Αθήνα, 1894.

Rouqueville Francois C.H.L., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως ήτοι η αναγέννησις της Ελλάδος*, μτφρ. Ξενοφώντα Δ. Ζυγούρα, τυπογραφείο Α. Ν. Τρίμη, Αθήνα 1890.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΗ Β΄ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Κασομούλης Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, Γιάννης Βλαχογιάννης (επιμ.), τόμος Β΄, Αθήνα 1941.

Κολόμβας Νικόλαος Α., *Βασιλάδι. Η Ιστορική Νησίδα – Κλειδί της Λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου και οι Ναυτικές Επιχειρήσεις στην περιοχή κατά την περίοδο της Εθνεγερσίας. Οι Ανδρείοι Υπερασπιστές του, Ένωση Αιτωλοακαρνανών Περιστερίου «Η Έξοδος»*, Αθήνα 2010.

Μίχος Αρτέμιος Ν., *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825-1826) και τινές άλλες σημειώσεις εις την ιστορίαν του μεγάλου αγώνος αναγόμεναι*, Αθήνα 1883.

Σπυρομίλιος, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825 – 1826*, Αθήνα 1926.

Τα ελληνικά χρονικά. Εφημερίς πολιτική εκδοθείσα εν Μεσολογγίω υπό του Δ. Ι. Μάγερ. από 1 Ιανουαρίου 1824 – 20 Φεβρουαρίου 1826, Αθήνα 1840.

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Βάρσος Χρόνης, «Η δράση του ελληνικού επαναστατικού ναυτικού στα 1821-1829. Στατιστικά συμπεράσματα και κριτική επί των επιχειρήσεων», *Νέος Ερμής ο Λόγιος*, τεύχος 7, Αθήνα 2013, σ. 207-229.

Βάρσος Χρόνης, «Τα ελληνικά πυρπολικά στην Επανάσταση (1821-1829). Μια στατιστική αξιολόγηση της δράσης τους», *Άρδην*, τεύχος 120, Αθήνα 2021, σ. 44-47.

Βάρσος Χρόνης, «Η δράση του ελληνικού στόλου στον Πατραϊκό κόλπο (1825-1826). Η ναυτική κινητοποίηση των Ελλήνων για τη σωτηρία του Μεσολογγίου», *Στρατιωτική Ιστορία*, τεύχος 288, Αθήνα 2021, σ. 34-47.

ΝΑΥΤΙΚΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΠΛΟΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ιστορικά ημερολόγια των ελληνικών ναυμαχιών του 1821. Εκ των ημερολογίων του ναυμάχου Αν. Τσαμαδού, τυπογραφείον Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, Αθήνα 1886. (ημερολόγια των υδραϊκών πλοίων «Αγαμέμνων» και «Άρης» του Αναστασίου Τσαμαδού)

Χατζή - Αναργύρου Ανάργυρος Α., *Τα σπετσιώτικα. Συλλογή ιστορικών εγγράφων αφορώντων τα κατά την ελληνική επανάσταση του 1821 εκ των αρχείων της νήσου Σπετσών και του κράτους*, τόμος Γ', εκ των τυπογραφείων της εφημερίδος «Σφαίρας», Πειραιάς 1925-1926. (ημερολόγια των σπετσιώτικων πλοίων «*Ηρακλής*» του Ανάργυρου Χατζη-Αναργύρου και «*Αλέξανδρος*» του Γεωργίου Χατζη-Ανδρέου)

Ράδος Κωνσταντίνος, «Το ημερολόγιον της ψαριανής μοιραρχίδος «*Φιλοκτήτης*» (13 Απριλίου 1821 – 28 Ιουνίου 1824)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμος 9, Εστία, Αθήνα 1926, σ. 323-362.

Ημερολόγιο του πλοίου «Επαμεινώνδας», Γενικά Αρχεία του Κράτους – Τοπικό Αρχείο Σπετσών, «*Αρχείο Γεωργίου Κοκκοράκη*», Θ8, Φακ, 1, αριθμ. Εισαγ. 65.

Κουλικούρδη Γεωργία, *Ο «Αλέξανδρος» του Χατζη-Αλεξανδρή. Ένα πολεμικό καράβι των Ψαρών. Ημερολόγιο και δράση (1821-1838)*, Αθήνα 1972.

«*Εβγήκαμεν εις τα πανία*». *Ημερολόγιον των κατά θάλασσαν εκστρατειών του εκ της νήσου Ύδρας πλοιάρχου Γεωργίου Σαχίνη επί του βρικίου «ο Μιλτιάδης» υπό την οδηγίαν του ναυάρχου Ανδρέου Μιαούλη των 1824-25-26-27*, Αδαμοπούλου Ντίνα (επιμ.), Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αθήνα 2020.

Εβγήκαμεν από το πόρτο της Ύδρας. Ημερολόγια των πλοίων «Λεωνίδα» και «Θεμιστοκλής» των αδελφών Τομπάζη κατά το 1826-1827, Βογιατζή Ιφιγένεια – Κούκιου Δήμητρα (επιμ.), Ίδρυμα Σοφία, Αθήνα 2022.

Τομπάζη Ιακώβου Ν., *Αδελφοί Ιάκωβος και Μανώλης Τομπάζης. Συμβολή εις την ιστορίαν της εθνικής παλιγγενεσίας*, Αθήνα 1902. (ημερολόγιο της υδραϊκής νάβας «*Θεμιστοκλής*» κατά την εκστρατεία της Αλεξάνδρειας 23 Ιουλίου – 13 Αυγούστου 1825, σ. 139-178).

Πισπιρίγκου Φούλα, *Το ημερολόγιο του «Κίμωνος»*, Ποταμός, Αθήνα 2012. (ημερολόγιο του υδραϊκού μπρικίου «*Κίμων*» των Αναστασίου Θεοδωράκη και Ιωάννη και Νικολάου Μπατσαζή).

Παρδάλη Ειρήνη Ν., «*Δύο ναυτικά ημερολόγια του αγώνος*», *Μνήμων*, τόμος 2, Αθήνα 1972, σ. 169-186. (ημερολόγια του σπετσιώτικου μπρικίου «*Αχιλλεύς*» του Αθανασίου Πάνου και της υδραϊκής γολέτας «*Καλλιόπη*» του Δημητρίου Καραγκίκα).

Παραρτήματα

1. Βιογραφικό σημείωμα του αντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη

Ο Γεώργιος Σαχτούρης γεννήθηκε στην Ύδρα στις 13 Μαΐου 1785¹ και ήταν γιος του Δημητρίου Πολύγκαϊρου και της Μαρίας Νικολάου Γκίτζα. Ο πατέρας του ασχολήθηκε με τη ναυπηγική τέχνη και υπηρέτησε για πολλά χρόνια στον οθωμανικό στόλο. Το επίθετο Σαχτούρης που του αποδόθηκε και το διατήρησε τελικά ως επίθετο, προέρχεται από το ιταλικής προέλευσης ταχύπλοο ελαφρό ιστιοφόρο σκάφος «σαχτούρι ή λατίνι» το οποίο είχε κατασκευάσει πρώτος στην Ύδρα.

Ο Γεώργιος από πολύ μικρός υπηρέτησε ως ναύτης και ναύκληρος σε διάφορα υδραίικα πλοία των θείων του Γεωργίου² και Φραγκίσκου Βούλγαρη. Παντρεύτηκε την Πανώρια Γκιώνη και απέκτησαν επτά παιδιά³. Το 1815, σε ηλικία 30 ετών, ανέλαβε πλοίαρχος του μπρικίου «Θεμιστοκλής» ή «Παλαιοσαχτούρης»⁴. Τέσσερα χρόνια μετά, το 1819, έγινε πλοίαρχος και συνιδιοκτήτης του μπρικίου (βριγαντίνου) «Αθηνά»⁵. Με το σκάφος αυτό, που αποτέλεσε την αντιναυαρχίδα του στόλου της Ύδρας στην Επανάσταση, επρόκειτο να διακριθεί ο Σαχτούρης σε όλη τη διάρκεια του ναυτικού αγώνα της παλιγγενεσίας⁶.

Με την κήρυξη της Επανάστασης, έλαβε μέρος σε ποικίλες επιχειρήσεις, εκστρατείες και ναυμαχίες με την «Αθηνά», άλλοτε υπό τη διοίκηση του Ιακώβου (Γιακουμάκη) Τομπάζη και αργότερα του Ανδρέα Μιαούλη, άλλοτε ως επικεφαλής αυτόνομης υδραϊκής μοίρας και άλλοτε ως οργανικό τμήμα του ενωμένου τρινησίου στόλου (Ύδρας – Σπετσών – Ψαρών)⁷. Μεταξύ άλλων, συμμετείχε στην εκστρατεία

¹ Αρχείο Γεωργίου Σαχτούρη, Χριστίνα Βάρδα (επιμ.), Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), Αθήνα 2000, σ. 2-3. Σύμφωνα με άλλες πηγές γεννήθηκε το 1783. Βλέπε Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τόμος 9^Α, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991, σ. 208 και στο προλογικό σημείωμα του Ημερολογίου της «Αθηνάς».

² Ο Γεώργιος Βούλγαρης (1758-1812) διετέλεσε διορισμένος από τον Καπουδάν πασά «μπασκοτζάμπασης», «ζαμπίτης» της Ύδρας και «ναζίρης» των Σπετσών, του Πόρου και της Αίγινας την περίοδο 1802-1812. Βλέπε και Δημήτριος Α. Λισμάνης, *Υδραίοι πρόδρομοι και ναυμάχοι του εικοσιένα. Επιφανείς και Αφανείς. Ιστορική και Γενεαλογική Έρευνα 14^{ος} – 20^{ος} αι.*, Υπηρεσία ιστορίας ναυτικού, Αθήνα 2007, σ. 73.

³ Ήταν η Μαρία, ο Δημήτριος, ο Σταμάτιος, ο Νικόλαος, ο Μιλτιάδης, ο Κωνσταντίνος και ο Θεμιστοκλής. Βλέπε Αρχείο Γεωργίου Σαχτούρη, *ό.π.*, σ. 2-3.

⁴ Ήταν σκάφος 406 τόνων με 12 κανόνια και πλήρωμα 75-85 άνδρες ιδιοκτησίας Δημητρίου Βούλγαρη που ναυπηγήθηκε στην Ύδρα το 1811. Βλέπε Κωνσταντίνος Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1829*, τόμος Α', Andy's Publishers, Αθήνα 2016, σ. 428.

⁵ Στο ίδιο, σ. 429.

⁶ Ναυαρχικό πλοίο θεωρούνταν το μπρίκι «Άρης» του Ανδρέα Μιαούλη από τις αρχές του 1822.

⁷ Μεταξύ 1821-1828 συμμετείχε συνολικά σε 21 ναυτικές εκστρατείες. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 483.

της Χίου (Απρίλιος – Μάιος 1821) και της Σάμου (Ιούλιος 1821), στη ναυμαχία της Πάτρας (20 Φεβρουαρίου 1822), των Σπετσών (8 Σεπτεμβρίου 1822) και του Άθω (15 Σεπτεμβρίου 1823). Επικεφαλής της 2^{ης} υδραϊκής μοίρας πήρε μέρος στην εκστρατεία της Κάσου και των Ψαρών (Ιούνιος 1824) και στις ναυμαχίες Σάμου - Μυκάλης, Κω - Αλικαρνασσού, Γέροντα, Μυτιλήνης και Ηρακλείου το δεύτερο εξάμηνο του 1824 (Ιούλιος – Νοέμβριος). Το 1825 ως αρχηγός του ελληνικού στόλου αντιμετώπισε νικηφόρα στη ναυμαχία του Καφηρέα (20 Μαΐου) τον στόλο του Χοσρέφ και στη συνέχεια συμμετείχε στις ναυμαχίες της Σούδας (2 Ιουνίου) και του Ταινάρου (16 Ιουνίου). Το διάστημα Ιουλίου 1825 – Απριλίου 1826 έδρασε στον Πατραϊκό κόλπο στα πλαίσια της προσπάθειας ναυτικής υποστήριξης και ανεφοδιασμού του Μεσολογγίου κατά τη δεύτερη πολιορκία και στις ναυμαχίες Σάμου και Μυτιλήνης το διάστημα Ιουλίου – Σεπτεμβρίου 1826. Τον Ιούνιο του 1827 έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Αλεξάνδρειας και στις υπόλοιπες ναυτικές επιχειρήσεις του έτους περιπολώντας ακόμη και στην ανατολική Μεσόγειο μέχρι τις ακτές της Κύπρου, της Αιγύπτου, του Λιβάνου και της Συρίας (Οκτώβριος – Νοέμβριος 1827). Με την έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια (Ιανουάριος 1828) ανέλαβε τη διοίκηση της μοίρας δυτικής Ελλάδος (από την Πρέβεζα έως τη Σούδα) με αποστολή τον ναυτικό αποκλεισμό του Ιμπραήμ στη Μεσσηνία και τη διακοπή ανεφοδιασμού του από την Αίγυπτο.

Αναμφίβολα ο Σαχτούρης υπήρξε η πιο σημαντική ναυτική φυσιογνωμία της Επανάστασης μετά τον Ανδρέα Μιαούλη. Σε όλες τις περιπτώσεις εμπλοκής του σε επιχειρήσεις, επέδειξε γενναιότητα, ψυχραιμία και ηγετικές ικανότητες. Ταυτόχρονα χαρακτηριζόταν και από μια ευρύτερη στρατηγική αντίληψη συνδυαζόμενη με ευρεία γνώση της τακτικής επί του επιχειρησιακού ναυτικού πεδίου. Επιπρόσθετα η πολύχρονη ναυτική του εμπειρία ενίσχυσε την επιδεξιότητά του στους ναυτικούς ελιγμούς και σε ζητήματα διαχείρισης του πληρώματος στο επίπεδο διοικητικής μέριμνας, ηθικού και πειθαρχίας⁸.

Μετά τη λήξη της Επανάστασης έγινε το 1830 μέλος της Ναυτικής Υπηρεσίας. Απέναντι στην αντικαποδιστριακή κίνηση της Ύδρας και τα γεγονότα του Πόρου τον Αύγουστο του 1831 φαίνεται πως υιοθέτησε μία μετριοπαθή στάση. Τον Μάρτιο του 1833 αποτέλεσε μέλος της εξεταστικής επιτροπής για τις ναυτικές «εκδολεύσεις των κατά θάλασσαν αγωνιστών» στη διάρκεια του αγώνα⁹. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1834 έλαβε

⁸ Στο ίδιο, σ. 499.

⁹ Λαζαρόπουλος, ό.π., σ. 447-452.

το βαθμό του πλοιάρχου α΄ τάξεως και εντάχθηκε στο βασιλικό ναυτικό. Το 1838 διορίστηκε διευθυντής στο ναύσταθμο του Πόρου, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του. Τιμήθηκε με την απονομή του παρασήμου του ταξιάρχη και ήδη πριν το 1841 είχε αποφασιστεί μια κανονιοφόρος του πολεμικού ναυτικού να φέρει το όνομά του. Ο Σαχτούρης έχαιρε μεγάλης εκτίμησης μεταξύ των συμπατριωτών του για το ήθος, την αγωνιστικότητα και τις ικανότητές του. Πέθανε στη γενέτειρά του στις 30 Ιανουαρίου 1841, σε ηλικία 56 ετών¹⁰. Στον Ι.Ν. της Υπαπαντής, όπου ενταφιάστηκε, υπάρχει χαραγμένο το ακόλουθο επιτύμβιο:

*«Ο ποντοπορών με σέβας ατενίζει
Τον Καφηρέα προφέρων τ' όνομά του.
Ο Φοίβος, όστις τον τάφον του φωτίζει,
Αυτός ας είπη τ' ανδραγαθήματά του.
Πενθεί η Ύδρα το τέκνον της, πενθούσι
Συναγωνισταί και ναύται γηραλαίοι.
Η Ελλάς με δάκρυα ζητεί να λούση
Τον τάφον, εφ' ου οδύρεται και κλαίει.
Μη τον θρηνήτε, εκείνος εις του Πλάστου
Τους κόλπους ήδη ανήλθε και υψόθεν
Μας προσμειδιά και πατρικάς ευχάς του
Μας δαμιλεύει ο Ήρωσ ουρανόθεν»¹¹.*

¹⁰ Αρχείο Γεωργίου Σαχτούρη, ό.π., σ. 2-3.

¹¹ Λισμάνης, ό.π., σ. 232.

2. Τεχνικά χαρακτηριστικά του βρικίου «Αθηνά»

Το μπρίκι «Αθηνά» αποτέλεσε την αντιναυαρχίδα της Ύδρας κατά τη διάρκεια του ναυτικού αγώνα και κυρίως από τον Ιούνιο του 1824 ως πλοίο διοίκησης της β΄ υδραϊκής μοίρας που έδρασε στο ανατολικό Αιγαίο υπό τον αντιναύαρχο Γεώργιο Σαχτούρη. Ήταν σκάφος χωρητικότητας 380 τόνων με 16 κανόνια και 75-90 άτομα πλήρωμα και είχε ναυπηγηθεί μέσα σε μόλις 32 ημέρες στο Μανδράκι της Ύδρας το 1819¹. Το έτος εκείνο ο Σαχτούρης, συνιδιοκτήτης μαζί με άλλους τρεις Υδραίους πλοιοκτήτες, ανέλαβε και κυβερνήτης του σκάφους².

Αναφέρεται και ως *βεργαντίνι* ή *βριγαντίνι*³. Ο Κ. Α. Αλεξανδρής αναφέρει ως *βριγαντίνο* (και *βεργαντίνον*, *περγαντίνον*, *περγαντίνι*, *μπριγκαντίνι*) το ιστιοφόρο με δύο πολύ ψηλά κατάρτια προερχόμενο από το ιταλικό *brigantino*. Ως *βρίκι* ή *μπρίκι* αναφέρεται η εξέλιξη του *βριγαντίνου*, από το γαλλικό *brig*, για το οποίο χρησιμοποιείται και η ελληνική πιο αρχαιοπρεπής λέξη *πάρων* που σημαίνει το ιστιοφόρο σιταγωγό πλοίο με δύο κατάρτια (δίστηλο)⁴.

Το μπρίκι αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης το κύριο πλοίο του ελληνικού στόλου. Επρόκειτο για σκάφος των 12 - 18 πυροβόλων με πλήρωμα 65-90 άνδρες που η χωρητικότητά του κυμαινόταν από 200 – 480 τόνους⁵. Έχοντας δύο κατάρτια (δίστηλο) και απαλλαγμένο από το βάρος ενός επιπλέον τρίτου, κέρδιζε σε ταχύτητα, φέροντας λόγω του ύψους των καταρτιών του, τόσα πανιά όσα και ένα τρικάταρτο (τρίστηλο) πλοίο. Η μεγάλη επιφάνεια της ιστιοφορίας και τα πολύ υψηλά κατάρτια, του προσέδιδαν βέβαια μεγάλη ταχύτητα ακόμη και με ελαφρύ άνεμο, αλλά σε περίπτωση δυνατών ανέμων δημιουργούσαν κινδύνους ανατροπής του όταν έπαιρνε κλίσεις πέραν των ορίων ασφαλείας. Η διαδικασία ενεργοποίησης του πυροβολικού του πλοίου κατά τη ναυτική μάχη αποτελούσε ένα άλλο σύνθετο εγχείρημα που απαιτούσε συντονισμό και εμπειρία ιδίως κατά την προετοιμασία, τη στόχευση και την

¹ Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 429 και *Αρχείο Γεωργίου Σαχτούρη*, *ό.π.*, σ. 2-3.

² Επρόκειτο για τους Φραγκίσκο Βούλγαρη, Αναστάσιο Θεοδωράκη και Γεώργιο Δοκό. Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 429.

³ Το υπ' αριθμ. 1 ημερολόγιο (περιόδου 17 Ιουνίου – 13 Νοεμβρίου 1824) αναφέρεται ως «*Ημερολόγιον του πολεμικού βεργαντίνου η Αθηνά*». Αντίθετα το υπ' αριθμ. 2 ημερολόγιο μετά τις 30 Μαρτίου 1825 αναφέρεται ως «*Ημερολόγιον του πολεμικού βρικίου η Αθηνά*».

⁴ Αλεξανδρής, *ό.π.*, σ. 205.

⁵ Τα μεγαλύτερα δίστηλα μπρίκια ήταν το υδραϊκό «*Αγαμέμνων*» των Δ. Τσαμαδού και Λάζαρου Παναγιώτα που έφτανε τους 476 τόνους και το σπετσιώτικο «*Περικλής*» του Χατζηγιάννη Μέξη των 460 τόνων. Βλέπε Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 425 και 441.

επαναγέμιση των κανονιών⁶. Σε κάθε περίπτωση το μπρίκι ήταν ένα ταχύτατο και ευέλικτο πλοίο που απαιτούσε όμως ιδιαίτερη ναυτοσύνη, μεγάλη εμπειρία και εξαιρετική ικανότητα στον χειρισμό του⁷.

⁶ Λισμάνης, *ό.π.*, σ. 234-237.

⁷ Στο *ίδιο*, σ. 58. Επίσης Μεταλληνός, *ό.π.*, σ. 106-107 και Χαρλαύτη-Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, σ. 507-509.

3. Συνοπτικό χρονολόγιο δράσης του βρικού «Αθηνά»

1^η εκστρατεία υπέρ του Μεσολογγίου (7 Ιουλίου – 22 Σεπτεμβρίου 1825)

Τρίτη 7 Ιουλίου	Απόπλους από Ύδρα για Μεσολόγγι
Πέμπτη 9 Ιουλίου	Άφιξη στα Βάτικα Λακωνίας
Σάββατο 11 Ιουλίου	Απόπλους για Μεσολόγγι
Παρασκευή 17 Ιουλίου	Άφιξη στον θαλάσσιο χώρο Κεφαλονιά – Σκρόφες
Τρίτη 21 Ιουλίου	Άφιξη στην περιοχή Α. Μιαούλη και μοίρας Σπετσών
Πέμπτη 23 Ιουλίου	Καταστροφή δύο εχθρικών μπρικών έξω από τη λιμνοθάλασσα. Ναυμαχία με οθωμανικό στόλο. Αποχώρηση Χοσρέφ με πορεία προς νότο. Ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου
Κυριακή 26 Ιουλίου	Απόπλους από Μεσολόγγι για αναζήτηση του αποχωρήσαντος οθωμανικού στόλου
Τετάρτη 29 Ιουλίου	Άφιξη στα Βάτικα
Παρασκευή 14 Αυγούστου	Απόπλους υδραϊκής μοίρας με πορεία προς το Ιόνιο πέλαγος για αναζήτηση του οθωμανικού στόλου λόγω λανθασμένης πληροφορίας ότι βρίσκεται στον Αυλώνα
Παρασκευή 21 Αυγούστου	Περιπολία μεταξύ Κέρκυρας – Παξών – Πάργας
Δευτέρα 24 Αυγούστου	Επιστροφή της μοίρας στα Βάτικα
Παρασκευή 28 Αυγούστου	Απόπλους από Βάτικα με πορεία προς Μήλο – Ανάφη – Αστυπάλαια – Νίσυρο – Σύμη προς αναζήτηση του οθωμανικού στόλου
Δευτέρα 31 Αυγούστου	Άφιξη στη Σύμη
Πέμπτη 3 Σεπτεμβρίου	Πορεία προς Κάρπαθο – Αστυπάλαια – Ανάφη για έλεγχο πιθανής εμφάνισης του τουρκοαιγυπτιακού στόλου από την Αλεξάνδρεια
Σάββατο 5 Σεπτεμβρίου	Άφιξη στη Σαντορίνη
Τετάρτη 16 Σεπτεμβρίου	Απόπλους με πορεία προς Ηράκλειο Κρήτης
Σάββατο 19 Σεπτεμβρίου	Επιστροφή στην περιοχή Μήλου – Κιμώλου
Τρίτη 22 Σεπτεμβρίου	Επιστροφή στην Ύδρα

2^η εκστρατεία υπέρ του Μεσολογγίου (9 Οκτωβρίου – 4 Δεκεμβρίου 1825)

Παρασκευή 9 Οκτωβρίου	Απόπλους από Ύδρα για Μήλο σε περιπολία προς αναζήτηση του τουρκοαιγυπτιακού στόλου
Κυριακή 11 Οκτωβρίου	Άφιξη στην περιοχή Μήλου –Κιμώλου. Ένωση με μοίρα Σπετσών
Πέμπτη 15 Οκτωβρίου	Απόπλους από την Κίμωλο προς Ύδρα
Σάββατο 17 Οκτωβρίου	Πορεία προς Μήλο
Κυριακή 18 Οκτωβρίου	Άφιξη στη Σαντορίνη
Δευτέρα 19 Οκτωβρίου	Άφιξη στη Σύμη
Τετάρτη 21 Οκτωβρίου	Απόπλους για Νίσυρο
Παρασκευή 23 Οκτωβρίου	Άφιξη στη Νάξο
Σάββατο 24 Οκτωβρίου	Άφιξη στην Κίμωλο
Κυριακή 25 Οκτωβρίου	Επαφή με μοίρα Σπετσών και ενημέρωση. Ένωση με υδραϊκή μοίρα Μιαούλη μεταξύ Μονεμβασιάς και νησίδας Βελοπούλας (Παραπόλας)
Παρασκευή 30 Οκτωβρίου	Άφιξη στα Βάτικα με τις υπόλοιπες μοίρες του τρινήσιου στόλου. Απόπλους για Νεόκαστρο – Μεθώνη μετά από την πληροφορία ότι έφτασε εκεί ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος
Δευτέρα 2 Νοεμβρίου	Άφιξη έξω από Νεόκαστρο και καταμέτρηση του εχθρικού στόλου. Ακύρωση σχεδίου νυχτερινής πυρπολικής επίθεσης.
Τρίτη 3 Νοεμβρίου	Αποτυχημένη απόπειρα παρεμπόδισης απόπλου του εχθρικού στόλου για το Μεσολόγγι
Πέμπτη 5 Νοεμβρίου	Επιστροφή του ελληνικού στόλου στα Βάτικα λόγω κακοκαιρίας
Παρασκευή 6 Νοεμβρίου	Άφιξη του τουρκοαιγυπτιακού στόλου στον Πατραϊκό κόλπο και ασφυκτικός θαλάσσιος αποκλεισμός του Μεσολογγίου
Τρίτη 10 Νοεμβρίου	Απόπλους υδραϊκής μοίρας από Βάτικα για Μεσολόγγι
Τετάρτη 11 Νοεμβρίου	Άφιξη στο στενό Ζακύνθου – Κυλλήνης
Παρασκευή 13 Νοεμβρίου	Προσπάθειες σωτηρίας αμάχων στην περιοχή Χλεμουτσίου – Κυλλήνης. Σύγκρουση με εχθρικό στόλο

Σάββατο 14 Νοεμβρίου	Άφιξη στο ακρωτήριο Σκρόφες. Σύγκρουση με τον εχθρικό στόλο και αποτυχημένες πυρπολικές επιθέσεις των Αντωνίου Θ. Βώκου και Εμμανουήλ Μπούτη
Κυριακή 15 Νοεμβρίου	Μεταφορά αμάχων από Κυλλήνη στη νήσο Κάλαμο
Δευτέρα 16 Νοεμβρίου	Παραμονή στην περιοχή Εχινάδων – Ιθάκης
Τρίτη 17 Νοεμβρίου	Σύγκρουση με τον εχθρικό στόλο
Τετάρτη 18 Νοεμβρίου	Αποτυχημένη πυρπολική επίθεση του Υδραίου Αναγνώστη Δημαμά εναντίον εχθρικής φρεγάτας. Σύγκρουση με τον εχθρικό στόλο
Παρασκευή 20 Νοεμβρίου	Ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου μέσω Αχελώου
Σάββατο 21 Νοεμβρίου	Σύγκρουση με αντίπαλο στόλο στον κόλπο του Αστακού. Απόκρουση αιγυπτιακής πυρπολικής επίθεσης
Κυριακή 22 Νοεμβρίου	Νέος ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου
Τετάρτη 25 Νοεμβρίου	Μεταφορά αμάχων από Κυλλήνη. Σύγκρουση με τουρκοαιγυπτιακό στόλο. Σε πυρπολική επίθεση εναντίον αιγυπτιακής φρεγάτας έξω από τον Άραξο σκοτώνεται ο Υδραίος πυρπολητής Θεόδωρος Θ. Βώκος
Πέμπτη 26 Νοεμβρίου	Διάσπαση ελληνικού στόλου λόγω σφοδρής κακοκαιρίας στην ευρύτερη περιοχή Ζακύνθου – Κεφαλλονιάς – Ιθάκης – Εχινάδων – Κυλλήνης
Δευτέρα 30 Νοεμβρίου	Άφιξη σε Πόρτο Κερί Ζακύνθου
Τρίτη 1 Δεκεμβρίου	Απόπλους από Ζάκυνθο για Ύδρα
Τετάρτη 2 Δεκεμβρίου	Απόπλους σπετσιώτικης μοίρας υπό τον Γ. Ανδρούτσο για το Μεσολόγγι
Παρασκευή 4 Δεκεμβρίου	Άφιξη το βράδυ στην Ύδρα
Σάββατο 12 Δεκεμβρίου	Απόβαση της αιγυπτιακής στρατιάς του Ιμπραήμ στο Κρυονέρι ανατολικά του Μεσολογγίου

3^η εκστρατεία υπέρ του Μεσολογγίου (21 Δεκεμβρίου 1825 - 28 Ιανουαρίου 1826)

Δευτέρα 21 Δεκεμβρίου	Απόπλους από Ύδρα για κόλπο Ερμιόνης, τοποθεσία συγκέντρωσης του ελληνικού στόλου
Παρασκευή 1 Ιανουαρίου	Απόπλους της υδραϊκής μοίρας για το Μεσολόγγι
Σάββατο 2 Ιανουαρίου	Αποχώρηση της σπετσιώτικης μοίρας από την περιοχή Εχινάδων – Ιθάκης για τις Σπέτσες
Τρίτη 5 Ιανουαρίου	Απώλεια του πυρπολικού του Ανδρέα Πιπίνου στο Κερί Ζακύνθου λόγω θαλασσοταραχής
Τετάρτη 6 Ιανουαρίου	Άφιξη στις Εχινάδες με καθυστέρηση λόγω κακοκαιρίας
Παρασκευή 8 Ιανουαρίου	Ανεφοδιασμός Μεσολογγίου μέσω λιμνοθάλασσας
Κυριακή 10 Ιανουαρίου	Επιστροφή ελληνικού στόλου στις Εχινάδες
Τετάρτη 13 Ιανουαρίου	Νέος ανεφοδιασμός Μεσολογγίου για τις επόμενες τρεις μέρες
Σάββατο 16 Ιανουαρίου	Καταστροφή τουρκικής κορβέτας από πυρπολική επίθεση του Γ. Πολίτη στις Σκρόφες. Σύγκρουση με εχθρικό στόλο και απόκρουση αιγυπτιακής πυρπολικής επίθεσης
Κυριακή 17 Ιανουαρίου	ανεφοδιασμός του Μεσολογγίου από τη λιμνοθάλασσα. Απόπλους «Αθηνάς» για Ύδρα με αντιπροσωπεία Μεσολογγιτών
Κυριακή 24 Ιανουαρίου	Άφιξη στη Μονεμβασιά λόγω κακοκαιρίας.
Τρίτη 26 Ιανουαρίου	Απόπλους από Μονεμβασιά
Πέμπτη 28 Ιανουαρίου	Άφιξη το πρωί στην Ύδρα
Πέμπτη 25 Φεβρουαρίου	Κατάληψη του Βασιλαδίου από τους Τουρκοαιγυπτίους
Κυριακή 28 Φεβρουαρίου	Κατάληψη του Ντολμά από τους Τουρκοαιγυπτίους
Δευτέρα 1 Μαρτίου	Παράδοση του Αιτωλικού στους Τουρκοαιγυπτίους

4^η εκστρατεία υπέρ του Μεσολογγίου (20 Μαρτίου – 15 Απριλίου 1826)

Σάββατο 20 Μαρτίου	Απόπλους υδραϊκής μοίρας από Ύδρα για Μεσολόγγι. Αναμονή και επαφές στις Σπέτσες για προετοιμασία της σπετσιώτικης μοίρας
Δευτέρα 22 Μαρτίου	Απόπλους από Σπέτσες της υδραϊκής μοίρας λόγω καθυστέρησης των Σπετσιωτών που θα ακολουθήσουν λίγες μέρες μετά
Πέμπτη 25 Μαρτίου	Αποτυχημένη απόβαση των Τουρκοαιγυπτίων στην Κλείσοβα με τεράστιες απώλειες
Τρίτη 30 Μαρτίου	Άφιξη το απόγευμα στις Εχινάδες
Πέμπτη 1 Απριλίου	Συγκέντρωση του συνόλου των ελληνικών πλοίων κοντά στην Κεφαλλονιά. Σύγκρουση με τον εχθρικό στόλο
Παρασκευή 2 Απριλίου	Επανάληψη σύγκρουσης με τον αντίπαλο στόλο. Αποτυχημένη νυχτερινή προσπάθεια ανεφοδιασμού του Μεσολογγίου
Σάββατο 3 Απριλίου	Επιστροφή στις Σκρόφες. Σύγκρουση με τον τουρκοαιγυπτιακό στόλο και αποτυχημένες πυρπολικές επιθέσεις του Υδραίου Μαρίνου Σπαχή και του Σπετσιώτη Ιωάννη Καστελλιώτη
Κυριακή 4 Απριλίου	Περιορισμός στο εξής του ελληνικού στόλου στον χώρο Εχινάδων – Λευκάδας - Ιθάκης – Κεφαλλονιάς
Σάββατο 10 Απριλίου	Έξοδος της φρουράς και των αμάχων του Μεσολογγίου τα ξημερώματα της Κυριακής των Βαΐων
Δευτέρα 12 Απριλίου	Ο ελληνικός στόλος πληροφορείται από αγγλικό πολεμικό μπρίκι την πτώση του Μεσολογγίου και αποπλέει για την Ύδρα
Πέμπτη 15 Απριλίου	Άφιξη της μοίρας στην Ύδρα